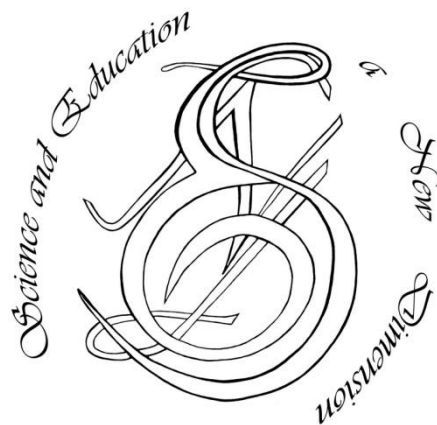

SCIENCE AND EDUCATION A NEW DIMENSION

PEDAGOGY
AND
PSYCHOLOGY

p-ISSN 2308-5258

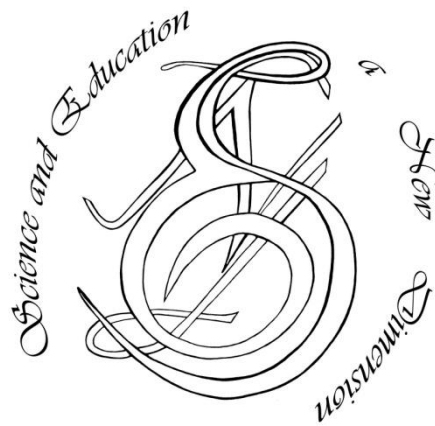
e-ISSN 2308-1996

VII(77), Issue 188, 2019 Feb.

SCIENCE AND EDUCATION A NEW DIMENSION

HTTPS://DOI.ORG/10.31174/SEND-PP2019-188VII77

Pedagogy and Psychology

Editorial board

Editor-in-chief: Dr. Xénia Vámos**Honorary Senior Editor:****Jenő Barkáts, Dr. habil. Nina Tarasenkova, Dr. habil.**

Andriy Myachykov, PhD in Psychology, Senior Lecturer, Department of Psychology, Faculty of Health and Life Sciences, Northumbria University, Northumberland Building, Newcastle upon Tyne, United Kingdom

Edvard Ayvazyan, Doctor of Science in Pedagogy, National Institute of Education, Yerevan, Armenia

Ferenc Ihász, PhD in Sport Science, Apáczai Csere János Faculty of the University of West Hungary

Ireneusz Pyrzyk, Doctor of Science in Pedagogy, Dean of Faculty of Pedagogical Sciences, University of Humanities and Economics in Wrocław, Poland

Irina Malova, Doctor of Science in Pedagogy, Head of Department of methodology of teaching mathematics and information technology, Bryansk State University named after Academician IG Petrovskii, Russia

Irina S. Shevchenko, Doctor of Science in Philology, Department of ESP and Translation, V.N. Karazin Kharkiv National University, Ukraine
Department of Psychology, Faculty of Health and Life Sciences, Northumbria University, Northumberland Building, Newcastle upon Tyne, United Kingdom

Kosta Garow, PhD in Pedagogy, associated professor, Plovdiv University „Paisii Hilendarski”, Bulgaria

László Kótis, PhD in Physics, Research Centre for Natural Sciences, Hungary, Budapest

Larysa Klymanska, Doctor of Political Sciences, associated professor, Head of the Department of Sociology and Social Work, Lviv Polytechnic National University, Ukraine

Liudmyla Sokurianska, Doctor of Science in Sociology, Prof. habil., Head of Department of Sociology, V.N. Karazin Kharkiv National University

Marian Wloshinski, Doctor of Science in Pedagogy, Faculty of Pedagogical Sciences, University of Humanities and Economics in Wrocław, Poland

Melinda Nagy, PhD in Biology, associated professor, Department of Biology, J. Selye University in Komarno, Slovakia

Alexander Perekhrest, Doctor of Science in History, Prof. habil., Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy, Ukraine

Nikolai N. Boldyrev, Doctor of Science in Philology, Professor and Vice-Rector in Science, G.R. Derzhavin State University in Tambov, Russia

Oleksii Marchenko, Doctor of Science in Philosophy, Head of the Department of Philosophy and Religious Studies, Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy, Ukraine

Olga Sannikova, Doctor of Science in Psychology, professor, Head of the department of general and differential psychology, South Ukrainian National Pedagogical University named after K.D. Ushynsky, Odessa, Ukraine

Oleg Melnikov, Doctor of Science in Pedagogy, Belarusian State University, Belarus

Perekhrest Alexander, Doctor of Science in History, Prof. habil., Bohdan Khmelnytsky National University in Cherkasy, Ukraine

Riskeldy Turgunbayev, CSc in Physics and Mathematics, associated professor, head of the Department of Mathematical Analysis, Dean of the Faculty of Physics and Mathematics of the Tashkent State Pedagogical University, Uzbekistan

Roza Uteeva, Doctor of Science in Pedagogy, Head of the Department of Algebra and Geometry, Togliatti State University, Russia

Seda K. Gasparyan, Doctor of Science in Philology, Department of English Philology, Professor and Chair, Yerevan State University, Armenia

Sokuriaynska Liudmyla, Doctor of sociological science. Prof. Head of Department of Sociology. V.N. Karazin Kharkiv National University, Ukraine

Svitlana A. Zhabotynska, Doctor of Science in Philology, Department of English Philology of Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy, Ukraine

Tatyana Prokhorova, Doctor of Science in Pedagogy, Professor of Psychology, Department chair of pedagogics and subject technologies, Astrakhan state university, Russia

Tetiana Hranchak, Doctor of Science Social Communication, Head of department of political analysis of the Vernadsky National Library of Ukraine

Valentina Orlova, Doctor of Science in Economics, Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas, Ukraine

Vasil Milloushev, Doctor of Science in Pedagogy, professor of Department of Mathematics and Informatics, Plovdiv University „Paisii Hilendarski”, Plovdiv, Bulgaria

Veselin Kostov Vasilev, Doctor of Psychology, Professor and Head of the department of Psychology Plovdiv University „Paisii Hilendarski”, Bulgaria

Vladimir I. Karasik, Doctor of Science in Philology, Department of English Philology, Professor and Chair, Volgograd State Pedagogical University, Russia

Volodimir Lizogub, Doctor of Science in Biology, Head of the department of anatomy and physiology of humans and animals, Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy, Ukraine

Zinaida A. Kharitonchik, Doctor of Science in Philology, Department of General Linguistics, Minsk State Linguistic University, Belarus

Zoltán Poór, CSc in Language Pedagogy, Head of Institute of Pedagogy, Apáczai Csere János Faculty of the University of West Hungary

Managing editor:

Barkáts N.

© EDITOR AND AUTHORS OF INDIVIDUAL ARTICLES

The journal is published by the support of Society for Cultural and Scientific Progress in Central and Eastern Europe

BUDAPEST, 2015

Statement:

By submitting a manuscript to this journal, each author explicitly confirms that the manuscript meets the highest ethical standards for authors and co-authors. Each author acknowledges that fabrication of data is an egregious departure from the expected norms of scientific conduct, as is the selective reporting of data with the intent to mislead or deceive, as well as the theft of data or research results from others. By acknowledging these facts, each author takes personal responsibility for the accuracy, credibility and authenticity of research results described in their manuscripts. All the articles are published in author's edition.

THE JOURNAL IS LISTED AND INDEXED IN:

INDEX COPERNICUS: ICV 2014: 70.95; ICV 2015: 80.87; ICV 2016: 73.35

GOOGLE SCHOLAR

CROSSREF (DOI prefix:10.31174)

ULRICHS WEB GLOBAL SERIALS DIRECTORY

UNION OF INTERNATIONAL ASSOCIATIONS YEARBOOK

SCRIBD

ACADEMIA.EDU

CONTENT

PEDAGOGY.....	7
Ключові компетентності педагога природничих дисциплін сучасної вищої школи в контексті гуманістично-ціннісного орієнтування до навколишнього середовища <i>О. М. Блашкова.....</i>	7
Реалії математичної підготовки учнів-гуманітаріїв у сучасній українській старшій школі <i>Я. О. Чкана, І. В. Шищенко.....</i>	14
Advanced MOODLE Tools in Teaching English for Specific Purposes <i>N. J. Drozdovych, S. V. Vadaska.....</i>	18
Про особливості викладання математичних дисциплін студентам технічних спеціальностей мультинаціональних академічних групах <i>О. В. Каруну, Т. А. Олешко, В. В. Пахненко.....</i>	21
Особливості управлінської діяльності майбутніх інженерів-педагогів <i>О. В. Керекеша-Попова.....</i>	25
Нормативно-правова база іншомовної освіти дорослих в Україні <i>Н. В. Хорошилова.....</i>	31
Teaching Reading Strategies as the Key to Academic Success <i>L. V. Knyshchytska, N. P. Bezpalova.....</i>	35
Теоретичні аспекти формування професійних якостей майбутніх дефектологів <i>М. М. Кононова.....</i>	38
Influence of communication of students in social networks on the emergence of pedagogical conflicts <i>N. V. Koshechko.....</i>	42
The system of formation of the readiness of future foreign language teachers for the use of technological innovations <i>О. О. Осова.....</i>	48
Методика висвітлення науково-педагогічної спадщини І. Є. Тамма із застосуванням білінгвального підходу в освітньому процесі з квантової фізики <i>М. І. Садовий, Є. В. Руденко, І. В. Вергун, Є. А. Проценко.....</i>	52
Самоосвіта в підготовці майбутніх учителів в аспекті модернізації освіти <i>М. О. Семенова.....</i>	55
Корпуси текстів у контексті формування технологічної компетентності перекладача <i>О. В. Стефурак.....</i>	60
Змістові особливості вивчення математичних фактів у шкільному курсі математики <i>Н. А. Тарасенкова.....</i>	63
Класифікація педагогічних умов ефективного формування професійної готовності майбутніх авіадиспетчерів до ведення радіообміну у нестандартних ситуаціях <i>О. М. Васюкович.....</i>	67
Foreign language training for older people by using Internet technologies <i>L. Viktorova, M. Knyazieva, M. Aksyonov.....</i>	72

PSYCHOLOGY	77
Age aspect of psychological rehabilitation potential of patients with depressive disorders and its influence on the process of rehabilitation <i>I. F. Arshava, V. V. Kornienko</i>	77
Психологічна складова визначення маніпуляції у гуманітарних науках <i>Ж. В. Буць</i>	80
Історико-психологічний аналіз ключових уявлень представників київської школи філософської психології про психіку людини кінця ХІХ- початку ХХ століття <i>О. А. Мельник</i>	83

PEDAGOGY

Ключові компетентності педагога природничих дисциплін сучасної вищої школи в контексті гуманістично-ціннісного орієнтування до навколишнього середовища

О. М. Блашкова

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, м. Кам'янець-Подільський, Україна
Corresponding author. E-mail: olenablashkova@ukr.net

Paper received 05.02.19; Accepted for publication 15.02.19.

<https://doi.org/10.31174/SEND-PP2019-188VII77-01>

Анотація. У статті висвітлені ключові компетентності підготовки студентів природничих спеціальностей першого (бакалаврського) та другого (магістерського) рівнів вищої освіти. Проаналізовані педагогічні ідеї сучасних науковців, щодо характеристик «сучасного ідеального педагога». Акцентовується увага на важливості формування у майбутніх педагогів гуманістично-ціннісних орієнтирів до навколишнього середовища під час навчально-виховної діяльності.

Ключові слова: педагог, компетентність, заклади вищої освіти, природничі дисципліни, гуманістично-ціннісне орієнтування.

Вступ. Сучасне перетворення в освіті України вимагає пошуку нових підходів до навчально-виховного процесу вищих навчальних закладів у професійній підготовці вчителів природничих спеціальностей. Зокрема, триває процес оновлення фахових компетентностей, на відміну від навчально-виховного процесу минулого, який характеризується певним відривом здобуття пізнавальних цілей від духовно-моральних (гуманістичних) цінностей суспільства. Актуальності набуває процес гуманізації навчання та виховання студентів. Для сучасного суспільства все більше стає характерним протиріччя між об'єктивними вимогами до особистості майбутніх вчителів природничих дисциплін в контексті «людина – природа» та рівнем сформованості їх гуманістичних цінностей до навколишнього середовища. Не зважаючи на значний прогрес в педагогічній освіті, рівень гуманної освіченості більшості молоді залишається низьким. Повною мірою це стосується і випускників природничих спеціальностей вищих навчальних закладів, професійна діяльність яких безпосередньо пов'язана з педагогічною діяльністю у школі, і які в умовах глобальних екологічних проблем, під час здійснення власної професійної діяльності мають бути провідниками державної політики в пропагуванні гуманного виховання учнів до природного середовища.

Зауважимо, що перехід від усвідомлення майбутніми педагогами необхідності включення понять ціннісних орієнтирів гуманізації до фахових компетентностей, та практичного оволодіння гуманістичними доміантними пов'язується з переорієнтацією змісту підготовки майбутніх вчителів природничих дисциплін на принципах гуманістичної парадигми.

Короткий огляд публікацій по темі. Проблемою дослідження ідеального вчителя займалися В. П. Андрущенко, І. А. Зязюн, П. Ф. Каптерев, А. С. Макаренко, О. Г. Мороз, І. П. Підласий, М. І. Пирогов, В. О. Сластьонін, Н. І. Філіпенко, С. Т. Шацький, О. І. Щербаков, та ін. Ідеальний педагог здебільшого сприймається ученими, як зразок для наслідування, орієнтир для підготовки й еталон для порівняння.

У своїх дослідженнях, науковець І. П. Підласий, виходячи з головної функції учителя та специфіки практичної педагогічної діяльності, пропонує модель ідеального педагога, елементами якої є "спеціаліст", "працівник", "людина". Ідеальний педагог, на думку дослідника, – це зразок професіонала, носій громадянських, виробничих і особистісних функцій, сформованих на найвищому рівні. Обов'язковими професійними якостями педагога, дослідник вважає працьовитість, працездатність, дисциплінованість, відповідальність, уміння визначити мету, обрати шлях її досягнення, організованість, наполегливість, систематичне і планомірне підвищення свого професійного рівня, прагнення постійно підвищувати якість своєї праці, а також володіння предметом викладання, методикою викладання предмета, психологічну підготовку, загальну ерудицію, широкий культурний кругозір, педагогічну майстерність, володіння технологіями педагогічної праці, організаторські уміння та навички, педагогічний такт, педагогічна техніка, володіння технологіями спілкування, ораторське мистецтво та ін. Головною характеристикою педагога, учений вважає професійний потенціал, тобто "сукупність об'єднаних у систему природних і набутих якостей, що визначають здатність педагога виконувати свої обов'язки на заданому рівні" [13].

Як зазначає, науковець Т. Л. Поніманська, у світовій педагогічній думці виникла і утвердилася гуманістична ідея, про педагога, як людину, котра здатна розуміти дитину, бачити світ її очима, визнавати в ній особистість, створювати умови для її розвитку. На її думку, окресленні положення є системоутворювальними та дозволяють об'єднати в рамках гуманістичної парадигми різні теорії [14].

Зауважимо, що становлення сучасної педагогічної освіти це процес, який передбачає постійних змін, де цільовою метою є розвиток та вдосконалення якісної, професійної підготовки конкурентоспроможних вчителів, формування гуманної високоосвіченої людини.

Вважаємо за необхідне підкреслити, що на думку українських учених (В. П. Андрущенко, С. О. Довгий, В. О. Зайчук, В. Г. Кремень, В. М. Литвин,), учитель

XXI століття – це "вчитель із планетарним мисленням, який усвідомлює себе як суспільний діяч і просвітитель, активний перетворювач суспільства" [4, 5, 6]. Серед найважливіших вимог до професійних якостей педагога, дослідники виділяють насамперед високий рівень загальної підготовки, широку ерудицію, знання свого предмета, останніх досягнень науки й техніки, новітніх технологій і методів, бачення перспективи, вміння прогнозувати навчально-виховний процес, тощо. Другим важливим якісним аспектом зазначають особистісні якості педагога (витримка, наполегливість, рішучість, уміння домагатися своєї мети, контактність, психічна сумісність у колективі, вміння критично оцінювати себе та інших). Крім того, називають такі істотні характеристики, як любов і повага до дітей, любов до педагогічної діяльності, педагогічна інтуїція, розвинутий інтелект, високий рівень загальної та педагогічної культури та позитивні моральні якості. Учені одностайні в тому, що сучасній школі потрібен "інтелігентний учитель", "компетентний професіонал".

Цінною є думка вчителів-практиків. Зокрема, Ш. А. Амонашвілі вважає, що вчитель повинен бути освіченою, гуманною, творчою людиною, патріотом та інтернаціоналістом. Але насамперед учитель повинен бути особистістю, мати авторитет, постійно працювати над собою, упроваджувати нові ідеї, бо "професія учителя не терпить шаблону"[1].

Науковець Н. Б. Голуб, проаналізувавши праці та вивчивши досвід вчителів-практиків підкреслює, що саме дає змогу визначити механізм створення моделі сучасного педагога:

- В основі ідеалу має бути перелік характеристик, апробованих часом і виправданих досвідом;
- Ідеал повинен формуватися в повній відповідності з вимогами української культурно-історичної традиції, адже духовний стрижень визначає національна ідея;
- Ідеальний учитель (незалежно від фаху) повинен бути ідеальним оратором;
- При створенні моделі ідеального вчителя необхідно враховувати зміни, що відбуваються в освітній сфері;
- Невід'ємними елементами образу ідеального вчителя має бути його обізнаність з інноваційними технологіями й готовність до їх упровадження;
- Щоб створена модель якомога повніше відповідала запитам галузі й суспільства, необхідно враховувати своєрідність самої спеціальності, професії, основні риси роботи, а також спеціальні якості та здібності, яких потребує педагогічний фах [2]

На погляд сучасних науковців, педагог має володіти, не лише набором фізіологічних та психічних якостей. Вагоме значення відіграють здібності, які розвиваються та формуються в навчально-виховному процесі.

Цілком очевидно, що проблема професійної компетентності педагога є об'єктом дискусій серед освітян. Сьогодні немає єдиного підходу до визначення цього поняття, а в науковій літературі одночасно вживаються поняття "професійна компетенція" і "компетентність".

Схиляючись до тлумачення поняття «компетентності», поданого науковцем Т. Колодько [3], зазначаємо,

що «компетентність» – це поєднання відповідних знань у галузі, досвіду і здібностей, вони дають змогу обґрунтовано судити про відповідну сферу та ефективності діяти.

Для кращого розуміння якісної професійної підготовки вчителів природничих дисциплін у статті з'ясуємо, які сформовані компетенції необхідні педагогові для забезпечення ефективності його професійної діяльності після закінчення навчання у вищому навчальному закладі.

Тому метою статті є аналіз ключових компетентностей педагога природничих дисциплін сучасної вищої школи в контексті гуманістично-ціннісного орієнтування до навколишнього середовища.

Матеріали та методи. Пошуковими матеріалами для написання статті слугували наукові статті, нормативні документи, освітньо-професійні програми «Біологія», «Географія», «Екологія» підготовки першого (бакалаврського) та другого (магістерського) рівнів вищої освіти, науково-педагогічні посібники та підручники з досліджуваної проблематики. В процесі дослідження нами були використані пошуково-бібліографічний метод; а також загальнонаукові методи аналізу, синтезу, порівняння, індукції, дедукції, класифікації, систематизації та узагальнення отриманих результатів дослідження

Результати та їх обговорення. В процесі дослідження з'ясовано, що «компетенція» – характеризується як соціально-особистісна здатність сприймати етичні норми поведінки, стосовно інших людей та природи; здатність дотримуватися здорового способу життя, учитися толерантності та екологічної грамотності.

Розділяють компетенції *загальнонаукові* – базові уявлення про основи філософії, психолого-педагогічних дисциплін, що сприяють розвитку загальної культури особистості. *Інструментальні* – здатність до усної та письмової комунікації, дослідницькі навички. *Загально-професійні* – базові уявлення про різноманітність хімічних, біологічних, екологічних та географічних об'єктів, розуміння їх значення для збереження стійкості біосфери; базові уявлення про системну і прикладну екологію та оптимальне природокористування та охорону природи; знання та розуміння принципів біоетики, а також відповідальності за наслідки своєї професійної діяльності; знання про сучасні методи і принципи моніторингу та оцінки стану природного середовища та охорони живої природи; знання правових норм та законів з основ дослідницьких робіт та законодавства України в галузі охорони природи і природокористування.

Виробничі *функції компетенції* поділяються на *освітні* – здатність встановлювати екологічні проблеми на основі аналізу техногенної діяльності людини та встановлення екологічних проблем техногенезу; розуміння ролі хімічних знань у вирішенні проблем «хімічна промисловість та навколишнє середовище»; обґрунтування необхідності впровадження альтернативних джерел енергії. *Дослідницька* функція – розвиток теоретичного мислення та наукового світогляду, а також аналіз та оцінювання педагогічних ситуацій і педагогічного досвіду педагога. *Гностична* - передбачає отримання нових знань професійного змісту уч-

нями та вчителем (самоосвіта). *Проектувальна* – вміння планувати, складати, аналізувати, проводити уроки. *Організаційна та управлінська* - організація та управління навчально-виховним процесом.

Вважаємо за доцільне підкреслити, до організаційної функції майбутніх вчителів біології належать наступні: організація експериментально-дослідницької роботи з учнями на пришкольній ділянці та в природі, управління самостійною діяльністю учнів, планування та проведення екскурсій, біологічних вечорів та олімпіад, керування фенологічними спостереженнями за розвитком рослин та тварин, спостереження учнями за процесами та явищами у природі та виконання відповідних завдань. До технологічної функції серед інших, належить вміння розробити заходи щодо використання та оптимізації природокористування, вміння аналізувати та оцінювати екологічно небезпечні ситуації, вміння застосовувати екологічні знання при їх поширенні серед широких верств населення, вміння використовувати психотренінги, вміння проводити дослідницькі експерименти, прогнозування та аналіз наслідків антропогенних впливів на навколишнє середовище; вміння визначати потенційні джерела та наслідки забруднення природи біохімічними сполуками. Безперечно, все це передбачає формування в студентів знань, умінь та навиків, що стосуються грамотного природокористування для задоволення потреб людини, а не сприяння формуванню гуманних цінностей стосовно збереження та примноження природи, як такої.

Учені одностайні в тому, що сучасному вчителю для реалізації успішної педагогічної діяльності необхідно оволодіти певними групами компетентностей. Однак називають різні групи компетентностей: компетентність у професійній сфері (спрямовану на викладацьку діяльність та спрямовану на самовдосконалення), компетентність у комунікативно-соціально-морально-етично-правовій сфері та компетентність в інформаційно-технологічній сфері (О. П. Ситник), комунікативну, інформаційну та регулятивну (В. М. Введенський), когнітивну (професійно-педагогічну ерудицію), психологічну (емоційну культуру і психологічну зіркість), комунікативну (культуру спілкування та педагогічний такт), риторичну (професійну культуру мовлення), професійно-технічну, професійно-інформаційну (моніторингову культуру) (В. В. Нестеров, А. С. Белкін) тощо [4, 5, 12].

Підкреслимо, як відомо, в умовах модернізації освіти триває пошук парадигми навчання, що відповідала б

новим умовам і світовим стандартам. Тому очевидно є необхідність створення науково-гуманістичної системи навчання, обов'язковим компонентом якої має бути гуманістично зорієнтовані компетентності, щодо природного середовища у процесі підготовки майбутніх вчителів природничих дисциплін.

З ціллю визначення змісту професійної підготовки майбутніх вчителів природних спеціальностей у контексті формування гуманістично-ціннісних орієнтирів ми проаналізували освітньо-професійну програму підготовки бакалаврів біологія, географія та екологія.

Виходячи із вище вказаного, зауважимо, що предметом нашого дослідження є процес формування фахових компетентностей підготовки *бакалаврів*:

1. Спеціальність 014 Середня освіта (Біологія та здоров'я людини) з додатковою предметною спеціальністю «Географія»
2. Спеціальність 014 Середня освіта (Географія) з додатковою предметною спеціальністю «Біологія»
3. Спеціальність 101 «Екологія»

Та перелік фахових компетентностей підготовки *магістрів*:

1. Спеціальність 014 Середня освіта (Біологія та здоров'я людини)
2. Спеціальність 014 Середня освіта (Географія)
3. Спеціальність 101 Екологія

Опрацювавши освітньо-професійні програми зазначених спеціальностей, ми виявили, що перелік компетентностей для підготовки студентів за рівнями бакалавр та магістр не відрізняються. Натомість, різниця полягає в фахових компетентностях конкретної спеціальності. Перший (бакалаврський) рівень вищої освіти відповідає сьомому рівню Національної рамки кваліфікацій і передбачає здобуття особою теоретичних знань та практичних умінь і навичок, достатніх для успішного виконання професійних обов'язків за обраною спеціальністю.

Нижче зазначені компетентності є загальним для усіх виділених нами спеціальностей. Так, до переліку компетентностей першого (бакалаврського) рівня вищої освіти усіх зазначених спеціальностей майбутніх вчителів природничих дисциплін належать:

1. Інтегральна компетентність – здатність розв'язувати завдання в освітній діяльності, що вимагає застосування теоретичних знань та практичних умінь, в педагогічних умовах навчально-виховного процесу.

Таблиця 1. Матрична структура ключових фахових компетентностей майбутніх вчителів спеціальності 014 Середня освіта (Біологія та здоров'я людини) з додатковою предметною спеціальністю «Географія»

№ п/п	Перший (бакалаврський) рівень вищої освіти
Фахові компетентності	Здатність розкривати загальну структуру біологічної науки на основі взаємозв'язку основних учень біології для характеристики живих систем різного рівня організації.
	Здатність характеризувати досягнення біологічної науки та її роль у житті суспільства для цілей збереження біорізноманіття.
	Формує в учнів основи цілісної природничо-наукової картини світу через міжпредметні зв'язки з фізикою, біологією, географією, відповідно до вимог державного стандарту з освітньої галузі «Природознавство».
	Здатність безпечного проведення біологічних досліджень в лабораторії та природних умовах.
	Здатність розуміти й пояснювати стратегію сталого розвитку людства.

2. Загальні компетентності – здатність до здійснення навчальної та професійної діяльності. Включає

здатність діяти на основі етичних міркувань, соціально-відповідально та свідомо.

Оскільки предметом нашого дослідження є формування гуманістичних цінностей в навчально-виховному процесі, то серед ряду перелічених фахових компетентностей в освітньо-професійній програмі спеціальності «Біологія», розглянемо саме ті фахові компетентності, які передбачають таку можливість.

Проаналізувавши обраний перелік компетентностей, необхідних для підготовки студентів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти майбутніх вчителів спеціальності 014 Середня освіта (Біологія та здоров'я людини) з додатковою предметною спеціальністю «Географія» стало відомо, що окрім головної професійної спрямованості підготовки майбутніх вчите-

лів біології, важливе місце посідає оволодіння знаннями, уміннями та навичками власне загальної структури біологічної науки, в тісному взаємозв'язку з географією та екологією, оскільки вивчення біологічних, географічних та екологічних наук передбачає оволодіння знаннями про навколишнє середовище та усвідомлення важливості здійснення природоохоронної діяльності. А це, на нашу думку, додатково підкреслює важливість формування фахових компетентностей у майбутніх вчителів біології, в єдності з гуманістичним ціннісним ставленням до навколишнього середовища[6].

Таблиця 2. Матрична структура ключових фахових компетентностей майбутніх вчителів спеціальності 014 Середня освіта (Географія) з додатковою предметною спеціальністю «Біологія»

№ п/п	Перший (бакалаврський) рівень вищої освіти
Фахові компетентності	Здатність усвідомлювати сутність взаємозв'язків між природним середовищем та людиною, розуміти і пояснювати стратегію сталого розвитку людства.
	Здатність встановлювати роль і місце України у сучасному світі в контексті географічних чинників її розвитку, аналізувати і пояснювати особливості геопросторової організації природи, населення і господарства України.
	Здатність розуміти та пояснювати особливості фізико-географічних об'єктів у геосферах, взаємозв'язки у ландшафтах та біогеоценозах.

Таблиця 3. Матрична структура ключових фахових компетентностей майбутніх вчителів спеціальності 101 «Екологія»

№ п/п	Перший (бакалаврський) рівень вищої освіти
Фахові компетентності	Здатність вирішувати питання збалансованого співіснування людини і природи на базі загально-екологічних знань.
	Здатність застосовувати знання та практичні навички при аналізі, оцінці і прогнозі якості природних вод, розробки заходів щодо охорони, раціонального і комплексного використання водних ресурсів.
	Здатність розробляти, удосконалювати та проектувати технологічні схеми очистки атмосферного повітря та стічних вод, проводити розрахунки параметрів необхідного технологічного обладнання для нормалізації впливу на навколишнє середовище.
	Здатність обґрунтовувати необхідність та розробляти заходи, спрямовані на збереження ландшафтно-біологічного різноманіття та формування екологічної мережі.
	Здатність виявляти джерела господарської діяльності, які мають негативний вплив на довкілля та запропонувати заходи щодо зменшення техногенного впливу.
	Здатність оцінювати вплив господарської діяльності на навколишнє природне середовище та формувати відповідні професійно-обґрунтовані висновки.
	Здатність використовувати сучасну систему нормативів для оцінки та регулювання антропогенного навантаження на навколишнє середовище.
	Здатність використовувати економічні механізми використання, охорони та відтворення природних ресурсів.
	Здатність визначити рівень екологічної безпеки регіону для обґрунтування управлінських рішень.
	Здатність застосовувати в професійній діяльності основні положення національного екологічного законодавства у т.ч. ідентифікувати екологічні правопорушення
	Здатність оцінити наслідки і перспективи урбанізації та принципи роботи міських систем для забезпечення збалансованого функціонування урбанізованих територій
	Здатність визначати фактори і умови проживання людини в екологічно безпечному середовищі для збереження її генофонду.
	Здатність використовувати знання й практичні навички для дослідження стану довкілля і можливих перетворень забруднюючих речовин в природному середовищі, на основі знань щодо токсичності отруйних речовин на базі врахування їх властивостей.
	Здатність застосовувати знання з метеорології та кліматології при аналізі, прогнозі стану забруднення атмосферного повітря и розробці заходів щодо регулювання антропогенного навантаження на атмосферне повітря в періоди несприятливих метеорологічних умовах
	Здатність застосовувати знання про сучасні галузеві проблеми щодо оптимізації стану сільськогосподарських об'єктів та організації стійких агроєкосистем.
	Здатність використання знань та практичних навичок щодо управління та поведіння з відходами виробництва та споживання для обмеження негативного техногенного впливу на стан довкілля.
	Здатність обирати методи та інструментальні засоби для вирішення практичних проблем у сфері екології, природокористування та охорони навколишнього середовища.
	Здатність орієнтуватися у світових та вітчизняних стандартах та регламентах з екологічного управління.

Серед ряду перелічених фахових компетентностей спеціальності 014 Середня освіта (Географія) з додат-

ковою предметною спеціальністю «Біологія», розглянемо наступні встановлені фахові компетентності, які

на нашу думку необхідні для процесу формування гуманістичних цінностей у студентів.

Після опрацювання виділених із загального переліку, фахових компетентностей, освітньо-професійної програми підготовки студентів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти, майбутніх вчителів спеціальності 014 Середня освіта (Географія) з додатковою предметною спеціальністю «Біологія» стало відомо, що під час навчально-виховного процесу, студенти оволодівають знаннями, уміннями та навичками власне географії, як науки, у тісному взаємозв'язку з біологією та екологією. Тому вважаємо, що процес формування зазначених фахових компетентностей із включенням та поєднанням інформації гуманістично-зорієнтованого змісту стосовно навколишнього середовища, сприятиме ефективному формуванню гуманістично-ціннісних орієнтирів у майбутніх вчителів географії [7]. Розглянемо перелік виділених фахових компетентностей першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності 101 «Екологія».

Провівши аналіз обраних нами, фахових компетентностей першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності 101 «Екологія», зазначимо, що оскільки сучасна екологія є біологічною дисципліною, в основі якої лежить безпосереднє оволодіння сукупністю знань про живі організми на різних рівнях біологічної організації, та є науковою основою раціонального використання природних ресурсів людиною, це підкреслює основну думку нашого дослідження, про важливість формування гуманістичних цінностей у студентів природничих спеціальностей, саме до навколишнього середовища. У переліку даних фахових компетентностей увага більше зосереджена на організації та впровадження раціонального природокористування з орієнтацією на природозбережувальну екологічну діяльність суспільства. Тому оволодіння студентами вище зазначених фахових компетентностей із додатковим включенням інформації гуманістичного змісту до природи, сприятиме їх професійному становленню, як екологів, а також формуванню гуманістично-ціннісних орієнтирів.

Розглянемо фахові компетентності, які представлені в переліку освітньо-професійної підготовки студентів

другого (магістерського) рівня вищої освіти. Зазначена освітньо-професійна програма підготовки магістра включає поглиблену фундаментальну, гуманітарну, соціально-економічну, психолого-педагогічну, спеціальну та науково-практичну підготовку[8].

Відповідно до виділених нами, фахових компетентностей другого (магістерського) рівня майбутніх викладачів біології, вчителів біології та екології спеціальності 014 Середня освіта «Біологія та здоров'я людини», можемо зазначити, що в основі здобуття фахових компетентностей лежать попередньо набуті або засвоєнні фахові компетентності ОПП першого (бакалаврського) рівня, які передбачають засвоєння базових, основних знань, умінь та навичок біологічних дисциплін.

Зазначимо, що спеціальністю 014 Середня освіта «Біологія та здоров'я людини», передбачається оволодіння студентами наступними фаховими компетентностями:

Таблиця 4. Матрична структура ключових фахових компетентностей спеціальності 014 Середня освіта «Біологія та здоров'я людини»

№ п/п	Другий (магістерський) рівень вищої освіти
Фахові компетентності	Здатність забезпечити збереження біорізноманіття та управління природокористуванням.
	Здатність застосовувати для формування світоглядної позиції основні сучасні положення біологічних наук стосовно походження, розвитку, будови і процесів життєдіяльності живих організмів.

Оскільки, другий (магістерський) рівень вищої освіти передбачає здатність студентів здійснювати професійну діяльність, та поширювати біологічні знання в площину шкільної освіти, або вищої освіти, вважаємо, що додаткова сформованість особистісних гуманістичних ціннісних орієнтацій майбутніх вчителів, буде проектуватися вже на майбутніх учнів (студентів), що в свою чергу сприятиме у останніх формуванню власних гуманістичних цінностей [9].

За спеціальністю 014 Середня освіта «Географія», передбачається оволодіння наступними фаховими компетентностями:

Таблиця 5. Матрична структура ключових фахових компетентностей спеціальності 014 Середня освіта «Географія»

№ п/п	Другий (магістерський) рівень вищої освіти
Фахові компетентності	Використання ГІС для розробки та застосування, з метою розв'язання наукових і прикладних задач з моніторингу геоecологічних ситуацій, раціональному використанню природних ресурсів, а також інфраструктурного проектування, місцевого та регіонального планування
	Застосування знань з регіоналізації природних територіальних комплексів для потреб просторового планування господарства та охорони природи.
	Розуміння ступеня впливу людини на ландшафтну різноманітність та формування ландшафтної сфери Землі.
	Використання знань і навичок управління раціональним використанням природних ресурсів і охорони довкілля, соціально-економічних аспектів природокористування і природоохоронного законодавства, а також еколого-економічного світогляду.
	Оволодіння знаннями про основні проблеми сучасної географії в контексті концепції сталого розвитку, наукових підходів щодо раціонального використання і охорони природних ресурсів, методології і методів географічної науки.
	Застосування знань кількісної оцінки потенціальної продуктивності земельних ділянок в цілому і при певному спеціальному використанні;
	Застосування навичок роботи з учнями для формування у них творчих здібностей проведення і оформлення наукових досліджень, передачі наукової інформації та впровадження результатів наукового пошуку

Дослідження фахових компетентностей спеціальності 014 Середня освіта «Географія» другого (магістерського) рівня вищої освіти, показало, що в їх основі лежить поглиблений науковий підхід до здійснення аналізу і можливостей розв'язання наукових і прикладних задач з моніторингу геоecологічних ситуацій, раціонального використання природних ресурсів, та впливу діяльності людини на навколишнє середовище. А також застосування набутих знань, умінь та

навичок сприяє ефективній реалізації педагогічної професійної діяльності студентів. Таким чином, усі зазначені компетентності уможливають реалізацію формування гуманістично-ціннісної орієнтації, як у майбутніх вчителів (викладачів) географії, так і в майбутніх учнів (студентів) [10].

Спеціальність 101 «Екологія» другого (магістерського) рівня вищої освіти передбачає набуття наступних фахових компетентностей:

Таблиця 6. Матрична структура ключових фахових компетентностей спеціальності 101 «Екологія»

№ п/п	Другий (магістерський) рівень вищої освіти
Фахові компетентності	Здатність застосовувати теоретичні основи, інструменти та методи системного аналізу якості навколишнього середовища.
	Здатність використовувати сучасні методи оцінки стану і якості природних та антропогенно-природних екосистем.
	Знання перспектив вирішення екологічних проблем в регіонах
	Здатність забезпечувати екологічну безпеку та умови стійкого розвитку, розв'язувати задачі, направлені на зменшення антропогенного впливу на екосистеми, оцінювати, прогнозувати дію на елементи біосфери тих чи інших техногенних факторів.
	Здатність застосовувати засади і принципи державної політики у сфері охорони довкілля та раціонального природокористування
	Навички використання природоохоронних технологій, які дозволяють мінімізувати техногенний вплив на природні системи.

Серед фахових компетентностей спеціальності 101 «Екологія» другого (магістерського) рівня вищої освіти, ми визначили ті, які на нашу думку, крім наукового підґрунтя для здійснення професійної діяльності, можуть сприяти формуванню у студентів гуманістичних цінностей до природного середовища, на базі попередньо засвоєних наукових екологічних знань, для передачі їх учням (студентам) під час викладацької діяльності. А також, при здійсненні аналізу сучасних методів оцінки стану довкілля, результатів впливу господарсько-економічної діяльності суспільства, та розробці ефективних концепцій щодо природоохоронної та природовідновлювальної діяльності здійснювати пропаганду гуманної поведінки серед населення [11].

Висновки. Вище зазначений матеріал дає підстави для висновку, що ідеальний вчитель, педагог сучасності, це той професіонал, принципами дії, якого є влас-

на компетентність, гуманність, адаптація до нових потреб суспільства. Засвоєння гуманістично-ціннісної інформації важлива для педагогів природничих дисциплін в сучасних умовах, де вимагаються не лише набуті професійні знання чи оволодіння новітніми освітніми технологіями. Підкреслимо, що включення у підготовку майбутніх педагогів знань про становлення теорій та систем гуманістичного виховання до навколишнього середовища, може бути використано при створенні концептуальних засад фахових компетентностей підготовки педагогів до здійснення педагогічної діяльності на аксіологічних засадах. На нашу думку, педагог, який досконало оволодів професійними навичками, компетентніший у своїх діях та керується аксіологічними гуманними домінантами у своєму розвитку та у реалізації педагогічної діяльності наближається до ідеального педагога сучасності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Амонашвили Ш. А. В школу – с шести лет // Педагогический по-иск/Сост. И.Н.Баженова. 3-е изд. М.: Педагогика, 1990. С.9-58.
2. Голуб Н. Б. Идеал сучасного вчителя: мовно-риторичний аспект // Вісник Житомирського державного університету, 2007. № 32. С. 132-136.
3. Колодзько Т. Професійно-педагогічна компетентність майбутнього вчителя // Рідна Школа № 11 (910) листопад 2005. С. 5-7
4. Левківський М. В. Історія педагогіки: Підручник. Київ, Центр навчальної літератури, 2003. 360 с.
5. Маловідомі першоджерела української педагогіки (друга половина XIX-XX ст.) : Хрестоматія / Упоряд.: Л. Д. Березівська та ін. К.: Науковий світ, 2003. 418 с.
6. Освітньо-професійна програма «Біологія» з додатковою предметною спеціальністю «Географія» першого (бакалаврського) рівня вищої освіти за спеціальністю 014 Середня освіта (Біологія та здоров'я людини). Кам'янець-Подільський національний університет імені І. Огієнка, К.-П., 2018, 29 с.
7. Освітньо-професійна програма «Біологія» другого (магістерського) рівня вищої освіти за спеціальністю 014 Середня освіта (Біологія та здоров'я людини). Кам'янець-Подільський національний університет імені І. Огієнка, К.-П., 2018, 17 с.
8. Освітньо-професійна програма «Географія» першого (бакалаврського) рівня вищої освіти за спеціальністю 014 Середня освіта (Географія) з додатковою предметною спеціальністю «Біологія». Кам'янець-Подільський національний університет імені І. Огієнка, К.-П., 2018, 19 с.
9. Освітньо-професійна програма «Географія» другого (магістерського) рівня вищої освіти за спеціальністю 014 Середня освіта (Географія). Кам'янець-Подільський національний університет імені І. Огієнка, К.-П., 2018, 13 с.
10. Освітньо-професійна програма «Екологія» першого (бакалаврського) рівня вищої освіти за спеціальністю 101 Екологія. Кам'янець-Подільський національний університет імені І. Огієнка, К.-П., 2018, 19 с.
11. Освітньо-професійна програма «Екологія» другого (магістерського) рівня вищої освіти за спеціальністю 101 Екологія. Кам'янець-Подільський національний університет імені І. Огієнка, К.-П., 2018, 15 с.

12. Педагогічна етика [Текст] : навч.-метод. посібник для викладачів і студ. вищих навч. закл. / Г. П. Васянович ; Ін-т педагогіки і психології проф. освіти АПН України, Львів. наук.-практ. центр, Львів. держ. фінанс. акад. Л. : Норма, 2005. 343 с
13. Подласый И. П. Педагогика. Новый курс: Учебник для студентов пед. вузов: В 2 кн. М.: Гуманит. изд. центр

ВЛАДОС, 1999. Кн. 1: Общие основы. Процесс обучения. 576с.

14. Поніманська Т. І. Оновлення змісту підготовки майбутніх вихователів на засадах гуманістичної педагогіки у сучасних парадигмальних вимірах // Збірник наукових праць [Херсонського державного університету]. Педагогічні науки. 2014. № 65. С. 48-52.

REFERENCES

1. Amonashvili Sh.A. In school - from six years//Pedagogical search/Sost. I.N. Bazhenov. 3rd ed. M: Pedagogika, 1990. pp. 9-58.
2. Holub N. B. The ideal of a modern teacher: the linguistic-rhetorical aspect // Bulletin of the Zhytomyr State University, 2007. No. 32. P. 132-136.
3. Kolodko T. Professional-pedagogical competence of the future teacher // Native School No. 11 (910) November 2005. 5-7
4. Levkovsky MV History of Pedagogy: Textbook. Kiev, Center for Educational Literature, 2003. 360 с.
5. Little-known primary sources of Ukrainian pedagogy (second half of the nineteenth and twentieth centuries.): Book / Order: L. D. Berezivska and others. K. : Scientific World, 2003. 418 p.
6. Educational and professional program "Biology" with an additional subject specialization "Geography" of the first (Bachelor) level of higher education in the specialty 014 Secondary education (Biology and human health). Kamenets-Podolsky National University named after I. Ogienko, KP-2018, 29 p.
7. Educational-professional program "Biology" of the second (master's) level of higher education in the specialty 014 Secondary education (Biology and human health). Kamenets-Podolsky National University named after I. Ogienko, KP-2018, 17 p.
8. Educational-professional program "Geography" of the first (Bachelor) level of higher education in the specialty 014 Secondary education (Geography) with an additional subject specialization "Biology". Kamenetz-Podolsky National University named after I. Ogienko, KP-2018, 19 p.
9. Educational-professional program "Geography" of the second (master's) level of higher education by the specialty 014 Secondary education (Geography). Kamenets-Podolsky National University named after I. Ogienko, KP-2018, 13 p.
10. Educational and professional program "Ecology" of the first (Bachelor) level of higher education in the specialty 101 Ecology. Kamenetz-Podolsky National University named after I. Ogienko, KP-2018, 19 p.
11. Educational and professional program "Ecology" of the second (master's) level of higher education by specialty 101 Ecology. Kamenets-Podolsky National University named after I. Ogienko, KP-2018, 15 p
12. Pedagogical ethics [Text]: teaching method. manual for teachers and students. higher educators shut up / G.P. Vasyanovich; Institute of Pedagogics and Psychology prof. Education of the Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, Lviv. sci. pract. center, Lviv. state finance acad. L.: Norma, 2005. 343 p
13. Podlasy I.P. Pedagogics. New course: Tutorial for students of ped. high schools: 2 books. M. : Gumanit. ed. Center VLADOS, 1999. Kn. 1: Common basics. The learning process. 576 pp.
14. Ponimanska T. I. Updating the contents of the training of future educators on the basis of humanistic pedagogy in modern paradigmatic dimensions // Collection of scientific works [Kherson State University]. Pedagogical sciences. 2014. No. 65. P. 48-52.

Key competencies of the teacher of natural sciences of modern high school in the context of humanistic-value orientation to the environment

O. M. Blaskova

Abstract. The article highlights the key competencies of the students of the natural sciences of the first (Bachelor) and the second (master's) higher education levels. The pedagogical ideas of modern scholars concerning the characteristics of "modern ideal teacher" are analyzed. The emphasis is placed on the importance of forming future educators of humanistic-value orientations to the environment during educational activities.

Keywords: teacher, competence, institutions of higher education, natural sciences, humanistic-value orientation.

Реалії математичної підготовки учнів-гуманітаріїв у сучасній українській старшій школі

Я. О. Чкана*, І. В. Шищенко

Сумський державний педагогічний університет імені А.С.Макаренка, м. Суми, Україна

*Corresponding author. E-mail: chkana_76@ukr.net

Paper received 01.02.19; Accepted for publication 08.02.19.

<https://doi.org/10.31174/SEND-PP2019-188VII77-02>

Анотація. У статті розглядаються особливості вивчення математики учнями класів з гуманітарним профілем навчання, зокрема причини труднощів учителів природничо-математичних дисциплін, що виникають у роботі з учнями класів з гуманітарним профілем навчання, особливості навчальної мотивації учнів класів гуманітарних профілів у процесі навчання математики, ознаки активності учнів класів з гуманітарним профілем навчання на уроках математики. На основі власного досвіду роботи автори описують психолого-педагогічні особливості навчання математики учнями-гуманітаріями.

Ключові слова: навчання математики, учні класів з гуманітарним профілем навчання.

Вступ. Класи з гуманітарним профілем навчання виникли в сучасній українській школі порівняно недавно. Гуманітарний профіль навчання передбачає розширене й поглиблене вивчення предметів суспільно-гуманітарного або філологічного циклів. Аналіз статистичних даних показує, що майже четверта частина учнів 10-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів України обирає навчання в класах гуманітарних профілів. Усі вони вивчають математику, яка є базовим предметом. Учні класів з гуманітарним профілем навчання переважно вивчають інтегрований курс «Математика».

Огляд публікацій з теми. Досліджень, присвячених особливостям методики навчання математики в таких класах, небагато. Зміст та специфіку курсу математики в класах з гуманітарним профілем навчання розглядали у своїх дослідженнях М.І. Бурда, В.Г. Болтянський, Г.Д. Глейзер, Ю.М. Колягін, Ю.І. Мальований, Є.Г. Позняк, Ю.П. Попов, І.М. Смірнова, М.В. Ткачов, Н.Є. Федоров, Л.Г. Шестакова та інші. Пропоновані авторами методичні напрацювання стосуються лише окремих аспектів проблеми підвищення якості математичної підготовки учнів класів з гуманітарним профілем навчання. Дослідники відзначають значні труднощі в процесі вивчення математики учнями класів з гуманітарним профілем навчання та важливість цілеспрямованої роботи вчителя з урахування індивідуально-типових особливостей цих учнів.

Мета. Погоджуючись з цією думкою, вважаємо необхідним акцентувати увагу на психолого-педагогічних особливостях навчання математики учнів-гуманітаріїв.

Матеріали та методи. Для визначення стану проблеми математичної підготовки учнів-гуманітаріїв у сучасній українській старшій профільній школі нами було використано анкетування вчителів предметів природничо-математичного циклу (172 респонденти) та учнів класів з гуманітарним профілем навчання (198 респондентів), спостереження процесу навчання математики учнів класів цих профілів, вивчення досвіду роботи вчителів математики в класах з нематематичним профілем навчання та його аналіз.

Результати та їх обговорення. На думку 61,6% опитаних учителів предметів природничо-математичного циклу саме в класах з математичним профілем навчання найбільш комфортно проводити уроки природничо-математичного циклу, 35% вважають, що в класах з природничим профілем навчання, 21,6% – у класах з економічним профілем навчання, і лише 10% і 5% відповідно вказують класи з гуманітарним та спортивно-естетичним профілем навчання. Слід відзначити, що 45% опитаних учителів природничо-математичних дисциплін вважають, що саме в старших класах працювати найважче, при цьому 51,6% вказали класи зі спортивно-естетичним профілем навчання як найбільш складні, 36,6% – класи з гуманітарним профілем навчання, 18,3% – класи з математичним профілем навчання і по 10% опитаних відзначили класи з економічним та природничим профілем навчання. Зауважимо, що серед причин труднощів педагогічної діяльності в класах з гуманітарним профілем навчання вчителі природничо-математичних дисциплін найбільш часто вказують такі (табл. 1).

Таблиця 1. Причини труднощів учителів природничо-математичних дисциплін, що виникають у роботі з учнями класів з гуманітарним профілем навчання

Причини труднощів	Відсоток опитаних
Складно викладати матеріал, бо він є важким і малодоступним для учнів	41,6%
Складно викладати матеріал доступно для учнів	16,6%
Складно зацікавити учнів своїм предметом: у них інша спрямованість інтересів	48,3%
Підручник для класів даного профілю не відображає його специфіки	25%

Також вчителі математики, які працюють у таких класах вказують, що:

1) недостатня увага приділяється перевірці домашнього завдання, більшість учнів виконує його частково та поверхово;

2) мало приділяється уваги етапу постановки мети та завдань уроку, часто вони оголошуються формально;

3) під час мотивації учнів до вивчення нової теми вчителі здебільшого використовують приклади, наве-

дені в підручнику, рідко звертаючись до аналізу можливості використання даного матеріалу в майбутній професійній чи повсякденній діяльності, проте для розвитку інтересу учнів до теми активно використовується історичний матеріал;

4) новий матеріал подається переважно вчителем математики, недостатньо уваги приділяється створенню проблемної ситуації, самостійній роботі учнів;

5) широко застосовується наочність вчителями математики, проте використання новітніх інформаційних технологій обмежується лише демонстраційними програмами, зокрема Power Point;

6) більшість завдань, що пропонуються учням для розв'язування, носять репродуктивний характер, проте вчителі математики застосовували диференційований підхід до учнів та пропонували учням з більш високим рівнем навчальних можливостей завдання реконструктивного характеру;

7) майже не використовуються такі форми організації навчання, як семінари, взаємонавчання, практичні чи лабораторні роботи, дидактичні ігри, заліки, конференції тощо, проте використовуються деякі прийоми інтерактивних технологій навчання;

8) контроль навчальних досягнень учнів проводиться за традиційною методикою у вигляді написання самостійних та контрольних робіт за запропонованими різнорівневими завданнями, аналіз контрольних робіт проводиться у вигляді роботи над помилками,

недостатня увага приділяється організації самоконтролю діяльності учнів;

9) недостатня увага приділяється аналізу психологічного стану учнів під час перебігу уроку математики.

Виконувана учнями у ході уроку математики діяльність позбавлена внутрішньої мотивації й спонукається лише зовнішніми чинниками. Успіх чи невдача в процесі розв'язування завдань зазвичай не викликає в учнів цих класів емоційних реакцій. Крім того, перенесення набутих ними теоретичних знань у нові умови практичного завдання часто викликали труднощі [4].

Як наголошують вчителі математики у своїх відповідях, причинами цього є:

- недостатня кількість часу для засвоєння теоретичного матеріалу, для відпрацювання навичок та вмінь його застосування, для розв'язування завдань більш високого рівня складності;

- низька мотивація учнів до вивчення математики;
- низький рівень упевненості учнів у власних силах щодо вивчення математики.

Саме тому нами досліджувалася навчальна мотивація учнів класів з гуманітарним профілем навчання під час вивчення математики. Учнім було запропоновано анкету, результати якої подано в таблиці 2.

Таблиця 2. Особливості навчальної мотивації учнів класів гуманітарних профілів у процесі навчання математики

Мотиви навчальної діяльності в процесі навчання математики	Кількість учнів (%)
вимога батьків, адміністрації школи, учителів, однокласників, друзів	18,2%
бути освіченою людиною, яка має свій погляд з будь-якого питання та розуміється в багатьох галузях сучасної науки	23,7%
успішно навчатися та отримати атестат з гарними оцінками	63,6%
отримати глибокі та міцні знання	27,3%
бути постійно готовим до наступних занять	27,3%
не відставати у вивченні предметів природничо-математичного циклу	9%
для забезпечення успішної майбутньої професійної діяльності	27,3%
для досягнення поваги вчителя	9%
бути прикладом для однокласників, друзів	0
уникнення покарання за погане навчання	45,5%
отримання інтелектуального задоволення	9%
застосування отриманих знань у професійній чи повсякденній діяльності	4,5%
інтерес до математики як науки	2%

Отже, аналіз реального стану математичної підготовки учнів в класах з гуманітарним профілем навчання дозволив виокремити ряд проблем, що виникають під час навчання математики учнів цих класів:

1) проблема обмеженості навчального процесу в часі – оскільки в класах з гуманітарним профілем навчання математика вивчається на рівні стандарту, то досить складно забезпечувати підвищення ефективності уроку математики, якщо це необхідно узгоджувати з 3 годинами математики на тиждень. Дана проблема обумовлює брак часу і на застосування прикладних чи нестандартних завдань під час навчання математики в цих класах, що мало б забезпечувати формування вмінь застосовувати математику в повсякденному житті;

2) проблема мотивації пізнавальної діяльності учнів-гуманітаріїв під час навчання математики – зміст навчання математики не розкриває учням цих класів відповіді на запитання про мету вивчення ними мате-

матики, тому одним з основних завдань вчителя математики є забезпечення розуміння учнями важливості вивчення математики для їх розумового розвитку;

3) проблема психологічних бар'єрів учнів класів з гуманітарним профілем навчання при навчанні математики – досить часто учні класів з гуманітарним профілем навчання мають негативну установку на вивчення математики, що проявляється перш за все в труднощах при виконанні домашнього завдання, письмових відповідях на питання за теоретичним матеріалом чи самостійному розв'язуванні завдань;

4) проблема відсутності доведень та завдань підвищеного рівня складності при навчанні математики – часто вчителі математики, які працюють у цих класах, опускають строгі математичні обґрунтування математичних фактів, теорем, обмежуються вправами тренувального характеру, фокусуючись на відпрацюванні навичок і вмінь, не приділяючи увагу завданням нестандартного, творчого характеру [3];

5) проблема оцінювання й самооцінювання навчальних досягнень учнів класів з гуманітарним профілем навчання при навчанні математики – часто вчителі математики формально переносять досвід роботи в класах з іншим профілем навчання зі зниженням не лише рівня подання матеріалу, але й рівня вимог.

Сучасні старшокласники є більш пасивними до своїх однолітків, ніж кілька поколінь тому, їх важко чим-небудь здивувати, зацікавити. Батьки дають їм значну самостійність, тому вони є більш зрілими, легше сприймають нове, зміни взагалі. Багато хто з юнаків та дівчат вважають, що є достатньо обізнаними у всіх сферах суспільного життя й з усякого приводу мають власну думку.

Досліджуючи проблему розвитку математичних здібностей старшокласників, В.А. Крутецький [1] називає такі загальні математичні здібності, що проявляються в старшому шкільному віці:

1) різнобічність, багатоплановість сприйняття математичних завдань, розвиток тенденцій досліджувати їх;

2) схильність подумки опускати певні етапи в процесі математичної діяльності;

3) ініціативність у знаходженні різноманітних шляхів розв'язування завдань, спрямованість на знаходження найбільш економного та раціонального способу;

4) швидке запам'ятовування загальних підходів до розв'язування різноманітних завдань, вказівок до них тощо.

Ці риси характерні для тих учнів, що здібні до математики. Дослідники, у полі зору яких були виключно учні-гуманітарії, зокрема Е.Е. Хвостенко [2], указують на те, що в учнів класів з гуманітарним профілем навчання в процесі навчання математики:

– переважає наочно-образне мислення;

– сприйняття краси математики спрямоване на її прояви в живій природі, витворах мистецтва, конкретних об'єктах тощо;

– увага на уроці математики може бути стійкою лише протягом 10-15 хвилин;

– найбільший інтерес викликають питання з історії математики, прикладні аспекти, цікавий матеріал;

– перевага надається таким формам роботи на уроці математики, як пояснення вчителем нового матеріалу, лабораторні роботи, ділові ігри, виконання індивідуальних завдань із застосуванням науково-популярної літератури, колективна робота над завданнями;

– багата уява, сильний прояв емоцій.

Через проведення анкетування та бесід з учителями природничо-математичного циклу було встановлено такі психолого-педагогічні особливості навчання математики учнями-гуманітаріями:

– мислення образами, а не абстрактними конструкціями, завжди потребують наочних прикладів у процесі вивчення нового матеріалу;

– труднощі в сприйманні графіків функцій, математичних формул чи запису означень та теорем за допомогою символів;

– при відтворенні формулювань означень чи доведень теорем часто відсутнє глибоке розуміння вивченого, учні відтворюють їх, «наче вірші», часто стар-

шокласники не спроможні навести фрагмент доведення теореми чи скласти його план;

– ояснення до завдань завжди розширене, не лаконічне;

– учні-гуманітарії часто потребують індивідуальних консультацій та допомоги вчителя в навчальній діяльності, найбільше зацікавлені в завданнях на зразок: «Підготувати реферат», «Підготувати повідомлення».

Дійсно, як показують спостереження, розвиток пізнавальних процесів у учнів класів з гуманітарним профілем навчання має свої особливості. Спостережливість та увага їх не є досить систематичними та цілеспрямованими, учні часто поспішають з висновками, але під керівництвом вчителя здатні сфокусуватися на поставленому завданні. Часто учні-гуманітарії в процесі ознайомлення з новим матеріалом у процесі вивчення математики не засвоюють його основної ідеї, не проникають у сутність питання, тобто сприймають його формально. Сприяє концентрації уваги учнів класів з гуманітарним профілем навчання наголошення на практичній значущості матеріалу, що вивчається, на його важливості для засвоєння, обов'язкова опора на наочні образи, як предметні, так і словесні, на презентації, програми консультивного та навчального характеру тощо. Досить часто при усвідомленні нового матеріалу учні-гуманітарії звертають увагу не на означення поняття, а на його зовнішню випадкову ознаку. Важливо, аби вчитель наголошував на суттєвих ознаках і підкреслював можливі зміни несуттєвих ознак. Тоді учні класів з гуманітарним профілем навчання, зазвичай, здатні провести порівняння, навести власні приклади, виокремити як суттєве, так і те, що змінюється. Але цим учням досить складно переходити від однієї розумової операції до іншої, вони схильні розв'язувати завдання єдиним знайденим чи знайомим їм шляхом. Не часто зустрічаються випадки, коли вони без вказівки вчителя після першого способу розв'язування завдання починають пошуки більш раціонального способу.

Слід відмітити, що учні класів з гуманітарним профілем навчання завдяки специфіці профілю навчання (наприклад, значному обсягу літератури, що читається) володіють досить високим рівнем грамотності, культури мовлення, уміють висловлювати свої думки, відтворити навчальний матеріал з профільних предметів своїми словами. Одне із завдань учителя математики – учити їх робити це лаконічно, структуровано, логічно.

Учителі математики серед ознак активності учнів класів з гуманітарним профілем навчання на уроках математики найбільш часто вказувались такі (табл. 3)

Для вчителя, який навчає математики на рівні стандарту, надзвичайно важливим є ставлення учнів класів з гуманітарним профілем навчання до даної діяльності: увага, жвава співучасть у загальному процесі, прихильність тощо. Процес навчання математики учнів-гуманітаріїв визначають такі особливості:

1) висока позитивна емоційна напруга на уроці: учні-гуманітарії на уроці математики мають почуватися вільно, невимушено, не відчувати страху перед розв'язуванням завдань;

2) посилена увага до розв'язування завдань під час вивчення теоретичного матеріалу при фундаментальній його ролі;

3) орієнтація на можливість застосовувати матеріал у повсякденному житті та на специфіку майбутньої професійної діяльності: завдання та приклади мають містити відомості екологічного, психологічного, лінгвістичного чи суспільно-історичного характеру;

4) створення ситуації успіху в навчанні математики, зокрема стимулювання позитивною оцінкою за значущі саме для учнів-гуманітаріїв види завдань;

5) оволодіння учнями методами запам'ятовування навчального матеріалу, знаково-символьної діяльності;

6) формування навичок та вмій самоконтролю..

Таблиця 3. Ознаки активності учнів класів з гуманітарним профілем навчання

Ознаки активності учнів класів з гуманітарним профілем навчання	Відсоток опитаних
Позитивне ставлення до предмету	63,3%
Ініціативність	46,6%
Уміння застосовувати знання на практиці	38,3%
Самостійність	36,4%
Емоційність	31,7%
Високий рівень знань	21,7%
Енергійність	16,6%
Формулювання учнем запитань до вчителя	1,6%

Висновки. 1. Головним у процесі вивчення математики учнями класів з гуманітарним профілем навчання має стати усвідомлення ними необхідності вивчення кожної теми. 2. Провідною метою вивчення математики в класах з гуманітарним профілем навчання має стати опрацювання та опанування математичного матеріалу учнями на рівні вмій його застосування в повсякденному житті чи професійній діяльності, оскільки учням-гуманітаріям часто не очевидні такі застосування і їх необхідно «примусово» відшукувати. Акцент у цілях та завданнях навчання математики учнів класів з гуманітарним профілем навчання слід робити також на досягнення висо-

кого рівня інтелектуального розвитку учнів-гуманітаріїв, формування прийомів розумової діяльності, продукувати ідеї та використовувати здобуті знання, вміння та навички, формування умій правильного та точного висловлення думок засобами математики. 3. У процесі навчання математики учні класів з гуманітарним профілем навчання мають усвідомити роль математики як елемент загальної людської культури та міжпредметні зв'язки курсу математики з гуманітарними навчальними предметами; оволодіти прийомами розумових дій з розв'язування математичних і прикладних завдань.

ЛІТЕРАТУРА

1. Крутецкий В. А. Психология математических способностей школьников. Москва : Просвещение, 1968. 432 с.
2. Хвостенко Е. Е. Методика обучения алгебре и началам анализа в 10–11 классах гуманитарного профиля с использованием компьютера : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02, 2000.
3. Чкана Я.О. Розв'язування нестандартних рівнянь та нерівностей з використанням властивостей функцій. *Наукова діяльність як шлях формування професійних компетент-*

- ностей майбутнього фахівця*: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Суми, 3-4 грудня 2014 р. Суми : ВВП «Мрія», 2014. Т.1. С. 86-88.
4. Шищенко І. В. Методи та форми організації навчання математики, спрямовані на активізацію пізнавальної діяльності учнів класів гуманітарних профілів. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія № 3. Фізика і математика у вищій і середній школі*. 2014. № 14. С. 118-126.

REFERENCES

1. Krutetsky V. A. Psychology of mathematical abilities of students. Moscow: Prosvetschenie, 1968. 432 p.
2. Khvostenko E.E. Methods of teaching algebra and the beginnings of analysis in 10–11 classes of the humanities using a computer: dis. ... cand. ped. sciences: 13.00.02, 2000.
3. Chana Ya.O. Solving non-standard equations and inequalities using properties of functions. Scientific activity as a way of forming professional competences of a future specialist: Materials of the All-Ukrainian Scientific and Practical Confer-

- ence, Sumy, December 3-4, 2014 Sum: GDP "Mriya", 2014. T.1. Pp. 86-88.
4. Shyshenko I.V. Methods and forms of organization of teaching mathematics, aimed at activating cognitive activity of students of classes of humanitarian profiles. *Scientific journal of NPU named after M.P. Drahomanov. Series # 3. Physics and mathematics in high school and high school*. 2014. No. 14. P. 118-126.

Realities of mathematical preparation of senior students in humanitarian sciences forms in Ukraine

Ya. O. Chkana, I. V. Shyshenko

Abstract. The article deals with the peculiarities of the study of mathematics by students of classes with a humanitarian training profile, in particular the causes of the difficulties of teachers of natural and mathematical disciplines that arise in working with students of classes with a humanitarian training profile, peculiarities of educational motivation of students of classes in humanities in the process of teaching mathematics, signs of activity of class students with a humanitarian training profile in mathematics lessons. On the basis of their own experience, the authors describe the psychological and pedagogical peculiarities of teaching mathematics by students of humanities.

Keywords: teaching of mathematics, students in humanitarian sciences forms.

Advanced MOODLE Tools in Teaching English for Specific Purposes

N. J. Drozdovych, S. V. Vadaska

National Technical University of Ukraine Igor Sikorsky "Politechnic Institute"
Corresponding author. E-mail: drozdovych@gmail.com

Paper received 01.02.19; Accepted for publication 08.02.19.

<https://doi.org/10.31174/SEND-PP2019-188VII77-03>

Abstract. The purpose of the study is to demonstrate possibilities of introducing e-learning facility into study of English for special purposes at a technical university based on the own author's experience. Learning management system MOODLE has been chosen as a e-learning platform at National Technical University of Ukraine "Kyiv Polytechnic University". Tools under consideration are different special plugins, esp. "Workshop".

Keywords: LMS, MOODLE, Workshop, English for special purposes.

Introduction. An important feature of the modern educational process in higher school is the use of advanced technical means to ensure the interactive nature of learning. Interactivity is particularly attractive in the study of foreign languages, both at the level of everyday communication, and professional or even highly specialized area. It is interesting to note that the first experiences of the application of technical training in combination with the distance education elements, known since the late XIX - early XX century, were focused on the study of foreign languages [1]. The use of technical means for education creates a qualitatively new level of perception and immersion in the language environment. The experience of the authors confirms that the attempts to introduce dialogues into the classroom are mostly artificial, and the goal is not reached. They suffer from the limited involvement of two or three participants, while most of the audience is weakly engaged with what is happening. In addition, the organization of a successful dialogue requires the advanced preparation concerning the introduction into the topic, mastering vocabulary, the distribution of the participants' roles. It helps to organize a series of ongoing dialogues as their participants deepen in the subject and topic. Then the question of documenting and properly maintaining a series of conversations following each other arises. Thus, the students get the opportunity to mutually review the materials accompanying the dialogue. The ability to analyze and comment on the performance of others is a requested quality of a future specialist.

Overview of publications on the topic. Analyzing the peculiarity of ESP teaching, it is possible to outline a range of topics that are in contact with the future profession of the student. The paper [2] analyzes the issues in the field of soft skills, considered in the classroom of English with students who study aviation and rocket building. This paper contains an essay on the development of topics for integrating professionally oriented soft skills towards intensifying the interaction of trainees in order to increase their activity and involvement in the learning process. Employment issues for young specialists, including the preparation and assessment of job applications, the organization and conducting of interviews, and some other related issues were chosen as a topic for consideration.

The first question faced by the teacher in organizing electronic and, above all, network support courses is the choice of an e-education platform. Considering the variety of the available systems, the MOODLE platform seems to

be the most successful in competition not only among free access systems, but also among proprietary platforms [3]. Choosing MOODLE, you need, of course, first of all to be guided by the range offered by the local computing center, and if necessary, motivate it to install and maintain this particular platform. Although the serious objections connected first of all with information policy of a higher educational institution concerning a set of the means serving all range of information requirements are possible. Reviews of learning management systems contain almost 200 titles, a significant part of which is designed for business, ready to pay substantial amounts monthly or annually, depending on the number of students, courses and/or their course authors. In the academic environment, almost everywhere, preference is given to the MOODLE system, which occupies the first place in many ratings among free access systems in any case [4].

Purpose of the study is to demonstrate advantages of the usage of e-learning systems, esp. MOODLE in ESP teaching at a technical university. The subject of a special study deals with the advanced MOODLE features namely Workshop.

Materials and methods. Using the MOODLE system allows teachers to conduct business games, introduce assessment and self-assessment elements, accumulate evaluation points, control the systematic nature of the students activities, and support an effective organization of feedback. It also seems important that all these opportunities remain available to students and outside the classroom, ensuring their own pace of studying the material, depending on the training level and the interests of the students. Moreover, forum existence allows teachers to organize the round-the-clock communication of students among themselves and with the teacher. The teacher has the opportunity to receive complete information about the activity of the student for the entire period of the course. For this purpose you need to open students' personal cards. It is also possible for the to ask for the additional information, for example, a report on the students' attendance of course materials:

Peter Peterson

Activity report

Module 1 1 viewing Monday September 10 2018, 11:35

Module 2 1 viewing Thursdays September 20 2018, 00:37

Module 3 1 viewing Tuesday September 29 2018, 10:13

Module 4 1 viewing Friday October 5 2018, 00:42

Module 5 2 viewings Tuesday 16 October 2018, 00:46

Thursdays 18 October 2018, 14:35

Module 6 1 viewing Friday 5 грудня 2018, 00:39

Module 7 1 viewing среда 5 грудня 2018, 09:04

The final assessment of students for the semester including 10 assessed tasks is possible to be provided. Each task is provided with the maximum possible number of points within which it can be evaluated. The teacher can set the dead line for each task and, at its sole discretion, either completely ban the work after the completion of the work, or in case of lateness, respectively, reduce the maximum grade. The accumulated points for the semester can be added to the scores obtained for the exam (test).

It is important that the students participation in each of the activities to be assessed and included in the system of accumulating credits during the semester is completely transparent and available for analysis both by the teacher throughout the group and by each student regarding his/her personal achievements. This is what Student will see on its rating page when logging in using a personal login and password. The course program establishes the limit values of points required for admission to the exam or offset. For example, if this value is set at 30 points, then in order to obtain admission, Student will receive a signal that it is necessary to perform the task 03 or 10. All the assignments results are in the general storage, the capacity of which is to provide storage of the results of the current semester, and also of several previous years. Thus, it is possible to control academic conscience, for example, by means of plagiarism detection.

An important advantage of the MOODLE system is the presence of numerous plugins focused on various aspects of the learning process. The author experience in using the MOODLE system settings when learning English vocational guidance was outlined in [5]. These settings include the means of organizing the terminology trainer, quests, crosswords, and various types of tests. Their application introduces an element of diversity in the educational process.

All the types of tasks discussed above assume the individual activity of the student. As you know, one of the key qualities of an employee is his ability to work in a team. The simplest way to organize teamwork is to hold forums. Forums can be moderated by the teacher. In this case, the automatic calculation of the results of each student is difficult. However, the teacher can take into account the activity and effectiveness of student participation in the forum within the framework provided by the test or examination grade or even select a separate type of work (assignment) evaluated separately. If the topic of the forum concerns one of the regular tasks, then the mark for participation in it can be accumulated as part of the mark for the corresponding task. However, such type of task as the forum of one participant is of particular importance. In this case each student can create a single forum and become its moderator inviting all members of the academic group to participate in it. Such a form of learning activities like one-to-many allows teachers to organize a discussion of the issue, conduct a case study, organize certain types of business games, collaborate on a project, etc. The moderator receives an assessment depending on the skills, initiative and competence in organizing the discus-

sion, motivating the participants, provoking them to a certain extent.

The next step in the development of teamwork by means of the MOODLE system consists in a more precise definition of teams and the distribution of the roles of their participants. For this purpose, in particular, the MOODLE system has an educational resource Workshop. According to the author of the work [6], the name of the resource does not reflect its purpose. The author [4], like other authors (see, for example, [7] - [10]), considers that the Workshop resource serves as a means of organizing peer-to-peer interaction of students, including on a large scale, allowing everyone to perform both peer-reviewing and self-reviewing.

Results and discussion. Of course, the organization and implementation of the Workshop require some effort from the teacher. First of all, it is necessary to accurately determine its topic and clearly formulate the task. Proceeding from the problems of soft skills, the topic can be chosen considering the tasks of employment, scholarship or scholarships. Now the teacher must configure Workshop. If we dwell on the problem of employment, then the configuration may consist in preparing and placing on the server a hypothetical announcement about inviting employees with a certain qualification to work. We define the stages, roles and tasks. At the first stage, all participants act as job seekers. They submit cover letters, personal summaries and possibly other supporting documents.

At the second stage, the students act as the employees of an employment agency evaluating job applications filed. If the advertisement indicates several vacancies and/or several different vacancies, the recruiter selects the best, in his opinion, applications and transfers them to further consideration. All applications are rated by the recruiter in accordance with the criteria specified by the teacher. The first stage of the review, therefore, is to review the applications. The quality of the cover letter is evaluated. In addition to the actual content, the author's style is assessed in terms of its correspondence to the accepted style of business documents, the design and formatting of the document. Special attention is paid to resume evaluation. It is important to correctly formulate the objectives of the applicant, his education, previous experience and achievements.

Now every student will play the role of a human resource officer reviewing recruiters' proposals. Their opinions on the quality of job applications submitted are reviewed, which are also recorded on the site. A student in the role of a human resource officer prepares proposals for a professional leader who makes the final decision. In this role, it is logical to speak to the teacher, who will formulate a final assessment of the student's activities in each of the three roles.

As an optional option, self-reviewing of your own job application is possible as a student's response to the conclusions of both a human resource officer and recruiters. In any case, the use of the Workshop resource introduces a significant element of diversity in the educational process and, moreover, helps students in preparing for the vital type of their future activity - the employment process. The English course for specific purposes is the most suitable place for such training, since in the context of

globalization; English is the most likely language of professional communication.

Conclusion. Hence, such peer review encourages more responsible performance of the work, allow teacher to see its strengths and weaknesses, compare the work with others and identify ways to improve it.

At first students are wary of this type of reviewing because of fear of unfair assessment. However, practice

shows that they are able to fairly objectively evaluate the work, if they have sufficiently clear criteria that exclude excessive subjectivity. As a rule, in evaluating each other, students may be even pickier than the teacher himself.

In any case, the use of e-education systems in the conditions of stationary education will certainly improve the quality of both the educational process itself and the level of results achieved.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бублик В.В. Шляхами дистанційної освіти та електронного навчання/В.В. Бублик // Наукові записки НаУКМА.— 2018. — Т.1: Комп'ютерні науки. - С. 4-9.
2. Дроздович Н.Ю. Enhancing students' soft skill abilities through english for specific purposes/Н.Ю. Дроздович//Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут». Серія: Філологія. Педагогіка Київ, 2016. – №7. – С.26-30
3. LMS Software. Captterra. [electronic resource].-Access mode: <https://www.captterra.com/learning-management-system-software/>
4. Henry Kronk, 2018 IN REVIEW: LEARNING MANAGEMENT SYSTEMS,/ Henry Kronk Elearning Inside, December 12, 2018, [electronic resource].-Access mode: <https://news.elearninginside.com/2018-in-review-learning-management-systems/>
5. Вадаська С.В. ESP materials for aeronautical students/С.В. Вадаська// Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут». Серія: Філологія. Педагогіка: Зб. н. праць. – Київ, 2016. – №7. – С.16-20
6. Пасічник О.В. Семінар як інструмент взаємного оцінювання у дистанційному курсі, НБК "Школа-гімназія "Сихівська"/ Пасічник О.В. [electronic resource].-Access mode: <http://DystOsvita.MDL2.com/>
7. Add a Workshop Activity in Moodle, UMass Amherst Information Technology [electronic resource].-Access mode: (<https://www.umass.edu/it>)
8. Assessment settings for Workshops in Moodle, UMass Amherst Information Technology [electronic resource].-Access mode: (<https://www.umass.edu/it>)
9. Irena Reimannová, Moodle Workshop Module in Project Paper Writing,/ Irena Reimannová// Conference UNICOM June 2014, Pardubice, Czech Republic
10. Dr. Karin Richter, Gabrielle Smith-Dluha, How can peer editing improve student writing? Using the Moodle Workshop tool in the tertiary ESL classroom, 9th Austrian UAS Language Instructors' Conference English for Specific Purposes: A Multidimensional Challenge / Dr. Karin Richter, Gabrielle Smith-Dluha // Wien, 25 – 26 May 2018, P.54-72.

REFERENCES

1. Boublik V.V. On the road to distance education and e-learning/V.V. Бублик // NaUkma Rsearch Papers.— 2018. — V.1: Computer Science. - p. 4-9..
2. Drozdovych N.J. Enhancing students' soft skill abilities through english for specific purposes/ N.J. Drozdovych //Journal of the National Technical University of Ukraine «Kyiv Polytechnic Institute». Philology and Educational Studies, 2016, Issue 7. – P.26-30
3. LMS Software. Captterra. [electronic resource].-Access mode: <https://www.captterra.com/learning-management-system-software/>
4. Henry Kronk, 2018 IN REVIEW: LEARNING MANAGEMENT SYSTEMS,/ Henry Kronk Elearning Inside, December 12, 2018, [electronic resource].-Access mode: <https://news.elearninginside.com/2018-in-review-learning-management-systems/>
5. Vadaskaya S.V. ESP materials for aeronautical students/ S.V. Vadaskaya // Journal of the National Technical University of Ukraine «Kyiv Polytechnic Institute». Philology and Educational Studies, 2016, Issue 7. – P.16-20
6. Pasichnyk O.V. Seminar as a tool for mutual evaluation in a distance course, NSC "School-gymnasium" Sykhivska "/ Pasichnyk O.V. [electronic resource].-Access mode: <http://DystOsvita.MDL2.com/>
7. Add a Workshop Activity in Moodle, UMass Amherst Information Technology [electronic resource].-Access mode: (<https://www.umass.edu/it>)
8. Assessment settings for Workshops in Moodle, UMass Amherst Information Technology [electronic resource].-Access mode: (<https://www.umass.edu/it>)
9. Irena Reimannová, Moodle Workshop Module in Project Paper Writing,/ Irena Reimannová// Conference UNICOM June 2014, Pardubice, Czech Republic
10. Dr. Karin Richter, Gabrielle Smith-Dluha, How can peer editing improve student writing? Using the Moodle Workshop tool in the tertiary ESL classroom, 9th Austrian UAS Language Instructors' Conference English for Specific Purposes: A Multidimensional Challenge / Dr. Karin Richter, Gabrielle Smith-Dluha //Wien, 25 – 26 May 2018, P.54-72.

Про особливості викладання математичних дисциплін студентам технічних спеціальностей мультинаціональних академічних групах

О. В. Карупу*, Т. А. Олешко, В. В. Пахненко

Національний авіаційний університет, Київ, Україна

*Corresponding author: E-mail: karupu@ukr.net

Paper received 31.01.19; Accepted for publication 08.02.19.

<https://doi.org/10.31174/SEND-PP2019-188VII77-04>

Анотація. В Національному авіаційному університеті іноземні студенти можуть навчатися українською, англійською або російською мовою. Ми представляємо наш досвід викладання математичних дисциплін англійською мовою іноземним та українським студентам, що навчаються за технічними спеціальностями. Розглянуто проблеми методичного, дидактичного та організаційного характеру, що виникають у процесі викладання математичних дисциплін в англійськомовних мультинаціональних академічних групах студентам, для яких англійська мова не є рідною.

Ключові слова: математика, вища математика, викладання математики, викладання англійською.

Вступ. Національний авіаційний університет (НАУ) є авторитетним міжнародним центром підготовки спеціалістів для авіаційної та суміжних з нею галузей. За роки його 85-річної історії підготовлено більш як 200 000 фахівців для 140 країн. З 1949 року в університеті розпочалась підготовка фахівців з іноземних держав.

Для майбутніх фахівців в галузі авіації дуже важливою є можливість отримання професійної освіти англійською мовою, оскільки англійська мова є не тільки однією з офіційних мов ІКАО (Міжнародна організація цивільної авіації), але й мовою міжнародного спілкування. До 1991 року навчання проводилося російською мовою як для громадян СРСР, так і для іноземців. З 1991 року навчання для громадян України було переведено на українську мову. Починаючи з 1999 року в Національному авіаційному університеті з метою підготовки висококваліфікованих конкурентоспроможних фахівців, що вільно володіють як професійно-спрямованою так і розмовною англійською, на окремих напрямках впроваджується англійськомовне навчання в рамках Програми “Вища освіта іноземною мовою”. За цією Програмою протягом двадцяти років для окремих спеціальностей викладання всіх предметів здійснюється англійською мовою.

Тому іноземні студенти в Національному авіаційному університеті можуть навчатися українською, російською та англійською мовою. Вибір мови навчання здійснюється іноземними студентами в залежності від їх мовної підготовки та планів на майбутнє працевлаштування. Навчання російською мовою, яка теж є однією з офіційних мов ІКАО, обирають переважно студенти з країн СНД (в основному з країн Середньої Азії) і студенти з інших країн, орієнтовані на подальше працевлаштування в країнах СНД. Можливість навчання англійською мовою є привабливою для іноземних студентів, які її добре знають, але ще не встигли як слід опанувати російську та українську мову, і планують наступне повернення на батьківщину або переїзд до країн Європейського Союзу. Крім того, іноземні студенти, які навчаються в рамках Програми “Вища освіта іноземною мовою”, мають можливість навчатися в нашому університеті без проходження мовної підготовки на підготовчому відділенні. При цьому слід відмітити, що значна частина іноземних студентів обирає навчання українською мовою.

Більшість цих студентів планують для себе в майбутньому професійну діяльність пов'язану з Україною.

В англійськомовних групах мають можливість навчатися і українські студенти, які добре володіють англійською мовою (вони повинні проходити тестування на кафедрі іноземних мов за фахом НАУ або отримати достатньо високі бали на ЗНО з англійської мови) і зорієнтовані на наступне працевлаштування в авіаційних компаніях, що здійснюють міжнародні перевезення. Остання мотивація є характерною також і для іноземних студентів.

Таким чином, в основному в рамках Програми “Вища освіта іноземною мовою”, в НАУ формуються мультинаціональні академічні групи, до складу яких входять студенти з різних областей України, країн СНД і країн далекого зарубіжжя (переважно країн Азії та Африки).

В НАУ традиційно приділяють велику увагу вирішенню різноманітних організаційних та методичних питань, пов'язаних з підготовкою іноземних студентів. Певні особливості виникають при роботі з групами, в яких навчаються як українські, так і іноземні студенти, особливо якщо викладання здійснюється англійською мовою. Певну специфіку має робота викладача в англійськомовних групах, де для переважної більшості студентів англійська мова не є рідною. Кафедра вищої та обчислювальної математики забезпечує викладання англійською мовою низки математичних дисциплін для студентів різних технічних спеціальностей в мультинаціональних академічних групах.

Короткий огляд публікацій за темою. В рамках системи англійськомовної освіти НАУ на кафедрі вищої та обчислювальної математики більше десяти років проводяться дослідження з методики викладання математичних дисциплін англійськомовним студентам. Зокрема, певні особливості роботи викладачів, задіяних в англійськомовному проекті, розглядалися авторами в рамках дослідження викладання математичних дисциплін англійськомовним студентам [1], в рамках дослідження викладання математичних дисциплін іноземним студентам за кредитно-модульною системою [2;3] та в рамках дослідження викладання вищої математики [4;5]. Деякі аспекти професійної спрямованості викладання вищої математики майбутнім фахівцям авіаційної галузі розглядалися В. І. Трофименко [6], Л.В. Андрощук, В. І. Трофименко [7], та авторами [8].

Мета статті. Метою даної роботи є дослідження

специфіки викладання в технічних інститутах НАУ окремих розділів математичних дисциплін англійською мовою студентам, які не є носіями цієї мови, особливостей організації командної роботи студентів в мультинаціональних групах під час проведення практичних занять і надання на основі цього дослідження методичних рекомендацій до роботи викладача з іноземними та українськими студентами англомовних мультинаціональних академічних груп різних спеціальностей технічних інститутів НАУ.

Матеріали та методи. Дослідження ефективності різних методів викладу навчального матеріалу математичних дисциплін та організації навчального процесу під час лекцій, практичних занять, індивідуальної роботи студентів проводиться традиційними методами, тобто шляхом порівняння поточної та семестрової успішності різних груп та аналізу суб'єктивних оцінок студентів, отриманих за допомогою анонімно-анкетування і відкритих дискусій.

Результати та їх обговорення. Кафедра вищої та обчислювальної математики НАУ забезпечує викладання математичних дисциплін студентам Навчально-наукового аерокосмічного інституту, Навчально-наукового інституту комп'ютерних інформаційних технологій, Навчально-наукового інституту інформаційно-діагностичних систем і Навчально-наукового інституту аеронавігації, електроніки та телекомунікацій. Оскільки більшість студентів цих інститутів навчаються за технічними спеціальностями, що передбачає досить значну підготовку з математики, навчальні плани усіх спеціальностей містять (у різному обсязі) математичні дисципліни.

В НАУ для студентів більшості спеціальностей окремі питання математики викладаються в складі відповідних розділів синтетичної дисципліни "Вища математика" і тільки для окремих спеціальностей, що потребують поглибленої математичної підготовки, студентам викладають окремо дисципліни "Лінійна алгебра та аналітична геометрія", "Теорія ймовірностей та математична статистика", "Математичний аналіз", "Лінійна алгебра та аналітична геометрія", "Чисельні методи" та "Дискретна математика".

В рамках Програми "Вища освіта іноземною мовою" викладачі кафедри вищої та обчислювальної математики працюють з англомовними студентами, що навчаються за спеціальностями обох типів. При цьому обсяг теоретичного матеріалу і інтегровані вимоги до знань та умінь з навчальної дисципліни для студентів різних спеціальностей суттєво відрізняються. Це є джерелом великого різноманіття дидактичних, методичних та організаційних проблем, що постають перед викладачами кафедри вищої та обчислювальної математики НАУ.

Розглянемо основні проблеми, з якими зустрічаються викладачі кафедри вищої та обчислювальної математики НАУ при викладанні математичних дисциплін студентам англомовних груп різних технічних спеціальностей. Певна частина цих проблем обумовлена особливостями математичної та мовної підготовки цих студентів і виникає також і при викладанні інших точних і технічних дисциплін. Інша їх частина є специфічною і виникає при викладанні цим студентам математичних дисциплін.

Дослідження вихідного рівня пізнавальної діяльності студентів як з боку наявності конкретних знань предмета, які передують новим знанням, так і з боку сформованості пізнавальних дій, відсутність яких не дозволить успішно реалізувати програму навчання, є однією з вимог сучасної педагогіки. Аналіз контингенту іноземних студентів, що навчаються в НАУ, показує, що вони є представниками різних систем освіти, що часто відрізняються одна від одної. При цьому рівень знань і обсяг інформації, який іноземні студенти набули у себе на батьківщині, за багатьма параметрами суттєво відрізняється від рівня знань випускників середніх шкіл України.

Тому при викладанні математики для таких студентів необхідно звернути увагу на особливості викладання математичних дисциплін в середніх школах відповідних країн; враховувати, що англійська мова не є рідною для цих студентів; враховувати, що навчання в середній школі відбувалось рідною мовою; іноземні студенти є носіями мов, для яких є характерними або відмінний від звичного для нас напрямок написання тексту або ієрогліфічна писемність.

В цілому необхідно відмітити, що іноземні студенти, як правило, достатньо добре організаційно підготовлені для навчання за кредитно-модульною системою.

Слід відмітити певну відмінність в підходах до оцінки значущості різних тем та їх взаємозв'язків, що практикувалися при навчанні цих студентів ще в середній школі в інших країнах. Специфічність теоретичної і практичної підготовки іноземних студентів з деяких базових питань шкільного курсу математики найчастіше проявляється саме на практичних заняттях в процесі розв'язування задач. Цей фактор має як негативне, так і позитивне значення для роботи викладача, що проводить заняття.

Слід зауважити, що при роботі в англомовних групах постає також ще одна проблема, пов'язана з термінологією. Оскільки ми вважаємо, що кожен випускник українського ВНЗ обов'язково повинен володіти українською спеціальною термінологією, то при розгляді усіх тем ми надаємо переклад термінів українською мовою. Крім того, певна частина іноземних студентів просить давати також і переклад російською мовою.

Критично необхідною для переважної більшості іноземних студентів є наявність опорних матеріалів. Відмітимо також, що студенти, які навчаються за суто технічними спеціальностями, краще сприймають опорні матеріали у вигляді таблиць, а студенти, які навчаються за всіма спеціальностями, пов'язаними з інформатикою та обчислювальною технікою, краще сприймають опорні матеріали у вигляді блок-схем відповідних алгоритмів. Дуже корисним для всіх студентів може бути проведення лекцій в мультимедійній аудиторії з використанням різних технічних засобів для візуалізації розглядуваних об'єктів і проведення практичних занять в комп'ютерному класі з використанням систем комп'ютерної математики. Також корисним для кращого сприйняття студентами матеріалу є посилання на його зв'язок з авіаційною проблематикою.

Особливо важливим для іноземних студентів, що не володіють або володіють дуже погано російською

та українською мовами, є наявність доступних для них підручників, що містять необхідний теоретичний матеріал з великою кількістю розв'язаних прикладів і необхідну термінологію з перекладом. Ми також вважаємо корисним допомагати студентам в роботі з пошуковими системами, надаючи їм рекомендації по пошуку математичної інформації в таких системах.

Очевидно, що цілком природним є підбір до розгляду прикладних задач з фаховою направленістю. Для студентів Навчально-наукового Аерокосмічного інституту, Навчально-наукового інституту Аеронавігації та Навчально-наукового інституту Комп'ютерних інформаційних технологій особливу увагу слід звертати на задачі технічного змісту. В той же час при навчанні більшості іноземців в середній школі основна увага приділялась розв'язуванню задач з економічним змістом. Відмітимо, що, крім того, внаслідок використання в країнах Південно-Східної Азії ієрогліфічної писемності, яка є дуже інформативно сконцентрованою, для багатьох наших студентів деякі тонкощі подання матеріалу нівелюються. При роботі в групах з іноземними студентами бажано достатню увагу приділяти виробленню навичок розпізнавання основних видів типових задач, звертаючи їхню увагу на внутрішню математичну структуру задач.

Професійна компетентність майбутнього інженера крім наукових і практичних компетенцій включає також і соціальні, в тому числі комунікативні компетенції. Зокрема, для усіх спеціалістів усіх напрямів авіаційної галузі дуже важливою є здатність до успішної командної роботи.

Тому в процесі впровадження проектного підходу для поглибленого вивчення окремих питань математичних дисциплін ми застосовуємо колективні форми організації роботи. Для цього відбувається поділ академічної групи на декілька команд для спільного розв'язування складних задач, взаємної перевірки засвоєння матеріалу, підготовки презентацій тощо, з подальшим обговоренням і порівнянням результатів. При формуванні команд ми використовували два підходи, а саме: перший – викладач декларує тільки кількість студентів у команді, розподіл реалізують самі студенти; другий – викладач повністю реалізує розподіл. Для різних завдань склад команд налічує від двох до десяти осіб.

Під час аналізу результатів цього експерименту ми виявили, що при формуванні команд за вибором студентів учасники підбиралися на основі особистої приязні (що було очікувано) і близького рівня успішності з математики (в результаті чого зразу визначилися команди-лідери). Такий вибір є сприятливим для створення успішних команд для наукових, соціальних і бізнесових проектів. Проте слід відмітити, що в авіаційній галузі команди часто утворюють не за вполюванням учасників.

Крім того, в мультинаціональних академічних групах спостерігалася явна тенденція до утворення мононаціональних команд. Оскільки значна частина наших студентів налаштована на наступне працевлаштування в авіаційних компаніях, що здійснюють міжнародні перевезення, і на роботу за кордоном, ми вважаємо дуже корисним для них набуття навичок роботи в менш комфортному середовищі. Тому вільний підбір команд ми, як правило, рекомендуємо для

участі студентів у науковій роботі, а для проведення тренувань з розв'язування складних задач, взаємної перевірки засвоєння матеріалу ми вважаємо кращим формування команд викладачем.

Дуже ефективним виявилось формування команд, до складу яких входять українські і іноземні студенти (причому, бажано, з різних країн – наприклад і з Азії, і з Африки). Унаслідок такої організації практичних занять і самостійної роботи у групі підвищується рівень академічної успішності, покращуються розмовна англійська і міжособистісні стосунки, студенти набувають компетенції комунікації у багатонаціональних академічних групах.

В цілому необхідно відмітити, що іноземні студенти, як правило, достатньо добре організаційно підготовлені для навчання за кредитно-модульною системою. Особливо важливим для цих студентів, що не володіють або володіють дуже погано російською та українською мовами, є наявність доступних для них підручників, що містять необхідний теоретичний матеріал з великою кількістю розв'язаних прикладів і необхідну термінологію з перекладом на українську мову.

Відмітимо, що спільне навчання іноземних та українських студентів має, в основному, позитивні риси. Зокрема, українські студенти дістають можливість спілкування англійською мовою з іноземними студентами, що отримали мовну підготовку в інших країнах. Це значно полегшить професійне спілкування англійською мовою нашим випускникам. Для іноземних студентів основними перевагами навчання в таких групах є більш швидка адаптація в Україні і вироблення дружнього ставлення до нашої країни, мови і народу. Крім того, спільне навчання іноземних та українських студентів сприяє в них розвитку більш толерантного ставлення до представників інших рас і культур.

Наявність в університеті повного циклу навчального процесу англійською мовою разом з узгодженням змісту кредитів в навчальних планах і програмах сприятиме в майбутньому входженню університету до Єдиного Європейського освітнього простору в рамках Болонського процесу, що передбачає, зокрема, можливість вільного руху викладачів і студентів між університетами різних країн.

Висновки. Викладання математичних дисциплін англійською мовою для студентів, що не є носіями цієї мови, має певні особливості і вимагає від викладачів модифікації стандартних методик викладання цієї дисципліни. Такий підхід є особливо важливим при роботі в мультинаціональних академічних групах.

При роботі зі студентами, що мають слабку математичну і мовну підготовку, рекомендується надавати алгоритми розпізнавання найпростіших видів типових задач. Корисним, особливо для іноземних студентів, є також використання різноманітних опорних конспектів, причому певну ефективність має адаптація їх форми для студентів різних спеціальностей.

Важливим є приділення достатньої уваги доведенню до студентів особливостей використання термінології в процесі побудови математичних моделей і при розв'язуванні прикладних текстових задач і надання студентам методик застосування систем комп'ютерної математики. Важливою складовою за-

безпечення навчального процесу є також розробка відповідних навчальних посібників, які б враховували особливості цільової аудиторії. При застосуванні колективних форм організації роботи в мультинаціона-

льних академічних групах є ефективним створення команд з максимально різноманітним етнічним складом.

ЛІТЕРАТУРА

1. Карупу О. В., Олешко Т. А., Пахненко В. В. Про деякі особливості викладання математичних дисциплін англійськомовним студентам // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія: Педагогічні науки, 2011. № 83, С.76-79.
2. Карупу О. В., Олешко Т. А., Пахненко В. В. Деякі особливості викладання математичних дисциплін іноземним студентам // Східно-Європейський журнал передових технологій, 2012. №2/2 (56), С. 11-14.
3. Карупу О. В., Олешко Т. А., Пахненко В. В. Про деякі особливості викладання математичних дисциплін іноземним студентам за кредитно-модульною системою // Вісник Черкаського університету. Серія: Педагогічні науки, 2013. № 8 (261), С. 52-57.
4. Карупу О. В., Олешко Т. А., Пахненко В. В. Аналіз практики викладання вищої математики українським та іноземним студентам в Національному авіаційному університеті // Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology, 2013. Is. 5, P. 88-92.
5. Карупу О. В., Олешко Т. А., Пахненко В. В. Про деякі особливості викладання вищої математики англійськомовним студентам технічних спеціальностей в НАУ. Сучасна освіта та інтеграційні процеси: Зб. наук. праць міжн. на-ук.-метод. конф., 14–15 листопада 2018. Краматорськ: ДДМА, 2018. С.97-101.
6. Трофименко В. І. Деякі складові формування професійної компетентності майбутніх фахівців авіаційної галузі у навчанні математики. Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми. Вінниця, 2010. 26, С. 524-529.
7. Андрощук Л. В., Трофименко В. І. Методологія викладання та професійна спрямованість задач з вищої математики в сучасних умовах. Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору. 10 Міжн. наук.-практ. конф. 19–21 листопада 2015. Київ: КПІ, 2015. С.141-151.
8. Karupu O. V., Oleshko T. A., Pakhnenko V. V. On some aspects of modeling of professional activity of future aviation engineer in teaching of mathematical disciplines in multinational groups. *Aviation in the XXI-st century: Proceedings of the Eighth world congress* (Kyiv, October 10–12, 2018). Kyiv: NAU, 2018. Vol. 4. P. 4.3.15-4.3.19. [Електронний ресурс] <http://conference.nau.edu.ua/index.php/Congress/Congress2018/paper/viewFile/5049/4113>

REFERENCES

1. Karupu O. V., Oleshko, T. A., Pakhnenko V. V. On specificity of teaching of mathematical disciplines to English-speaking students // *Visnyk Chernihivskogo natsionalnogo pedagogichnogo universytetu*. Series: Educational sciences, 2011. Is 83, P. 76-79.
2. Karupu O. V., Oleshko, T. A., Pakhnenko V. V. About teaching of mathematical disciplines to foreign students // *Eastern-European Journal of Enterprise Technologies*, 2012. Vol. 2, 2(56), P. 11-14.
3. Karupu O. V., Oleshko, T. A., Pakhnenko V. V. On specificity of teaching of mathematical disciplines to foreign students for credit-modular system // *Visnyk Cherkaskogo universytetu*. Series: Educational sciences, 2013. 8 (261), P.52– 57.
4. Karupu O. V., Oleshko, T. A., Pakhnenko V. V. Analyzing practice of teaching higher mathematics to Ukrainian and foreign students in National Aviation University // *Science and Education a New Dimension: Pedagogy and Psychology*, 2013. Is.5. P. 88-92.
5. Karupu O. V., Oleshko, T. A., Pakhnenko V. V. About some peculiarities of teaching higher mathematics to English-speaking students of technical specialties in NAU. *Modern education and integration processes: Proc. of the International Scientific-methodical Conference, October 14–15, 2018. Kramatorsk: DSMA, 2018. C.97-101.*
6. Trofymenko V. I. Some components of formation of professional competence of future specialists in the field of aviation in teaching of mathematics. *Modern Information Technologies and Innovative Methods of Training in the Training of Specialists: Methodology, Theory, Experience, Problems*. Vinnytsia, 2010. 26. S. 524-529.12.
7. ndroshchuk L. V., Trofymenko V. I. Methodology of teaching and professional orientation of problems of higher mathematical in modern conditions. *Higher education of Ukraine in the context of integration into the European educational space: 10 International Scientific-methodical Conference. November 19–21, 2015*. Kyiv, 2015. S. 141-151.
8. Karupu O. V., Oleshko T.A., Pakhnenko V.V. On some aspects of modeling of professional activity of future aviation engineer in teaching of mathematical disciplines in multinational groups. *Aviation in the XXI-st century: Proceedings of the Eighth world congress* (Kyiv, October 10–12, 2018). Kyiv: NAU, 2018. Vol. 4. P. 4.3.15-4.3.19. [Electronic resource] <http://conference.nau.edu.ua/index.php/Congress/Congress2018/paper/viewFile/5049/4113>

On peculiarities of teaching mathematical disciplines to students of technical specialties in multinational academic groups

O. W. Karupu, T. A. Oleshko, V. V. Pakhnenko

Abstract. Foreign students in National Aviation University may choose to study in English, Russian or Ukrainian. We present the results of our experience of teaching mathematical disciplines in English to foreign and Ukrainian students in National Aviation University. Therefore we study problems of methodical, didactic and organizational character, arising in the process of teaching of mathematical disciplines in English in multinational academic groups to students being non-native English-speakers.

Keywords: *mathematics, higher mathematics, teaching mathematics, teaching in English.*

Особливості управлінської діяльності майбутніх інженерів-педагогів

О. В. Керекеша-Попова

Бердянський державний педагогічний університет, м. Бердянськ, Україна
Corresponding authors. E-mail: kereksha-09@ukr.net

Paper received 11.02.19; Accepted for publication 15.02.19.

<https://doi.org/10.31174/SEND-PP2019-188VII77-05>

Анотація. У статті виділено управлінську складову у структурі діяльності інженера-педагога, визначено сутність цієї діяльності. Схарактеризовано особливості управлінської діяльності майбутніх інженерів-педагогів у професійних закладах освіти та на виробництві та описано її характеристики.

Зазначено, що у педагогічній теорії та практиці все частіше виникає проблема щодо необхідності управлінської діяльності інженера-педагога. Це пов'язано як з розвитком організаційно-управлінської складової сучасного виробництва, так і з появою теорії педагогічного менеджменту – управління навчально-виховним процесом у закладах освіти, в тому числі й професійної освіти.

Ключові слова: інженер-педагог, професійна діяльність, управлінська функція, управлінська діяльність.

Вступ. В останні роки, поряд з традиційними навчальною та виховною діяльностями, характерними для інженера-педагога, з'являються нові види діяльності, що висувають до його підготовки низку специфічних вимог з галузі управління, – діяльність з управління навчанням учнів із застосуванням різних методів і засобів навчання, діяльність з прийняття рішень щодо вибору оптимальних форм і методів навчання відповідно до поставлених цілей та конкретних умов навчання, визначення доцільності використання засобів інформаційних і телекомунікаційних технологій в навчанні, координації інноваційних процесів в освітньому закладі та ін. Сучасному інженеру-педагогу не обійтися без аналізу результатів своєї діяльності та прийняття рішень про способи її вдосконалення.

Грунтуючись на наведених вимогах і тенденціях можна говорити про необхідність підготовки майбутніх інженерів-педагогів до здійснення управлінської діяльності у професійних закладах освіти та на виробництві.

Короткий огляд публікацій з теми. Сучасні аспекти інженерно-педагогічної діяльності у вітчизняній науці розглядають І. Бендера, Н. Брюханова, Є. Громов, С. Гура, С. Демченко, І. Каньковський, О. Коваленко, М. Лазарев, В. Лобунець, О. Макаренко, Н. Нікало, В. Хоменко та ін.

Теоретичні основи управлінської діяльності фахівця закладені в роботах В. Бондаря, Н. Василенко, А. Жиліної, Ю. Конаржевського та ін.; сутності управлінської діяльності – Є. Климова, Є. Кузьміна, Н. Кузьміної, Б. Ломова, А. Маркової та ін.; аналізу управлінської – К. Абульханової-Славської, Б. Братуся, А. Деркача, О. Тихомирова та ін.

Мета статті – схарактеризувати особливості управлінської діяльності майбутніх інженерів-педагогів у професійних закладах освіти та на виробництві.

Виклад основного матеріалу. Характеризуючи професійно-педагогічну діяльність інженера-педагога науковці [1; 4; 11; 22; 27] виділяють в ній управлінську функцію, яка, як зазначає Н. Ерганова, пов'язана із технологізацією навчального процесу [29].

Управління у широкому розумінні є елементарною функцією організованих систем різної природи (біологічних, соціальних, технічних), що забезпечує збереження їх певної структури, підтримання режиму

діяльності, реалізацію їх програм. Управління як вид діяльності спрямований на розробку рішень, організацію, контроль та регулювання об'єкту управління відповідно до заданих цілей, аналіз та підведення підсумків на підставі достовірної інформації. Управління виникає як необхідна умова для життєдіяльності людей, які колективно вирішують певні завдання [7; 16; 20]. Процес управління складається з окремих видів діяльності, спрямованих на впорядкування та координацію функціонування і розвитку певної організації та її елементів в інтересах досягнення поставленої мети.

Будь-яку освітню організацію, що є соціально-економічною системою, можна охарактеризувати як групу людей, які здійснюють чітко структуровану спільну діяльність, що існує для досягнення загальних цілей освітньої (професійної) підготовки випускників.

Політика кожного професійного закладу освіти – система правил, відповідно до яких він функціонує, за якими діє його педагогічний колектив. Крім фінансової, педагогічної, методичної політики кожна організація розробляє власну управлінську політику, що включає систему цілей і сукупність норм, методів, критеріїв роботи з педагогічними кадрами, здатними гнучко реагувати на зміну соціального освітнього запити. Крім цього кожний професійний освітній заклад розробляє власні стратегії і плани розвитку. Питання розробки нових освітніх стратегій розвитку, удосконалення змісту освіти, використання сучасних технологій навчання учнів та ін. набувають великого значення для будь-якого професійного навчального закладу. Сьогодні єдиний можливий принцип ефективної діяльності в цих напрямках – узгодження інтересів всіх учасників освітнього процесу, тобто командна робота.

Справжня команда повинна складатися з професіоналів, знайомих з теорією і практикою управління освітнім процесом. Це можуть бути не тільки члени адміністрації навчального закладу, а й активні педагоги, які мають таланти організатора і менеджера [17].

Вирішення внутрішньо організаційних навчальних конфліктів – ще одне найгостріше питання, що вимагає втручання інженера-педагога зі сформованою управлінською компетентністю.

До того ж, оскільки інженер-педагог має справу з професійною підготовкою майбутніх фахівців, він має бути здатним спроектувати і запровадити у практику

цієї підготовки освітню технологію та управляти цим процесом [29].

Управління з боку педагога як спеціально організована діяльність забезпечує гарантований рівень професійної підготовки учня, тобто досягнення ним прогнозованої мети за певний період часу та із заздалегідь визначеними витратами ресурсів.

Управлінську складову у структурі діяльності інженера-педагога виділяє Л. Тархан, зазначаючи, що інженер-педагог є не лише реалізатором професійно-педагогічної діяльності, але й її організатором і управлінцем. Оскільки управління виступає діяльністю над діяльністю, інженер-педагог має бути підготовлений до неї на цьому рівні як в інженерно-технічному, так і в педагогічному плані [6].

На важливості управлінської функції інженера-педагога наполягає О. Сердюкова, зазначаючи, що він – керівник, організатор педагогічної дії, ланка системи, що управляє навчальною діяльністю учнів і студентів, переводить учня з одного інтелектуально-особистісного стану в інший, вирішує педагогічні завдання та найбільш швидкими і економічними шляхами реалізує мету і завдання навчання [19].

Педагог, як вказує Є. Маторін, має бути фахівцем у галузі управління, здійснювати моніторинг та маркетинг освітніх послуг, керувати учнівським колективом й допоміжним персоналом закладу відповідно до його мети, освітнього іміджу й соціально значущих педагогічних вимог [15].

Ми згодні з І. Каньковським, який зазначає, що сьогодення вимагає від інженера-педагога саме управління процесами навчання, виховання, розвитку і формування особистості майбутнього робітника [11]. Автор наполягає на тому, що інженер-педагог – фахівець з вищою інтегрованою педагогічно-технічною освітою, який здійснює управління учбовою або виробничою діяльністю.

Аналізуючи зміст управлінської діяльності інженера-педагога, І. Каньковський характеризує низку інструментальних функцій: операційні (розпізнавальна, константувальна, аналітична, узагальнювальна, систематизаційна, випробувальна); проектувальна (прогностична, пошукова, аналітична, ієрархізації і структурування, дозувальна, формоутворення, системоутворення, адаптивна, нормативна, укладацька, графічна, обчислювальна і раціоналізаторська тощо); організаційна (рекреаційна, підготовча, розподільна, нормувальна, звітувальна, регламентувальна і життєзабезпечення); контролювальна (вимірювальна, порівняльна, оцінювальна, облікувальна, наглядова тощо). Виконання всього комплексу вищезазначених завдань дозволяє інженеру-педагогу трансформувати предмет праці у необхідний продукт [11].

В. Хоменко стверджує, що майбутня діяльність інженера-педагога безпосередньо пов'язана з управлінською функцією, яка забезпечує управління процесами і навчального, і виробничого характеру. До управлінської діяльності автор відносить планування, прогнозування, програмування, організацію, регулювання, контроль, стимулювання, корекцію та аналіз педагогічного і виробничого процесів [27].

Отже, у педагогічній теорії та практиці все частіше виникає проблема щодо необхідності управлінської

діяльності інженера-педагога. Це пов'язано як з розвитком організаційно-управлінської складової сучасного виробництва, так і з появою теорії педагогічного менеджменту – управління навчально-виховним процесом у закладах освіти, в тому числі й професійної освіти.

Власне дослідники трактують процес навчання як процес управління навчальною діяльністю учнів.

Так, С. Архангельський визначає управління навчальним процесом як «планомірний порядок дій, що приводять динамічну систему навчання до досягнення заданих результатів» [2, с. 64]; В. Безрукова – як складову педагогічного управління, як «процес перекладу педагогічних ситуацій, чи процесів систем з одного стану в інші, відповідні до поставленої мети» [4, с. 92].

Н. Тализіна надає психологічний аналіз теорії управління навчальним процесом і підкреслює необхідність використання у процесі навчання циклічного управління. [20].

Є. Машбіц розглядає навчальну діяльність як вид управлінської діяльності, за якого взаємодія між викладачем і студентом реалізується за допомогою педагогічного спілкування [16].

При цьому продуктом праці інженера-педагога, як управління навчально-виховним процесом, є інформація про цей процес. Знаряддя праці – слово, мова; результатом – рівень професійної підготовки учнів (студентів). Об'єктом управління інженера-педагога, як підкреслює О. Байбакова, є не учень, а його пізнавальна діяльність [3].

Відсутність стійкої науково-методичної системи управління навчальною діяльністю учнів і студентів призводить до зниження рівня взаємодії між ним і викладачем а, отже, й до зниження якості підготовки майбутніх фахівців.

Управління навчально-виховним процесом у професійному закладі освіти можна охарактеризувати як процес активної взаємодії між педагогом і учнем у результаті якого в учня формуються певні знання й уміння на основі його власної активності, а інженер-педагог створює для активності учня необхідні умови, направляє та контролює її.

У процесі управління засвоєнням знань інженеру-педагогу потрібно установити, чи навчилися учні узагальнювати і зіставляти факти, робити висновки, критично аналізувати отримані відомості; знати, як вони засвоюють матеріал підручника, чи вистачає їм часу на засвоєння тощо. Тобто, ефективність навчально-виховного процесу багато в чому залежить від того, наскільки педагог орієнтує себе не тільки на формування в учнів певного багажу знань, а й на розкриття їхніх потенційних здібностей до самостійної діяльності, умінь орієнтуватись у складних життєвих ситуаціях. Викладачеві потрібно знайти оптимальний управлінський аспект в організації навчання учнів, за якого він не домінує, а супроводжує навчальну діяльність, сприяє розвитку інтелектуальних здібностей учнів, умінь творчо користуватися й засвоювати навчальну інформацію, аналізувати проблему, ставити та розв'язувати завдання, формувати уміння й розвивати навички [12].

Д. Козлов виділяє особливі риси управління навча-

льним процесом – «свідомий та планомірний вплив, який завжди превалює над стихійним регулюванням; наявність причинно-наслідкових зв'язків між керуючою підсистемою (педагог) і об'єктом управління (учень); динамічність або здатність керованої підсистеми переходити з одного якісного стану в інший; надійність, тобто здатність системи виконувати задані управлінням функції за певних умов протікання процесу; стійкість – здатність системи зберігати рух за вказаною траєкторією, підтримувати намічений режим функціонування, незважаючи на різні зовнішні та внутрішні зміни» [14, с. 161].

Важливими характеристиками управлінської діяльності педагога, як зазначає О. Шестопалюк, є виявлення і типологізація проблем, що впливають на освітній процес і його підсистеми (у тому числі підсистемі діяльності учнів), включаючи всі види чинників (соціокультурне середовище, систему освіти, внутрішні стани суб'єктів освіти); цілісне бачення педагогічної системи та взаємодії її окремих елементів у процесі їх функціонування та розвитку; управління, стимулювання, планування і проектування діяльності учнів (студентів) [28].

При цьому, М. Кадемія до завдань підвищення ефективності управління процесом навчання і виховання учнів відносить:

- у сфері ухвалення та реалізації рішень: планування власної діяльності та діяльності учнів; оформлення управлінських рішень: складання відповідних планів і програм з чітким визначенням змісту роботи, термінів виконання, відповідальних; підготовка і ухвалення управлінських рішень, інструктування, підбір виконавців, розподіл обов'язків відповідно до їхніх морально-психологічних і професійних якостей; регулювання і корекція діяльності щодо реалізації завдань, визначених для виконання; здійснення поточного і підсумкового контролю та обліку в ході виконання управлінського рішення; аналіз діяльності учнів, учнівських колективів;

- у сфері створення умов, необхідних для виконання рішень, завдань, досягнення педагогічної мети: створення морально-психологічного клімату в учнівському колективі, що здійснює сприятливий вплив на реалізацію завдань їх навчання і виховання; налагодження позитивного педагогічного і професійно-ділового спілкування в ході реалізації управлінських рішень;

- у сфері підвищення ефективності управління: розробка перспективних напрямів професійної і психолого-педагогічної діяльності та відбір способів самоосвіти, саморозвитку, самовдосконалення, самоконтролю тощо; формування індивідуального стилю професійної діяльності класного керівника, що базується на максимальній реалізації індивідуальних властивостей педагога і оптимально враховує особливості учнівського і педагогічного колективів [10].

Стосовно особливостей управлінської діяльності інженера-педагога, який має справу з професійною підготовкою майбутніх фахівців у професійній школі потрібно зазначити, що управлінська діяльність здійснюється і в виробничих, і в навчальних умовах. Вона забезпечує встановлення зв'язків між теоретичними і виробничими завданнями, між професійними знання-

ми і виробничою діяльністю, тому має комплексний і багатоплановий характер.

Специфіка управління інженером-педагогом виробничим процесом зводиться до того, щоб забезпечити цілеспрямоване виконання учнями й робітниками виробничих завдань. Тому в цьому аспекті він має домагатися чіткого визначення цілей і завдань професійної діяльності, вирішення питань стратегії та тактики здійснення цілей виробництва, забезпечувати умови для виконання виробничих завдань, створення сприятливих умов на робочих місцях, використання раціональних управлінських і виробничих технологій, а також делегування виконавцям необхідних повноважень для прийняття оперативних рішень тощо.

Важливим аспектом у процесі управління є поняття психологічного клімату в колективі як учнів (студентів) так і робітників, від якого залежить результативність навчально-виховного й виробничого процесів. Тому, інженер-педагог має враховувати у своїй діяльності психологічні аспекти управління колективом [25].

Таким чином, в управлінні навчально-виховним процесом інженер-педагог виконує такі функції:

- мотиваційно-цільову, яка спонукає учнів до осмислення та мотивації пізнавальної діяльності, навчання дисциплін, освоєння професії [23; 26];

- планово-прогностичну, спрямовану на розробку та реалізацію конкретної освітньої програми, програми навчання учнів, власної інженерно-педагогічної діяльності в цілому, формулювання стратегічних, тактичних і оперативних навчально-виховних та виробничих цілей і завдань [5; 24];

- організаційну, пов'язану із організацією як власної діяльності (навчальної, навчально-методичної, виховної), так і діяльності учня, колективу учнів, (навчально-пізнавальної, самостійної), процесу вирішення учнями навчальних завдань тощо [5; 8; 24];

- контрольно-діагностичну – оцінка рівня професійного та особистісного розвитку майбутніх фахівців, який повинен відповідати його освітньо-кваліфікаційній характеристиці; оцінка психологічної структури колективу, взаємодії учня з групою і групи з учнем з метою отримання очікуваного педагогічного результату, навчально-виховних результатів та досягнень учнів і колективу учнів, психолого-педагогічну ситуацію; розкривати причини, які викликають ті чи інші проблеми [5; 8; 19; 24].

Першою, згідно з логікою теорії наукового управління, є мотиваційна діяльність.

Мотивація навчальної діяльності визначається складним і мінливим співвідношенням різних спонукань, коли всі ланки підпорядковані соціально значущому результату. Щоб гарно вчитися, потрібно бути вмотивованим. Мотивування учнів до навчання, розвитку, професійного самовизначення й т.ін. – одна з основних умов реалізації інженером-педагогом навчально-виховного процесу, бо саме мотивація є рушійною силою вдосконалення особистості загалом [9].

Планування навчально-виховного процесу в діяльності інженера-педагога пов'язане з розробкою планів занять, плануванням навчальної дисципліни (календарно-тематичне планування), плануванням навчально-

го матеріалу, виховних заходів, екскурсій тощо. Прогнозування пов'язане із розробкою прогнозів щодо розвитку учнів (студентів), формування в них умінь, навичок, досвіду діяльності у навчально-виховному процесі тощо.

Сутність організаційної функції інженера-педагога полягає в організації, керівництві, координації діяльності учнів, батьків; розгляді й вирішенні питань щодо навчально-методичного супроводу викладання навчальних предметів; налагодження комунікації та взаємодії з колегами, адміністрацією закладу та органами управління освітою. У цьому виді діяльності відбивається особиста відповідальність інженера-педагога за прийняті управлінські рішення, що розробляються ним особисто (вибір цілей і завдань навчально-виховної діяльності, прогнозування розвитку особистості учнів та колективу учнів, вибір змісту, форм, методів організації навчально-виховного процесу тощо) [7; 18].

Контрольно-діагностична функція в діяльності інженера-педагога спрямована на оперативне реагування на недоліки в організації навчально-виховного процесу, психологічний стан навчальної групи тощо.

Управлінська діяльність на виробництві пов'язана із управлінням виробничим процесом, де інженер-педагог виконує функції:

- мотиваційно-цільову, яка проектує результат виробничого процесу та узгоджує всі його етапи; пов'язана із мотивуванням працівників до праці. Щоб ефективно сприяти досягненню цілей організації, людина повинна працювати з бажанням, любити свою справу, пишатися своєю роботою й отримувати від неї задоволення, тому її потрібно мотивувати, спонукати до здійснення певної діяльності, приводити спрямованість дій у відповідність до завдань організації, орієнтувати на досягнення певних результатів, надихати й підтримувати її енергію та настирливість, допомагати долати апатію, втомленість тощо [9];

- планово-прогностичну, спрямовану на планування виробничого процесу та виробничих програм, а саме обсягів виробництва (матеріалу, інструментів та

обладнання, їх завантаження, технологій виробництва тощо), розробку маршрутних карт [13; 21];

- організаційну, пов'язану із організацією діяльності робітників на виробництві (розподіл обов'язків, інструктаж, внутрішня координація та взаємозв'язок робітників (узгодження дій)), виробничих процесів (випуск продукції (розробка технології виготовлення, добір інструментів та обладнання, розстановка робітників)) [25];

- контрольно-діагностичну – контроль, аналіз ефективності виконання виробничих завдань, звітність, оцінка діяльності робітників, контроль якості продукції тощо [25].

Висновки. Таким чином, професійна діяльність інженера-педагога є системним процесом, в якому необхідно враховувати його специфічні управлінські властивості, характеристики, управлінські відносини між суб'єктами навчально-виховного й виробничого процесів.

Визнання важливості здійснення інженером-педагогом управління навчально-виховним та виробничим процесами породжує необхідність його цілісної підготовки до управлінської діяльності, яка пов'язана із використанням різноманітних форм і методів управління навчально-виховним та виробничим процесами з урахуванням впливу різноманітних чинників внутрішнього та зовнішнього середовища.

У дослідженні ми розглядаємо управлінську діяльність інженера-педагога як динамічну систему взаємопов'язаних цілей, змісту, методів і форм управління, що забезпечує ефективну реалізацію управління навчально-виховним і виробничим процесами в професійних навчальних закладах освіти. Вона є невід'ємним компонентом їх професійно-педагогічної діяльності. Саме тому зміст підготовки інженера-педагога має бути спрямований на формування в нього управлінської компетентності.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у дослідженні особливостей формування управлінської компетентності майбутніх інженерів-педагогів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Анан'єва Н.В. Особливості інженерно-педагогічної освіти в умовах реформування освітньої системи в Україні / Н.В. Анан'єва Н.В. Литвинова // Вісник Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка. Сер. : Педагогічні науки. – 2012. – Вип. 21. – С. 160–165.
2. Архангельский С.И. Лекции по научной организации учебного процесса в высшей школе / Сергей Архангельский. – М. : Издательство «Высшая школа», 1976. – 64 с.
3. Байбакова О.О. Сучасні погляди на педагогічний менеджмент / О.О. Байбакова // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Педагогіка, соціальна робота. – 2011. – Випуск 23. – С. 13–16.
4. Безрукова В. Г. Педагогіка. Проективная педагогіка : [уч. пособие для инженерно-педагогических ин-тов и индустр.-пед. техникумов] / Валентина Безрукова. – Е. : Издательство «Деловая книга», 1996. – 92 с.
5. Вища освіта України і Болонський процес : [навчальний посібник] / [ред. Кременя В.Г. ; [упорядники : Степко М.Ф., Болюбаш Я.Я., Шинкарук В.Д., Грубіянко В.В., Бабин І.І.]. – Київ – Тернопіль, 2004. – 286 с.
6. Горбатюк Л.В. Сутність і структура аналітичної діяльності майбутніх інженерів-педагогів комп'ютерного профілю / Л.В. Горбатюк // Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. – 2013. – Випуск 7 (50). – С. 48–54.
7. Григораш В.В. Управління навчальним закладом. В 2-х частинах / В.В. Григораш, О.М. Касьянова, О.І. Мармаза. – Харків. : Ранок Веста, 2003. – 160 с.
8. Губа А.В. Функції освітнього менеджменту : класифікація та зміст / А.В. Губа // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту : [зб. наук. пр.]. – Х. : Харк. держ. акад. дизайну і мистецтв, 2008. – Вип.2. – С. 39–44.
9. Жигір'єв В.І. Теоретичні і методичні засади формування професійно-педагогічних компетентностей майбутніх менеджерів освіти : дис. ... на здоб. наук. ступ. д. пед. наук ; спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / Вікторія Іванівна Жигір'єв. – Київ, 2015. – 487 с.
10. Кадемія М.Ю. Менеджмент в управлінні педагогічним колективом / М.Ю. Кадемія, М.П. Свіржевський. – Вінниця : Світ, 2004. – 183 с.
11. Каньковський І.С. Інженерно-педагогічна діяльність та її складові / І.С. Каньковський // Проблеми інженерно-

- педагогічної освіти : [зб. наук. пр.] / – Х. : Укр. інж.-пед. академія, 2008. – Вип. 21. – С. 53–62.
12. Караманова З.А. Управлінський аспект організації навчання вищої математики в машинобудівному коледжі / З.А. Караманова // Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. – 2014. – № 8 (42). – С. 270–276.
 13. Каткова Н.В. Планування ефективності діяльності підприємств / Н.В. Каткова // Вісник Хмельницького національного університету. – 2010. – Т. 1. – № 5. – С. 180–183.
 14. Козлов Д.О. Сутнісні складові сформованості управлінської компетентності викладача вищої школи у процесі магістерської підготовки / О.Д. Козлов // Наукові записки кафедри педагогіки. – 2014. – № 37. – С. 158–167.
 15. Маторін Є. Про базовий компонент професійної компетентності менеджера освіти / Є. Маторін // Людинознавчі студії. Педагогіка. – 2014. – Вип. 29(3). – С. 96–104.
 16. Машбиц Е. Психологические основы управления учебной деятельностью / Ефим Машбиц. – К. : Издательство «Вища школа», 1987. – 69 с.
 17. Михайличенко А.Ю. Проблемы формирования управленческой компетентности учителя сельской школы / А.Ю. Михайличенко, Н.Р. Нуриахметова // Вестник ТГПУ. – 2011. – № 13 (115). – С. 114–117.
 18. Освітній менеджмент : [навч. посібник] / [Л. Даниленко, Л. Карамушка та ін.] ; [ред. Л. Даниленко, Л. Карамушка]. – К. : Шкільний світ, 2003. – 400 с.
 19. Сердюкова О. Удосконалення професійної підготовки майбутніх інженерів-педагогів харчового профілю на основі компетентнісного підходу / О. Сердюкова // Молодь і ринок : [науково-методичний журнал]. – 2012. – № 6. – С. 98–102.
 20. Талызина Н.Ф. Управление процессом усвоения знаний Психологические основы / Нина Талызина. – М. : Издательство «Московский университет», 1984. – С. 46–55.
 21. Тарасюк Г.М. Планування діяльності підприємства : [навч. посібн. для студ. вищ. навч. закл.] / Г.М. Тарасюк, Л.І. Шваб. – К. : Каравела, 2012. – 368 с.
 22. Тархан Л.З. Элементы специфики деятельности и профессиональных качеств инженера-педагога / Л.З. Тархан // Проблемы инженерно-педагогической освіти : [зб. наук. пр.] / – Х. : Укр. інж.-пед. академія, 2003. – Вип. 5. – С. 342–346.
 23. Третьяков П.И. Управление общеобразовательной школой по результатам : практика педагогического менеджмента / П.И. Третьяков. – М. : Новая школа, 1997. – 288 с.
 24. Третьяков П.И. Управление общеобразовательной школой по результатам : практика педагогического менеджмента / П.И. Третьяков. – М. : Новая школа, 1997. – 288 с.
 25. Уманский Л.И. Психология организаторской деятельности школьников / Л.И. Уманский. – М. : Просвещение, 1990. – 312 с.
 26. Управління навчальним закладом : [навч.-метод. посіб.] : У 2 ч. / О.І. Мармаза, О.М. Касьянова, В.В. Григораш та ін. ; Харк. держ. пед. ун-т ім. Г.С. Сковороди, Ін-т післядиплом. освіти. – Х. : Ранок : Веста, 2003. – 158 с.
 27. Хоменко В.Г. Теоретичні та методичні засади розроблення дуального змісту професійної підготовки майбутніх інженерів-педагогів комп'ютерного профілю : автореф. дис. ... на здоб. наук. ступ. д.пед. наук; спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / Віталій Григорович Хоменко. – Харків, 2015. – 40 с.
 28. Шестопалюк О.В. Управлінська компетентність викладача : зміст і структура / О.В. Шестопалюк // Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми. – 2013. – Вип. 34. – С. 3–5.
 29. Эрганова Н.Е. Методика профессионального обучения : [учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений] / Н.Е. Эрганова. – М. : Академия, 2007. – 160 с.

REFERENCES

1. Ananyeva N.V. Features of engineering and pedagogical education in reforming the education system of Ukraine/ N.V. Ananyeva, N.V. Litvinova // Visnyk Hlukhivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni Oleksandra Dovzhenka. Ser. : Pedahohichni nauky. – 2012. – Vyp. 21. – S. 160–165.
2. Arkhangel'skiy S.I. Lectures on the scientific organization of the educational process in higher education/ Sergey Arkhangel'skiy. – M. : Izdatel'stvo «Vysshaya shkola», 1976. – 64 s.
3. Baibakova O.O. Modern aspects on pedagogical management// O.O. Baibakova // Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii Pedahohika, sotsialna robota. – 2011. – Vypusk 23. – S. 13–16.
4. Bezrukova V. G. Pedagogy. Projective pedagogy: [uch. posobie dlya inzhenerno-pedagogicheskikh in-tov i industr.-ped. tekhnikumov] / Valentina Bezrukova. – Ye. : Izdatel'stvo «Delovaya kniga», 1996. – 92 s.
5. Higher education of Ukraine and Bologna process : [textbook] / [red. Kremeniya V.H. ; [uporiadnyky : Stepko M.F., Boliubash Ya.Ia., Shynkaruk V.D., Hrubiiianko V.V., Babyn I.I.]. – Kyiv – Ternopil, 2004. – 286 s.
6. Gorbatyuk L.V. Essence and structure of analytical activity of future computer type engineers-teachers / L.V.Gorbatyuk// Naukovi zapysky Rivnenskoho derzhavnoho humanitarnoho universytetu. – 2013. – Vypusk 7 (50). – S. 48–54.
7. Grigorash V.V. Management of educational institution. In 2 parts / V.V. Hryhorash, O.M. Kasianova, O.I. Marmaza. – Kharkiv. : Ranok Vesta, 2003. – 160 s.
8. Guba A.V. Educational management functions: classification and content. / A.V. Guba // Pedahohika, psykholohiia ta medyko-biologichni problemy fizychnoho vykhovannia i sportu : [zb. nauk. pr.]. – Kh. : Khark. derzh. akad. dyzainu i mystetstv, 2008. – Vyp.2. – S. 39–44.
9. Zhigir V.I. Theoretical and methodical principles of formation of professional and pedagogical competences of future managers of education:// dys. na zdob. nauk. stup. d. ped. nauk ; spets. 13.00.04 «Teorii i metodyka profesiinnoi osvity» / Viktoriia Ivanivna Zhyhir. – Kyiv, 2015. – 487 s.
10. Kademiya M.U. Management in the administration of the teaching staff / M.I.U. Kademiya, M.P. Svirzhevsky - Vinnitsa: World, 2004. - 183 p.
11. Kan'kovskiy I. Engineering Pedagogical Activities and Their Components / I. Kan'kovskiy // Problemy inzhenerno-pedahohichnoi osvity : [zb. nauk. pr.] / – Kh. : Ukr. inzh.-ped. akademiia, 2008. – Vyp. 21. – S. 53–62.
12. Karamanova Z.A The management aspect of the organization of teaching in higher mathematics engineering college. / Z.A. Karamanova // Pedagogical sciences: theory, history, innovative technologies. – 2014. – № 8 (42). – S. 270–276.
13. Katkova N. V. Planning efficiency of enterprises./ N. V Katkova // Herald Khmel'nitsky National University.– 2010. – Т. 1. – № 5. – S. 180–183.
14. Kozlov D.O. The essential components of development of managerial competencies of a higher school tutor in the process of master's training / O.D. Kozlov // Scientific notes of the department of Pedagogy.. – 2014. – № 37. – S. 158–167.
15. Matorin Yevhen. About basic component of professional competence of an education manager. / Ye. Matorin // Humanities workshop. Pedagogy. . – 2014. – Vyp. 29(3). – S. 96–104.
16. Mashbits Yefim. Psychological foundations of learning activity management / Yefim Mashbits. – K. : Publisher «High school», 1987. – 69 p.
17. Mikhailichenko A.Y. Problems of formation of managerial competence of teachers in rural schools / A.Y. Mikhailichen-

- ko, N. R. Nuriakhmetova // (TSPU Bulletin). – 2011. – № 13 (115). – S. 114–117.
18. Educational management: [tutorial] / [L. Danilenko, L. Karamushka and others.]; [ed. L. Danilenko, L. Karamushka]. - K.: School World, 2003. - 400 p.
 19. Serdyukova O. Improvement of the professional training of future engineers-educators on the basis of the competent approach / O. Serdyukova // Youth and market: [scientific-pedagogical journal]. – 2012. – № 6. – P. 98–102.
 20. Talyzina N.F. Managing the process of learning Psychological foundations. / Nina Talyzina. – M. : Publisher «University of Moscow», 1984. – P. 46–55.
 21. Tarasyuk G. M., Schwab L. S. (2012). Business planning. Kyiv: Caravela. 368 p.
 22. Tarkhan L.Z. Elements of the specificity and professional qualities of the engineer-teacher / L.Z. Tarkhan // Problems of Engineering Pedagogical Education: : [zb. nauk. pr.] / – Kh. : Ukr. inzh.-ped. akademiya, 2003. – Vip. 5. – P.342–346.
 23. Tretyakov P.I. Secondary school management by results: the practice of pedagogical management / P.I. Tretyakov. - M.: New School, 1997. - 288 p.
 24. Tretyakov P.I. Secondary school management by results: the practice of pedagogical management / P.I. Tretyakov. – M. : Novaya shkola, 1997. – 288 s.
 25. Umansky L.I. Psychology of schoolchildren's organizing / L.I. Umansky. - M.: Education, 1990. - 312 p.
 26. Educational institution management. in 2 parts / O.I. Marmaza, Kasianova O.I., Grigorash V.V. – KHSPU, Kh. : Ranok Vesta, 2003. – 160 p.
 27. Khomenko V.G. Theoretical and methodical principles of development of dual content of professional training of future engineer-teachers of the computer profile: author's abstract. dissartation 13.00.04 «Theory and methods of vocational education» / Vitaliy Hryhorovych Khomenko. - Kharkiv, 2015. - 40 p.
 28. Shestopalyuk O.V. Teacher's managerial competence: content and structure / O.V. Shestopalyuk // Modern information technologies and innovative methods in the training of specialists: methodology, theory, experience, problems. - 2013. - Issue 34. - p. 3-5.
 29. Erganova N.E. Methodology of professional training: [study. manual for student higher educational institutions] / N. E. Erganov - Moscow: Academy, 2007. - 160 p.

The peculiarities of managing activity of future engineers-teachers

O. V. Kereksha-Popova

Abstract. The article deals with the managing component in the activity structure of engineers-teachers, the core of this activity is defined. The peculiarities of managing activity of future engineers-teachers in vocational educational establishments and at work are described. It is noted that the problem concerning the necessity of managing activity of an engineer-teacher is very vital and is attributable to the development of organization-management component of modern production activity along with the development of the appearance of pedagogical management – managing teaching and education process at educational establishments, including vocational educational establishments. The conclusions are made that the professional activity of an engineer-teacher is a systematic process in which its specific managing qualities, characteristics and managing relations between the subjects of teaching and education process and production process must be taken into account.

Keywords: *engineer-teacher, professional activity, managing function, managing activity.*

Нормативно-правова база іншомовної освіти дорослих в Україні

Н. В. Хорошилова

Криворізький державний педагогічний університет, м. Кривий Ріг, Україна
Corresponding author. E-mail: natahoroshilowa73@gmail.com

Paper received 31.01.19; Accepted for publication 05.02.19.

<https://doi.org/10.31174/SEND-PP2019-188VII77-06>

Анотація. Динамічний розвиток іншомовної освіти дорослих в Україні відбувається за підтримки Кабінету Міністрів України та Міністерства освіти і науки України, на основі науково обґрунтованих концепцій з урахуванням досвіду надання освітніх послуг дорослим у зарубіжних країнах. У статті розглядається нормативно-правова база іншомовної освіти дорослих й надається аналіз теоретичних засад освіти дорослих в Україні у сфері навчання іноземних мов. Виявляються наявні проблеми в сфері іншомовної освіти дорослого населення України й визначаються можливі шляхи вирішення першочергових завдань.

Ключові слова: нормативно-правова база, іншомовна освіта, підвищення кваліфікації, освіта дорослих, освіта «впродовж життя».

Актуальність. Іншомовна освіта дорослих в Україні стрімко розвивається, що зумовлено декількома причинами, серед яких: інтеграційні процеси, глобалізація, прагнення України увійти до загальноєвропейського освітнього простору, привести у відповідність до європейських стандартів освітню систему, в тому числі й щодо навчання протягом життя, потреби громадян країни у знаннях іноземних мов через мобільність у освітній і професійній сферах, розширення можливостей подорожувати. Відповідно на це стала зміна пріоритетів у формуванні державної мовної політики, яка сьогодні має на меті подолання мовного бар'єру між Україною та Європейським Союзом. У сфері правового забезпечення у останнє десятиліття в Україні розроблено низку законів та інших нормативно-правових документів, які регламентують мовні відносини й мовну політику передусім у освітній сфері. До них належать: Проект Закону «Про освіту дорослих (Про освіту впродовж життя)» (2009), «Концепція мовної освіти в Україні» (2010), Закони України «Про освіту» (2017), «Про зайнятість населення» (2017), «Про вищу освіту» (2018). В Концепції мовної освіти в Україні зазначається, що навчання двох іноземних мов починається з середньої школи, продовжується у закладах вищої освіти й у системі підвищення кваліфікації. Таким чином, вибудовується вертикаль навчання іноземних мов протягом життя. Програмним документом у сфері освіти стала «Біла книга національної освіти України» (2009), де мовна освіта, навчання іноземних мов та багатомовність посідають чільне місце, їм присвячено окремий підрозділ, в якому надається аналіз ситуації щодо вивчення іноземних мов в Україні і визначаються основні напрямки розвитку й першочергові завдання іншомовної освіти в країні. Між іншим, окремо серед цілей іншомовної освіти називаються здатність вільно користуватися іноземними мовами, а саме англійською та іншими європейськими мовами.

Аналіз останніх джерел та публікацій. Проблеми розвитку освіти дорослих в Україні приділяли увагу багато дослідників, серед яких: С. Амеліна, В. Гаманюк, М. Головатий, Т. Григор'єва, Л. Лук'янова, Н. Нічкало, С. Панченко, Л. Сіґаєва, С. Сисоєва та інші. Проте, питання аналізу нормативно-правової бази, яка перебуває у постійному оновленні, потребує уваги й задля виявлення проблем у сфері нормативно-правового забезпечення іншомов-

ної освіти в цілому й визначення пріоритетних завдань у сфері іншомовної освіти дорослих, адже їх вирішення є умовою реалізації запитів суспільства.

Мета статті. Проаналізувати нормативно-правову базу іншомовної освіти дорослих в Україні й узагальнити теоретичні засади іншомовного навчання дорослих іноземних мов на різних ланках освітньої системи, а також виявити наявні проблеми й намітити можливі шляхи їх вирішення.

Матеріали дослідження. На законодавчому рівні освіта дорослих, в тому числі й іншомовна, забезпечується низкою Законів України, Постановами Кабінету Міністрів України та іншими нормативно-правовими актами. Слід зазначити, що іншомовна освіта дорослих регулюється двома групами документів: як освіта дорослих у рамках «навчання протягом життя» і як навчання іноземних мов. Освіта дорослих регулюється Законами України «Про освіту», «Про вищу освіту», «Про професійно-технічну освіту», «Про зайнятість населення», Проект Закону України «Про освіту дорослих (Про освіту впродовж життя)» та інші документи. В них закладено правові й організаційні підвалини освіти дорослих, незалежно від напрямку підготовки й ступеня освіти. Окрім загальних питань освіти дорослих важливим є також аналіз документів, які безпосередньо стосуються питань мовної, в тому числі й іншомовної, підготовки як у системі інституційної освіти, так і поза її межами. До них належать: «Концепція мовної освіти в Україні» [6], «Біла книга національної освіти України» [2], які визначають рамкові умови мовної підготовки громадян, зміст мовної освіти, порядок вивчення іноземних мов тощо.

Ґрунтуючись на визначенні категорії дорослих як осіб від 18 років, значимими для нашого дослідження є Закони України «Про освіту», «Про вищу освіту», «Про професійну освіту в Україні». Закон «Про професійну освіту в Україні» визначає правові, організаційні та фінансові засади функціонування і розвитку системи професійно-технічної освіти, створення умов для професійної самореалізації особистості та забезпечення потреб суспільства і держави у кваліфікованих робітниках.

Закон України «Про освіту» (2017) [5] та «Про вищу освіту» (2018) [4] гарантують кожному громадянину України право на здобуття освіти державною мовою. В Україні триступенева система вищої освіти

відповідно до Закону «Про вищу освіту»: перший (бакалаврський), другий (магістерський) та третій (науковий) ступені. На кожному з них іншомовна складова є обов'язковою: бакалаври немовних спеціальностей вивчають іноземну мову упродовж одного-трьох років в залежності від спеціальності; це визначається також і закладом вищої освіти в межах автономії; обов'язковим є складання вступного іспиту з іноземної мови для вступу до магістратури, як і до аспірантури. Рівень іншомовних знань має досягати B2 згідно Загальноєвропейських рекомендацій з мовної освіти. Іноземна мова є обов'язковою складовою змісту освіти докторів філософії, проте кількісні показники, як і вибір іноземної мови визначаються освітньо-науковою програмою.

Післядипломна освіта включає: перепідготовку, спеціалізацію, професійний розвиток, курси підвищення кваліфікації, інші форми й орієнтована на потреби осіб, які її отримують. Знання іноземних мов є відчутною перевагою при працевлаштуванні, крім того, вони розширюють можливості отримання посади на підприємствах з іноземним капіталом в Україні, підвищують конкурентоспроможність фахівців на міжнародному ринку праці. Вивчення іноземних мов є невід'ємною складовою навчання сучасної людини. Інтеграційні процеси суттєво позначились насамперед на іншомовній освіті дорослих, адже мобільність (у освіті й професійна) спонукають до вивчення іноземних мов. З метою гармонізації законодавчих та інших нормативно-правових актів України у сфері вищої освіти та імплементації найважливіших положень міжнародних документів держава підтверджує пріоритетність норм міжнародних договорів. У ст. 75 п. 2 «Про міжнародне співробітництво» Закону України «Про вищу освіту» зазначено, що з метою розвитку міжнародного співробітництва у сфері вищої освіти та інтеграції системи вищої освіти до світового освітнього простору держава сприяє: гармонізації систем оцінювання якості вищої освіти України та вищої освіти Європейського простору; узгодженню Національної рамки кваліфікацій з рамкою кваліфікацій Європейського простору вищої освіти задля забезпечення академічної та професійної мобільності та навчання протягом життя; впровадженню на міжнародному ринку результатів наукових, технічних та інших розроблень вищих навчальних закладів. Саме тому знання іноземних мов науковцями є обов'язковою складовою їх підготовки. Задля отримання наукового ступеню доцента здобувач повинен мати сертифікат, який підтверджував би володіння ним іноземною мовою на рівні не нижче B2.

Проект Закону України «Про освіту дорослих (Про освіту упродовж життя)» (2009) наразі перебуває на громадському обговоренні. Проте, положення, які внесені до проекту є надзвичайно важливими в контексті нашої роботи, тому вважаємо за доцільне висвітлити окремі позиції. Так, в проекті Закону зазначено:

1. Освіта дорослих, що є складовою освіти впродовж життя, спрямована на реалізацію права кожної повнолітньої особи на безперервне навчання з урахуванням її особистісних потреб, пріоритетів суспільного розвитку та потреб економіки.

2. За створення умов для формальної, неформальної та інформальної освіти дорослих відповідають органи державної влади та органи місцевого самоврядування.

3. Складниками освіти дорослих є: післядипломна освіта; професійне навчання працівників; курси перепідготовки та підвищення кваліфікації; безперервний професійний розвиток.

Система освіти в Україні передбачає різні форми навчання дорослих. Так, Л. Лук'янова виділяє три освітні траєкторії: формальну освіту, яка закінчується отриманням відповідного, загальновизнаного диплома або сертифіката; неформальну, яка здійснюється в освітніх закладах або громадських установах, до яких належать різноманітні клуби, мовні курси, гуртки, приватні заняття з репетитором, і яка не передбачає отримання документа або сертифіката встановленого зразка, який би визнавався державою; та інформальну освіту, під чим розуміється індивідуальна пізнавальна діяльність або життєвий досвід людини, який вона набуває впродовж життя [7].

С. Амеліна розглядає такі види освіти дорослих: офіційну, неофіційну і неформальну освіту. Ми вважаємо, що дослідники мають на увазі однакові форми освіти, але називають їх по-різному. Поняття у визначенні С. Амеліної є, на наш погляд, більш зрозумілими і, по суті, акцентують увагу на тому, у який спосіб відбувається освіта: в закладах державної системи освіти, з отриманням диплома встановленого зразка й такого, який визнається усіма роботодавцями, чи у закладах, які не належать до державної системи освіти, через автономне чи некероване навчання [1].

Л. Лук'янова називає освіту дорослих феноменом, який притаманний високорозвиненим країнам світу, тому що саме освіта дорослих є головним чинником, який сприяє економічному, технологічному та соціокультурному розвитку цих країн. Концепція неперервної освіти має на меті: задіяти всі ланки освітньої системи задля цілеспрямованого засвоєння знань впродовж життя; створити умови для навчання дорослих шляхом організації чинної системи освіти та освітньої політики; забезпечити взаємозв'язок між ланками освіти, тож особливого значення набуває післядипломна освіта, підвищення кваліфікації та перепідготовка кадрів [7].

Теоретичні дослідження у сфері організації та міжнародної співпраці щодо неперервної освіти дорослих очолюють Інститут освіти ЮНЕСКО у місті Гамбург (Німеччина) і Міжнародний інститут планування освіти у місті Париж (Франція). Значних успіхів у сфері освіти дорослих досягли різноманітні освітні установи, серед яких: Міжнародний інститут освіти у США, Швейцарська організація освіти дорослих, Міжнародний педагогічний центр у Франції, Міжнародний інститут педагогічних досліджень у Гамбурзі, Національний інститут освіти дорослих у Великій Британії.

Українські дослідники, які працюють з дорослим населенням зазначають, що система освіти дорослих в Україні перебуває на початку свого розвитку. Саме тому головною проблемою є створення виваженої і дієвої структури цієї системи, яка б, з одного боку, використовувала позитивний міжнародний досвід у сфері освіти дорослих, а з іншого, враховувала спе-

цифіку українського менталітету. Міністерство освіти і науки України пріоритетним завданням вважає створення місцевих, регіональних та національних структур, які відповідають за розвиток, координацію, здійснюють контроль за якістю та фінансуванням освіти дорослих. Актуальним питанням також залишається розробка критеріїв контролю та звітності, створення державних центрів з підготовки, підвищення кваліфікації та перепідготовки педагогів-андрагогів. Беручи до уваги появу попиту дорослого населення у освітніх послугах, особливо людей похилого віку, нагальною стала потреба у спеціальній підготовці педагогічних кадрів. Одним із завдань є створення факультетів і кафедр андрагогіки у закладах вищої освіти, а також у центрах перепідготовки й підвищення кваліфікації працівників освіти, введення спеціальності «Андрагогіка» у перелік спеціальностей післядипломної професійної освіти.

Основними напрямками розвитку освіти дорослих Л. Лук'янова: створення прийнятних умов для навчання дорослого населення, розробка науково-методичних матеріалів в сфері освіти дорослих на андрагогічних засадах; забезпечення доступності загальної, професійної освіти для кожного учня незважаючи на вік, стать та соціальне походження, а також залучити дорослих учнів з обмеженими можливостями, безробітних і тих дорослих, які перебувають в складних життєвих умовах (місцях позбавлення волі); забезпечення якості навчання, підвищення рівня підготовки та перепідготовки педагогів-андрагогів, сприяння розвитку освіти дорослих з урахуванням актуальних проблем сучасності, сприяння розвитку міжнародного співробітництва в сфері освіти дорослих.

Українська дослідниця В. Гаманюк визначає низку невирішених проблем у сфері іншомовної освіти: невисокий рівень знань іноземних мов громадянами країни, недостатній рівень підготовки викладачів іноземних мов, застарілі методики, недостатнє матеріально-технічне забезпечення навчальних закладів. Проте Україна робить помітні кроки у напрямку реформування іншомовної освіти. У вище згаданих документах, до яких належать «Біла книга національної освіти України» (2009), «Концепція мовної освіти в Україні» (2010) наголошується на важливості вивчення іноземних мов та підтримується освітня мета ЄС «рідна мова + дві іноземні мови». Також позитивною ознакою є видання Радою Європи у 2003 році «Загальноєвропейських рекомендацій з мовної освіти» та розробка на їх основі рамкових програм з англійської та німецької мов професійного спілкування у 2004-2006 рр., актуалізацію програми з німецької мови у 2014 році, розробку програм для філологічних спеціальностей університетів [3]. Це певним чином унормувало навчання іноземних мов у системі іншомовної освіти, проте не призвело до кардинальних змін.

З метою популяризації мов Євросоюзу упродовж трьох років запроваджуються «Рік європейської мови». 2017 рік був роком англійської мови, 2018 рік було проголошено роком німецької, а 2019 – французької мови. Упродовж цього часу було проведено безліч заходів та фестивалей як на державному, так і на регіональному рівнях. Задля популяризації європейських цінностей, мовного і культурного різнома-

ніття у ЄС Наказом президента №339 з 2003 року третю суботу травня Україна святкує День Європи, що позитивно позначається на пробудженні інтересу до європейських мов і культур.

Київським науково-освітнім центром було проведено опитування щодо стимулу вивчення іноземних мов. Статистичні дані свідчать, що 51% опитаних людей називають головним поштовхом для вивчення іноземних мов кар'єрне зростання, а 23% прагнуть стажуватися і навчатися за кордоном. 12% респондентів роблять це з метою, щоб зробити свій відпочинок більш комфортним, а 7% збираються в ділові закордонні відрядження. 4% дорослих учнів вивчають іноземну мову для участі в міжнародних конференціях і лише 3% опитаних працюють з іноземними партнерами. Зазначимо, що більшість відповідей пов'язана з роботою і кар'єрним зростанням. З огляду на суспільні зміни, для успішної роботи в найрізноманітніших галузях і напрямках рідної мови сьогодні вже недостатньо, тож саме бажання посісти хорошу посаду або отримати контракт на роботу за кордоном зумовлює потребу у іншомовних знаннях, які більшість свідомих громадян отримують у системі освіти дорослих.

В Україні найпопулярнішою іноземною мовою є англійська, яка сьогодні є офіційною мовою міжнародного бізнесу та торгівлі, а також інтернету, техніки, науки і мистецтва. Вона займає 80% ділового мовного простору у світі. Кожен українець все частіше стикається з нею у повсякденному житті та під час спілкування з партнерами по роботі й на відпочинку. Англійська мова використовується при заповненні анкет, складання резюме, у діловому та приватному листуванні. У всіх філіях транснаціональних компаній в Україні англійська мова є корпоративною мовою, якою користуються для спілкування з керівництвом, з колегами в інших країнах. Саме тому економісти, фінансисти, торгові представники, секретарі, телефонні оператори, просто активні та ділові люди не уявляють свого життя без англійської мови. Це зумовлює надзвичайно широку пропозицію вивчення англійської мови від рівня А1 до С1.

Інші іноземні мови представлені не настільки широко, проте помітними стали тенденції підвищення попиту на німецьку, польську та східні мови (корейську, японську і китайську), що пояснюється розширенням ділових контактів з бізнесовими структурами цих країн. Друге місце за популярністю посідає німецька мова, яка цілком заслуговує вважатися мовою техніки і фінансів. За останні п'ять років попит на неї значно підвищився, адже на ринку з'явилося багато німецьких партнерів та інвесторів, інтенсивно імпортуються товари з Німеччини, наприклад, сантехніка, меблі, електроніка, автомобілі. Саме тому Україні потрібні фахівці, які можуть співпрацювати з представниками іншої країни, адже знання німецької мови є необхідністю для роботи в представництвах німецьких або австрійських банків, фірм, підприємств. Слід зазначити, що стрімко набирає обертів актуальність знань японської та китайської мов, причини підвищення попиту є загальними: потреба в спілкуванні. Більшість тих, хто вивчає іноземні мови у межах системи освіти дорослих, підкреслюють, що вони потребують вивчення іноземної мови саме для роботи. Багато східних фірм відкривають філії в інших країнах і

шукають фахівців, які добре володіють мовою. Сьогодні в світі не вистачає висококваліфікованих фахівців, які б здатні були б на належному рівні здійснювати комунікацію, що створює проблеми порозуміння. Слід зазначити, що попри період певного забуття в освіті України, сьогодні французька мова по trochu відвоює свої позиції. Підвищився інтерес до італійської, іспанської, а також до болгарської та скандинавських мов. Ці мови пропонуються переважно мовними школами та культурними центрами зарубіжних держав, проте попит формує пропозицію і в закладах державного підпорядкування.

Висновки. Таким чином, володіння іноземною мовою є загальноприйнятою цивілізаційною нормою сьогодення. Нині її вивчають у дитячих садках, школах, вузах, не кажучи вже про численні курси іноземних мов та тренінги. Деякі школи і заклади вищої освіти практикують форми білінгвального навчання та інтегрованого навчання мов. Це можна розцінювати як позитивне зрушення, проте для системи освіти дорослих на законодавчому, концептуальному й організаційному рівні слід зробити ще дуже багато. До першочергових завдань слід віднести насамперед такі: орієнтувати навчання у вищій освіті на досягнення певного рівня іноземної підготовки за Загальноєвропейськими рекомендаціями; беручи до уваги той факт, що студенти розпочинають навчання з різним

вихідним рівнем знань іноземної мови, передбачити у освітніх програмах різні траєкторії вивчення іноземної мови з акцентом на потребах студента (стиль навчання, сфера інтересів (в тому числі й фахова спрямованість), пріоритетний розвиток певних мовленнєвих компетенцій, зручний графік навчання і звітностей); забезпечити методичну підтримку й консультування, в тому числі через дистанційні, електронні, змішані форми навчання; розробити наскрізну систему формальної іноземної післядипломної освіти, яка б передбачала навчання іноземних мов для різних потреб з орієнтацією на досягнення певного рівня оволодіння мовою; до цієї системи могли б бути включені й мовні курси, за умов уніфікації вимог до викладання й сертифікації іноземних знань; поширення освітніх послуг, які надаються університетами, на освіту дорослих; підготовка викладачів для системи освіти дорослих з урахуванням специфіки цієї категорії учнів та умов роботи: переважно гетерогенні групи (вік, рівень підготовки, мета вивчення мови, фахова спрямованість), через що викладач має максимально індивідуалізувати освітній процес, виступати модератором, консультантом, радником, здійснювати методичний супровід; розширити мережу дистанційного іноземного навчання. Особливої уваги в цьому контексті потребує також і упорядкування нормативно-правового забезпечення іноземної освіти дорослих.

ЛІТЕРАТУРА

1. Амеліна С. М. Концепція «навчання впродовж життя» у європейському вимірі // Розвиток сучасної освіти: теорія, практика, інновації: зб. матеріалів II Міжнар. наук.-практ. конф. Київ, 2016. С.5-6
2. Біла книга національної освіти України - URL: <http://www.ukraine3000.org.ua/img/forall/APN.pdf>
3. Гаманюк В. А. Іноземна освіта Німеччини у контексті загальноєвропейських інтеграційних процесів: теорія і практика : монографія. Кривий Ріг, 2012. С. 314.
4. Закон України «Про вищу освіту» // Відомості Верховної Ради України, 2018, № 75. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>
5. Закон України «Про освіту» // Відомості Верховної Ради, 2017, №38-39, ст. 380. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>
6. Концепція Державної мовної політики України .URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/161/2010>
7. Лук'янова Л. Б. Концепція освіти дорослих в Україні // Освіта дорослих : теорія , досвід, перспективи: зб. наук. праць. Київ, 2011.С. 8-16.

REFERENCES

1. Amelina S. M The concept of "learning throughout life" in a European dimension // Development of modern education: theory, practice, innovation: Materials of II International sci. pract. conf. Kyiv, 2016. P. 5-6
2. Bila knyha of National Education of Ukraine. Retrieved from: <http://www.ukraine3000.org.ua/img/forall/APN.pdf>
3. Gamanyuk V. A Secondary Education of Germany in the Context of Pan-European Integration Processes: Theory and Practice: Monograph. Kryviy Rih, 2012. P. 314.
4. The Law of Ukraine "On Higher Education" // Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine, 2018, No. 75. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>
5. The Law of Ukraine "On Education" / Bulletin of the Verkhovna Rada, 2017, No. 38-39, P. 380. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>
6. The Concept of the State Language Policy of Ukraine. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/161/2010>
7. Lukyanova L. B. The Concept of Adult Education In Ukraine // Adult Education: Theory, Experience, Prospects. Kyiv, 2011. P. 8-16

Normative legal basis of foreign language education of adults in Ukraine

N. V. Khoroshylova

Abstract. A dynamic development of adult education abroad and in Ukraine is being approached under support of the Cabinet of Ministers of Ukraine and the Ministry of Education and Science of Ukraine, basing on scientifically grounded concepts as well as taking into account the experience of providing adults with educational services in foreign countries. The article deals with the normative legal basis of foreign language education of adults and gives a detailed analysis of the theoretical framework of adult education in Ukraine in the field of teaching foreign languages. The author identifies existing problems in the field of foreign language education of adults in Ukraine as well as highlights possible ways of solving high priority tasks.

Keywords: normative legal base, foreign language education, advanced training, adult education, life learning education.

Teaching Reading Strategies as the Key to Academic Success

L. V. Knyshevyska, N. P. Bezpalo

Division of the English Language, Department of Law and International Relations, Borys Grinchenko Kyiv University, Kyiv, Ukraine

Corresponding author. E-mail: l.knyshevyska@kubg.edu.ua, n.bezpalo@kubg.edu.ua

Paper received 31.01.19; Accepted for publication 13.02.19.

<https://doi.org/10.31174/SEND-PP2019-188VII77-07>

Abstract. In recent years, universities place a more heavy emphasis on developing the ability of ESL/EFL students to read specialized authentic academic texts in order to be successful in the programs of study. In this light, raising awareness of cognitive and metacognitive strategies that the students can use in completing their reading assignments seems to be of crucial importance. The present study examines cognitive and metacognitive reading strategies of EFL students. The data for this study were collected by means of a reading strategies survey. The correlation analysis and t-tests demonstrated that gender correlates with the use of cognitive and metacognitive reading strategies. The results of the findings revealed that, in general, females used slightly more often cognitive and metacognitive reading strategies than males. The study clearly indicates the need for teaching and raising awareness of cognitive and metacognitive reading strategies of the ESL/EFL students as the ones directly involved in cognitive processing of the academic reading materials. In addition, the study generally showed that gender influences selection and use of reading strategies. This fact could have implications for successful reading group activities where both genders would complement each other in the application of text processing skills.

Keywords: Reading, metacognitive strategies, cognitive strategies, ESL/EFL, gender, SPSS analysis

Introduction. Reading complex academic texts is a crucial priority for ESL/EFL students who are enrolled in various higher education programs. However, their general knowledge of English does not at all guarantee that the students will be successful in coping with complex, authentic academic reading genres required of them by the syllabi. As instructors of English who teach classes the curriculum of which are closely associated with working with various genres of readings in academic contexts, we can not help but notice that our students in majority are experiencing difficulties in completing reading assignments. This might be due to the lack of familiarity either with the genre of academic reading, low reading ability in a second language in general, or lack of awareness of reading strategies that are necessary in order to cope with the academic reading tasks. Therefore, it is crucial to investigate to what degree our male and female EFL students are familiar with the cognitive and metacognitive reading strategies, what strategies they generally use, and to what degrees. The present study was conducted in order to ramify this stance with academic reading and help ESL students to raise their awareness of the reading strategies in academic contexts.

Review of Literature. The theoretical research in cognitively complex process of reading has a long history and covers a variety of topics that can be applied to second language acquisition as well. Thus, Goodman's (1970) seminar article, "Reading: A psycholinguistic Guessing Game", discusses bottom-up and top-down processing theory. Bottom-up processing, relates to "linguistic data – processing mechanisms", where the readers have to identify various linguistic signals and arrange them in a certain sequence [12]. Bottom-up processing focuses on decoding letters in a word, words in a phrase, sentences in a discourse. Top-down processing, on the other hand, engages the learners' "intelligence and experience in the process of understanding the text" [12]. The reader infers the meaning of the unknown words and phrases from whole context of the text in a manner of a guessing game. Thus, reading, according to Goodman (1967), is a "puzzle-solving process", where readers have to "decide what to retain and not to retain, and move on" [3]. Therefore, ESL learners need to master reading skills using both pro-

cesses simultaneously and in the appropriate situation to succeed in academia.

Various studies have been done in attempt to classify reading strategies that can be used by L2 readers that reflect Goodman's top-down, bottom-up processing theory (e.g. Anderson, 1991; Block, 1986; Pritchard, 1990). [1; 16; 2]. Block's coding system relates reading strategies to two levels: general comprehension and local linguistic strategies. General comprehension strategies include methods used for "comprehension-gathering" and "comprehension-monitoring" [16]. These strategies are classified as top-down, reader-centered strategies. Local linguistic strategies are concerned with the reader's attempt to understand specific linguistic units. These would be regarded as bottom-up, text-centered strategies.

Another aspect of reading comprehension is related to the theory of schemas (Clarke & Silberstein, 1977; Carrell, 1987; Carrell & Eisterhold, 1983; Widdowson, 1983; Carrell, Pharis & Liberto, 1989) [9; 6; 4; 18; 5]. Schemata, or schema, have been described by Widdowson, 1983 as "cognitive constructs which allow for the organization of information in long-term memory" [18]. Researchers Carrell & Eisterhold (1983), identified three types of schemata: content, formal and linguistic. Content schema provides the reader with background knowledge; formal schema is associated with the knowledge of different genres, language structures, and it deals with text organization, vocabulary and grammar [4]. Finally, linguistic schema allows the reader to identify even the unknown words from the specific way of their collocation. All three schemata are of utmost importance for successful reading comprehension.

The current research in learning strategies in ESL and EFL settings has focused on cross-cultural aspects of using and teaching second language learning strategies (Levine, Reves & Leaver, 1996; Dreyer & Oxford, 1996) [14; 11], considered the influence of gender and motivation on strategy use (Kaylani, 1996) [13] and discussed methods of teaching strategies in EFL settings (Dadour & Robbins, 1996; Chamot, Barnhardt, El-Dinary & Robbins, 1996) [7; 10]. Among these topics, the issue of teaching specific academic-related language strategies in university and college settings (Chamot & O' Malley,

1996) plays a very important role in order for the students to succeed [8]. Thus, teaching reading strategies seems an indispensable part of success in various academic programs.

Reading is a complex process that involves aspects of cognition (the ability to comprehend the text) and metacognition (the strategic ability to manipulate the text in order to achieve a particular goal). Both aspects are crucial in understanding the academic text. Various factors may influence the readers' metacognitive knowledge including "previous experiences, beliefs, culture-specific instructional practices, proficiency in L2" [17]. Sheorey & Mokhtari (2001) further point out that "the combination of conscious awareness of the strategic reading process and actual utilization of reading strategies distinguishes the skilled from unskilled readers" [17].

Research on examination of metacognitive and cognitive awareness of reading strategies among native and non-native readers in ESL or EFL settings (Sheorey & Mokhtari, 2001; Mokhtari & Sheorey, 2002) focused on reading academic texts, such as textbooks among high school and college students [17; 15]. However, very few studies had been done that examine cognitive and metacognitive strategies of college and university ESL students, focusing specifically on a particular reading genre of academic scholarly journal articles.

Research Question and Hypothesis. The present study takes up this question investigating the perceptions of cognitive and metacognitive awareness of EFL university students. More specifically, we hypothesized that gender would be a significant factor in selection of cognitive and metacognitive reading strategies.

Method. The participants in this study were 36 EFL students (18 females, 18 males) enrolled in classes that focus on developing academic reading and writing skills. In these classes, the students were involved in a variety of reading and writing tasks that included reading of a wide range of academic journal articles as a part of their preparation for writing secondary and empirical research studies.

The data for this study were collected by means of a reading strategies survey modified from the original *Metacognitive-Awareness-of-Reading-Strategies Inventory (MARSI)* developed by Sheorey & Mokhtari [17]. The modified version was used because reading journal articles requires use of specific reading strategies. The specific strategies (cognitive and metacognitive) were selected based on the whole class discussions of students' use of reading strategies. The students were given an academic journal article to read and then were interviewed on the use of their reading strategies. The survey was developed to determine cognitive and metacognitive reading strategies of non-native speakers of English.

The collected data on 29 reading strategies were analyzed, using quantitative method of analysis (SPSS). The analysis focused on the following variables: gender, preference for cognitive and metacognitive strategies, and tendency and degree of each reading strategy use. In the course of analysis, using frequency distribution, t-test method, and correlation analysis of cognitive and metacognitive strategies the following statistics were reported: mean, standard deviation, and the percentage of use for each strategy. The reliability coefficient for overall items, metacognitive items, and cognitive items were determined.

Results. The analysis of the basic descriptive statistics for each reading strategy showed that the most frequently used strategy was a metacognitive one: "I look at the title before reading the text to get a hint about its content" ($M = 4.97$, $SD = 1.118$), followed by the second frequent cognitive strategy "I reread the text to help me understand it better" ($M = 4.86$, $SD = 1.337$). The third most frequently used strategies were cognitive strategies: "I try to get back on track when I lose concentration" ($M = 4.78$, $SD = 1.109$) and "When the text becomes difficult, I start reading it carefully" ($M = 4.78$, $SD = 1.058$). The least frequent strategy was a metacognitive reading strategy: "I discuss what I read with others to check my understanding" ($M = 2.46$, $SD = 1.192$), followed by a metacognitive strategy "I take notes while reading to help me understand what I read" ($M = 3.05$, $SD = 1.508$). The third least frequently used strategy was a cognitive strategy: "I translate the text I read into my native language to understand it better" ($M = 3.16$, $SD = 1.444$). The overall mean of the items in the survey was $M = 4.04$, with minimum mean ($M = 2$) and maximum mean ($M = 5$).

The coefficient of internal reliability (Cronbach's Alpha) of the instrument was .878, which is relatively high. This means that all the respondents' answers were consistent and trustworthy, indicating that the repeated application of the survey would produce similar results. Furthermore, a t-test was used to analyze the difference between the gender and the frequency of strategy use. The .05 alpha level of significance was established for testing. The calculated t-value was -1.243 ($p = .222$). The p-value for this t-test indicates that there was no statistical significance between the two means; that is, both genders showed similar number of reading strategies use, even though female mean ($M = 4.17$) was slightly higher than the mean of males ($M = 3.92$).

The strategies were divided into metacognitive and cognitive, and a t-test was used to analyze the correlation between male and female genders and strategies use. At the alpha level of .05, the calculated t-value for the use of cognitive strategies by male was $-.550$ ($p = .586$) and the use of cognitive strategies by female was $-.554$ ($p = .583$). These t-test results indicate that there was no statistical significance of reading strategies between the mean of male ($M = 3.9474$) and the mean of female ($M = 4.0794$) participants. The calculated t-value for metacognitive strategies was for male -1.663 ($p = .105$) and for female -1.681 ($p = .103$) at the alpha level .05. These t-test results indicate that there was slightly higher significance in the use of metacognitive strategies in male ($M = 3.8877$) than female ($M = 4.2593$). Thus, these statistical data indicate that females overall used strategies slightly more often than males. The correlation between the use of cognitive and metacognitive strategies was $r = .581$; $p < .01$, indicating a moderate significant linear relationship. The reliability coefficient for metacognitive items calculated by Cronbach's Alpha was .8171 and for cognitive strategies .8155. Both coefficients show high reliability; however, the reliability of the metacognitive strategies was slightly higher.

Discussion and Conclusion. The objective of this study was to examine the use of metacognitive and cognitive reading strategies of male and female university EFL students. More specifically, this study focused on reading strategies of university EFL students enrolled in classes

with the emphasis on research, in which the students were reading academic journal articles.

The results revealed that, in general, females used slightly more often cognitive and metacognitive reading strategies than males. More specifically, for example, the mean difference between the use of metacognitive reading strategies among males and females was slightly greater than the mean difference between the uses of cognitive reading strategies across genders. The findings further indicate that females used slightly more metacognitive reading strategies than cognitive strategies, and males use more often cognitive strategies than metacognitive ones. That males used fewer metacognitive reading strategies might indicate that they might be better in top-down processing mechanisms, that is in identifying various linguistic signals and arranging them in a sequence of a successful reading problem solving. In addition, males affectively compensate for strategic manipulation of the text by using various cognitive strategies such as activating their background knowledge or schemata.

In contrast, as one could infer from the results, females are more detail oriented than males and prefer bottom-up processing of information. That is, they tend to use diverse factors, such as life experiences, cultural knowledge and situational sensitivity during the reading process. They have a better strategic ability and employ metacognitive strategies in order to comprehend the text in a slightly larger degree than males. This gendered approach to selection and use of cognitive and metacognitive read-

ing strategies could have useful implications for successful reading group activities in which both genders would complement each other in the application of text processing skills.

The results also showed that all the participants used metacognitive and cognitive strategies linearly. That is, when the participants read academic journal articles, they used a similar number of metacognitive and cognitive strategies. Such discovery indicates that reading academic journal articles requires both types of strategies in order to comprehend the texts.

The fact that the correlation of cognitive and metacognitive strategies across genders was not statistically significant might be explained by the relatively small number of participants (n=36). More correlational studies need to be done among gender, cultural, and educational variables. Finally, participants mainly were EFL students coming from Ukraine; therefore, the findings might vary with the different population or settings.

The results of this study, however, can not be conclusive. Even though the outcome of this study does indicate that females in general used more reading strategies, it does not suggest that males are not aware of these strategies. Instead, males may not use them when needed. In addition, the use of reading strategies may not guarantee that students would still understand the text. More research has to be conducted with a larger number of participants, addressing the use of cognitive and metacognitive reading strategies in academic settings.

REFERENCES

1. Anderson, N.J. (1991). Individual differences in strategy use in second language reading and testing. *Modern Language Journal*, 75, 460-472.
2. Block, E. (1986). The comprehension strategies of second language readers. *TESOL Quarterly*, 20, 463-494.
3. Brown, H.D. (2001). Teaching reading. In *Teaching by principles. An interactive approach to language pedagogy* (pp. 298-334). Longman.
4. Carrell, P. & Eisterhold, J. (1983). Schema theory and ESL reading pedagogy. In *Interactive Approaches to Second Language Reading*. (pp. 73-92). Cambridge: Cambridge University Press.
5. Carrell, P.L. (1987). Content and formal schemata in ESL reading. *TESOL Quarterly*, 21, 461-481.
6. Carrell, P.L., Pharis, B., & Liberto, J. (1989). Metacognitive strategy training for ESL reading. *TESOL Quarterly*, 23/4, 647-678.
7. Chamot, A.U., Barnhardt, S, El-Dinary, P., & Robbins, J. (1996). Methods of teaching learning strategies in the foreign language classroom. In R. L. Oxford (Ed.), *Language learning strategies around the world: Cross-cultural perspectives* (pp. 175-189). Second Language Teaching and Curriculum Center: University of Hawaii.
8. Chamot, A.U. & O' Malley, J.M. (1996). Implementing the cognitive academic language approach (CALLA). In R. L. Oxford (Ed.), *Language learning strategies around the world: Cross-cultural perspectives* (pp. 167-175). Second Language Teaching and Curriculum Center: University of Hawaii.
9. Clarke, M.A., & Silberstein, S. (1977). Toward a realization of psycholinguistic principles for the ESL reading class. *Language Learning*, 27, 135-154.
10. Dadour, El S. & Robbins, J. (1996). University level studies using strategy instruction to improve speaking ability in Egypt and Japan. In R. L. Oxford (Ed.), *Language learning strategies around the world: Cross-cultural perspectives* (pp. 157-167). Second Language Teaching and Curriculum Center: University of Hawaii.
11. Dreyer, C. & Oxford, R.L. (1996). Learning strategies and other predictors of ESL proficiency among Africans speakers in South Africa. In R. L. Oxford (Ed.), *Language learning strategies around the world: Cross-cultural perspectives* (pp. 61-75). Second Language Teaching and Curriculum Center: University of Hawaii.
12. Goodman, K.S. (1967). Reading: A psycholinguistic guessing game. *Journal of Reading Specialist*, 6(1), 126-135.
13. Kaylani, C. (1996). The influence of gender and motivation on EFL learning strategy use in Jordan. In R. L. Oxford (Ed.), *Language learning strategies around the world: Cross-cultural perspectives* (pp. 75-89). Second Language Teaching and Curriculum Center: University of Hawaii.
14. Levine, A., Reves, T., & Leaver, B. L. (1996). Relationship between language learning strategies and Israeli versus Russian cultural- educational factors. In R. L. Oxford (Ed.), *Language learning strategies around the world: Cross-cultural perspectives* (pp.19-35). Second Language Teaching and Curriculum Center : University of Hawaii.
15. Mokhtari, K. & Sheorey, R. (2002, Spring). Measuring ESL students' awareness of reading strategies. *Journal of Developmental Education*, 25(3), 2-10.
16. Pritchard, R. (1990). The effects of cultural schemata on reading processing strategies. *Reading Research Quarterly*, 25, 273-295.
17. Sheorey, R. & Mokhtari, K. (2001). Differences in the metacognitive awareness of reading strategies among native and non - native readers. *Systems*, 29, 431-449.
18. Widdowson, H.G. (1983). Learning purpose and language use. Oxford: Oxford University Press.

Теоретичні аспекти формування професійних якостей майбутніх дефектологів

М. М. Кононова

Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка, м. Полтава, Україна
Corresponding author. E-mail: meershaum@ukr.net

Paper received 07.02.19; Accepted for publication 12.02.19.

<https://doi.org/10.31174/SEND-PP2019-188VII77-08>

Анотація. У статті проаналізовано сучасний стан дослідження проблеми формування професійних якостей майбутнього дефектолога. Посилаючись на модель фахівця, визначено соціальні ролі, основні види та умови діяльності дефектолога; представлено загальну характеристику професійно важливих якостей фахівця. Розглянуто психолого-педагогічні умови та освітні технології формування професійних якостей майбутнього дефектолога. Зазначено проблемні питання, які потребують вирішення.

Ключові слова: майбутній дефектолог, модель фахівця, професійні якості, психолого-педагогічні умови, освітні технології.

Вступ. Якісне вирішення проблем навчання різних категорій дітей з особливими потребами, знаходиться у прямій залежності від рівня підготовки спеціалістів-дефектологів. Очевидною стає необхідність підготовки фахівців нової генерації, здатних здійснювати специфічну професійну діяльність у нових умовах.

Серед завдань, які потребують першочергового вирішення постають завдання класифікації професійних, соціальних і особистісних вимог до студентів дефектологічних спеціальностей; розроблення програми особистісно-професійного розвитку студентів у процесі підготовки до роботи з дітьми, що мають порушення психофізичного розвитку.

Стислий огляд публікацій з теми. Професійна придатність дефектолога не зводиться лише до рівня академічної підготовки і академічної успішності. Зміст підготовки дефектологів, зміст навчання, має накладатися на їх індивідуальні особливості, формувати і розвивати окремі риси, якості особистості.

Показники професійної діяльності, професійне спілкування, особистість професіонала і результати його праці виступають у вигляді об'єктивно необхідних знань, навичок й умінь, психологічних особливостей (якостей), позицій й акмеологічних інваріантів.

Теоретико-методологічні основи формування професійних якостей дефектологів закладені працями Л. Аксенової, Б. Архипова, Л. Белякової, Г. Коберник, О. Колишкіна, С. Миронової, Н. Назаровою, Ф. Рау, А. Рацула, В. Синьова, І. Шишової, В. Шевчук, Т. Янаданової та інших науковців.

На думку С. Миронової національна система вищої освіти в Україні має спиратись на державні стандарти, в яких одним із головних орієнтирів має бути модель спеціаліста. Аналіз літературних джерел і офіційних документів дозволив С. Мироновій зробити висновок про відсутність в Україні моделі щодо педагогів-дефектологів та необхідність формулювання і наукового обґрунтування такої моделі [4].

На думку А. Маркової, професіограма (або модель спеціаліста), може розглядатися з двох позицій: 1) як модель діяльності спеціаліста; 2) як модель особистості спеціаліста. Модель особистості спеціаліста, або психограма, включає: опис сукупності професійних та особистісних якостей спеціаліста, які забезпечують успішне виконання задач; напрями самоосвіти та са-

морозвитку працівника [3, с. 230-231].

В професіограмі, розробленій С. Мироновою, визначені й описані соціальні ролі педагога-дефектолога, через виконання яких спеціаліст реалізує соціальні функції, висунуті суспільством до цієї професії та представлені об'єктивізовані вимоги до його особистості та діяльності.

Ми солідаризуємося з думкою науковців, що як система вимог до спеціаліста, модель слугує основою для перебудови навчального процесу згідно особливостей кваліфікаційної характеристики зі спеціальності, надає можливість передбачити конкретні шляхи, засоби, критерії професійної підготовки та розробляти конкретні програми з формування особистості майбутнього професіонала, формування його професійної культури [3; 4].

Однак, незважаючи на значну кількість наукових праць, аспекти формування професійних якостей вчителя-дефектолога висвітлені недостатньо й потребують подальшого обґрунтування.

Метою статті є аналіз сучасного стану дослідження проблеми формування професійних якостей майбутніх дефектологів та основні тенденції її розвитку. Для загальної характеристики спеціальності дефектолог, посилаючись на модель фахівця, необхідно визначити низку ознак, які дадуть можливість висвітлити те особливе, що відрізняє її від інших педагогічних спеціальностей; розглянути соціальні ролі, професійні обов'язки та основні види діяльності дефектолога. Важливим є визначення комплексу психолого-педагогічних умов ефективності формування професійної якостей майбутнього дефектолога.

Методи: аналіз науково-методичної літератури, педагогічне спостереження.

Результати та їх обговорення. У рамках кожної професії існують різні види занять, іменовані спеціальностями. Так, наприклад, професія вчителя включає ряд спеціальностей: вчитель української мови, вчитель математики, вчитель фізичної культури тощо. У державних документах та роботах спеціалістів, враховуючи вимоги суспільства до даної професії, визначено соціальні ролі вчителя-дефектолога: вчитель, вихователь, фахівець з корекції, психолог (спеціальний), реабілітолог, дослідник, пропагандист, консультант, помічник.

Різними дослідженнями робилися спроби визначити сутність праці дефектолога та вимоги до його особистості. Результати вивчення даної проблеми науковцями С. Мироною, О. Колишкіним, свідчать, що професійна діяльність вчителя-дефектолога включає взаємодію таких видів діяльності, як реабілітаційна, соціально-педагогічна, консультативно-діагностична, психотерапевтична. Особливі вимоги, наголошують учені, висуваються до корекційно-розвиткової роботи з дітьми з особливими освітніми потребами, оскільки вона є специфічною у діяльності дефектолога та є вирішальним фактором розвитку й навчання дитини [2; 4].

Педагоги-дефектологи виконують свої професійні обов'язки у сфері освіти, соціального захисту, охорони здоров'я; у спеціальних закладах освіти і в закладах з інклюзивним навчанням; у нових структурах системи соціальної підтримки дітей.

У розвиток уявлень про професійні якості дефектолога значний внесок зробив Х. Замський. Він у своїх наукових працях відобразив зміни вимог до дефектолога на різних етапах розвитку суспільства, а його учениця А. Живіна розкрила ті знання, вміння та якості, яким повинен був володіти дефектолог у середині 1970-х р.р. Дослідниця зауважила, що мистецтво педагога-дефектолога полягає в умінні розбудити у дітей допитливість [6].

Ф. Рау виділяє такі необхідні для фахівців спеціальної освіти професійні якості: фізична витривалість, опірність інфекційним захворюванням, відсутність дефектів мови та значного зниження зору, психічне здоров'я. Найважливіші риси професійного характеру за Н. Назаровою: доброта, відповідальність, терпіння, здатність до емпатії, енергійність, захопленість своєю роботою, пошана і любов до своїх вихованців, професійна чесність і порядність [6]. Отже, Ф. Рау акцентує увагу на фізичному і психічному стані, а Н. Назарова – на особистісних чеснотах педагога спеціальної освіти.

Зазначимо, серед тих, хто обрав фах дефектолога, логопеда, психолога (спеціального психолога) дуже часто звучить мотив допомоги людям, можливості дарувати тепло своєї душі. Їх особистість стає одним з основних інструментів в обраній професії. Допомогаючи, такі люди відчувають свою необхідність іншим.

Підкреслимо, що робота дефектологів здійснюється в таких умовах, що на них діє комплекс несприятливих виробничих факторів різної природи, нервово-емоційного напруження, високої відповідальності: постійно притаманне робочим ситуаціям відчуття новизни; велика кількість контактів з дітьми з психофізичними порушеннями, їх рідними, постійне зіткнення з чужими проблемами та чужим боєм, з негативними емоціями; підвищені вимоги до професійної компетентності фахівця спеціальної освіти, самовіддачі; відповідальність за підопічних; постійне включення в діяльність вольових процесів.

Також до дефектологів ставляться високі вимоги рідними та близькими дітей з порушеннями психофізичного розвитку, колегами. Звертаючись до спеціалістів, батьки очікують їх зацікавленості, уваги, бажання зрозуміти і допомогти, терпимості та доброзичливості, не завжди відповідаючи взаємністю, що приво-

дить до виникнення так званого асиметричного спілкування. Наприклад, стосунки між дефектологом та клієнтом (дитиною з порушеннями психофізичного розвитку та її батьками) вважаються в основному «доповнюючими»: спеціаліст повинен приділяти увагу, піклуватися і «вкладати» іноді більше, ніж батьки дитини. Тобто, обидві сторони будують своє спілкування, виходячи з різних позицій та перспектив.

Тож, особливого значення набуває психологічна готовність майбутніх дефектологів до роботи з дітьми із порушеннями психофізичного розвитку різної нозології, яка визначається певними факторами: внутрішньою готовністю до роботи з людьми з «хворим тілом» і змінним психоемоційним станом; усесторонньою обізнаністю з психологічними, емоційними та поведінковими реакціями дітей з особливими освітніми потребами; здатністю витримувати тривале психоемоційне навантаження.

Не випадково Януш Корчак нагадував, що педагог повинен піднятися до духовного світу дитини, а не опуститися до нього. Наприклад, дефектологи, виважено оцінюючи учнівський контингент спеціальних шкіл-інтернатів різного типу, в передуспім повинні відзначити його різноманітність.

На думку В. Сухомлинського «...без знання дитини – її розумового розвитку, мислення, інтересів, захопленень, здібностей, нахилів – немає виховання» [9].

Тож, доречним буде згадати, що виховання, особливо дітей з порушеннями психофізичного розвитку, – це не усунення недоліків, а зміцнення всього позитивного.

Імпонує позиція А. Рацула та І. Шишової, які зазначають, що результати діяльності вчителів-дефектологів можна порівняти із казкою, коли відступають прикросці і дитина може жити нормальним дитячим життям – грати і вчитися, спілкуватися з батьками і товаришувати з ровесниками, виступати на шкільній сцені, майструвати і малювати, готуватися бути потрібною своїй державі людиною [7].

Науковці В. Синьов та Г. Коберник у своїх дослідженнях підкреслюють, що особистість дефектолога має відповідати низці вимог, серед яких: володіння системою знань загальної, вікової, педагогічної та спеціальної психології; володіння знаннями і вміннями відповідно до спеціалізації; володіння певними особистісними якостями, що необхідні для роботи з дітьми з психофізичними порушеннями; володіння суб'єктивними характерологічними рисами (педагогічна чуйність, терпіння, наполегливість у досягненнях); високий рівень оволодіння технікою вербального спілкування. На думку вчених, важливе значення має моральна, етична культура дефектолога, його організованість і громадянська зрілість [8].

Дослідниця В. Шевчук виділяє такі характерологічні особливості, якими має володіти вчитель-дефектолог для створення позитивного іміджу власної професії: *професійні якості*: педагогічна делікатність та толерантність; креативний підхід до вирішення задач, вміння діяти в складних, непередбачуваних робочих ситуаціях новизни та знаходити ефективні виходи з них; здатність підтримувати довірливі відносини з різними категоріями клієнтів; висока працездатність; *соціальні потреби* в спілкуванні та взаємодії з

усіма учасниками навчально-виховного процесу; *соціально і професійно-педагогічну спрямованість; високі інтелектуальні показники*: спостережливість, логічність, креативність, критичність мислення, прогностичність; *емоційно-вольові особливості*: постійне включення в діяльність вольових процесів; здатність витримувати тривале психоемоційне навантаження; високий рівень самоконтролю; рівноваженість; наполегливість; здібність організовано й рішуче вирішувати складні проблеми [10].

Для формування професійних якостей майбутніх дефектологів, на наш погляд, необхідно створювати спеціальні психолого-педагогічні умови, відкривати нові можливості, застосовувати інноваційні освітні технології.

Той факт, що студент – доросла людина, обумовлює звернення до надбань андрагогіки, у межах якої були сформульовані стрижневі принципи, що відрізняють навчання дорослих від дітей. Перш за все, дорослий учень повинен мати широкий вибір навчальних можливостей та діяльності. По-друге, студент має взяти на себе відповідальність за планування, впровадження і оцінювання власного навчання. По-третє, учіння повинно бути якомога міцніше пов'язаним з реальними умовами праці фахівця [5].

Навчально-виховний процес закладів вищої освіти включає не тільки навчання й організаційно-виховну діяльність дефектолога. Вагомим елементом даного процесу виступають педагогічні відносини викладача і студентів зі сферами постійного взаємозв'язку між ними в процесі спільної (навчальної, виховної, комунікативної) діяльності. Характер і стиль цих відносин має безпосередній і значний вплив на формування морально зрілої особистості майбутнього спеціаліста.

Перехід у сферу формування особистості передбачає зміщення акцентів у розумінні сутності педагогічної освіти. Головним є не те, яка якість знань майбутнього вчителя, а які завдання поставив він перед собою в процесі навчання. Останнє потребує нових технологій професійно-педагогічної підготовки, орієнтованих на модифікацію суб'єктивного простору майбутніх спеціалістів, їхнього внутрішнього «я» через формування механізмів педагогічної рефлексії, професійного самоаналізу та саморегуляції. Фахівець спеціальної освіти – не тільки професійно спрямована система, а й система, що саморегулюється. Це виявляється у відчутті й усвідомленні «професійного «я». Воно включає в себе: образи «я» («я» в минулому, «я» в теперішньому, «я» в майбутньому), «Я-концепцію»[1].

В. Сухомлинський зазначає, що на основі самоспостереження, самоаналізу народжуються власні педагогічні ідеї. Чим більше вчитель вивчає й спостерігає досвід своїх старших колег, тим більшу потребу він має в самоспостереженні, самоаналізі, самовдосконаленні, самовихованні. Те, що відбувається й здійснюється сьогодні, в багатьох випадках можна оцінити через кілька років. Це одна з важливих закономірностей педагогічної праці. Вона змушує завжди думати про перспективу [9].

Тож, важливою складовою самовизначення дефектолога є високий рівень самопізнання, яке складається із самоспостереження відповідного рівня та адекватної самооцінки. Коли людина намагається вдивлятися в себе, аналізувати складові своєї особистості, перед нею безумовно відкриваються нові обрії і в стосунках зі значущими іншими людьми, і у професійній діяльності, і у майбутній самореалізації.

Як стверджує Т. Яценко, самопізнання і самокорекція є необхідними передумовами у підготовці особистості до професійної взаємодії [11].

Тож, невід'ємною частиною особистісно-професійного розвитку є самовиховання особистості професіонала, яке має дві основні складові – високий рівень самоконтролю та постійне самовдосконалення.

Особливо значущі ці вміння в сфері діяльності вчителів, які працюють з дітьми з обмеженими можливостями здоров'я, а саме – вчителів-дефектологів. Фахівцю спеціальної освіти необхідно знати свої сильні і слабкі сторони, постійно формувати в собі внутрішній стрижень особистісного зростання, яке є неодмінною умовою досягнення професіоналізму.

Означені складові навчання реалізуються, зокрема, через активні методи, які позначаються як освітні технології. Серед активних методів навчання дослідники виокремлюють авторський метод активного соціально-психологічного пізнання (АСПП). Метод АСПП, розроблений академіком НАПН України Т. Яценко у ракурсі психодинамічної теорії, являє собою «цілісну психолого-педагогічну систему, спрямовану на глибинне пізнання особистості» [11], що сприяє розширенню самосвідомості суб'єкта навчання. Під час роботи у групі активного соціально-психологічного пізнання її учасники здобувають рефлексивні знання, які отримуються досвідним шляхом через актуалізацію власних емоційних переживань, інтелекту і поведінки. Ефективна результативність навчання обумовлюється когнітивним рівнем обробки отриманого групового матеріалу.

Висновки. Адже крім набуття знань, практичних навичок та вмінь, за час навчання студенту необхідно здійснити величезну роботу зі становлення власної особистості, формування її професійно важливих якостей. Здатність легко встановлювати контакти з різними категоріями дітей з порушеннями психофізичного розвитку та їх батьками, комунікабельність, спостережливість, емоційна стабільність, рефлексивність, розвинута емпатія – ті риси та якості, які мають бути обов'язковою складовою особистості дефектолога. На результати роботи здійснюють вплив також культура, духовність і моральність педагога.

Врахування означених методологічних орієнтирів сприятиме більшій виваженості в процесі особистісно-професійної підготовки сучасних дефектологічних кадрів. Вважаємо, що дослідження глибинно-психологічних особливостей майбутніх дефектологів в контексті методу активного соціально-психологічного пізнання є перспективним у напрямку формування їх професійно важливих якостей.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бондар Г. О. Пошук шляхів формування гуманістичного світогляду майбутніх учителів при викладанні філологічних дисциплін / Г. О. Бондар // Психолого-педагогічні проблеми сільської школи. – Випуск 11. – 2005. – С. 123 – 128.
2. Колишкін О. В. Педагогічна деонтологія вчителя-дефектолога / О. В. Колишкін // Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. – 2014. – № 4. – С. 429-437.
3. Маркова А. К. Психологія професіоналізму / А. К. Маркова. – М. : Знання. – 1996. – 308 с.
4. Миронова С. П. Теоретико-методичні основи підготовки майбутніх учителів до корекційної роботи в освітніх закладах для дітей з вадами інтелекту / автореф. дис. на здобуття ступеня докт. пед. наук : спец. 13.00.03 «Корекційна педагогіка» / С. П. Миронова. – К., 2007. – 37 с.
5. Ларіна Т. В. Професійний розвиток учителя як педагогічна проблема (на матеріалі наукових досліджень США) / Т. В. Ларіна // Наукові записки. Серія: Психолого-педагогічні науки (Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя) / За заг. ред. проф. С. І. Коваленко. – Ніжин : Видавництво НДУ ім. М. Гоголя, 2008. – №3. – 171. с. 145-149.
6. Проскурняк О. Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології / О. Проскурняк. – 2016, № 4 (58). – С. 408-415.
7. Рацул А. Б. Підготовка студентів педагогічного університету до інклюзивної освіти дітей із порушеннями розвитку [Електронний ресурс] / А. Б. Рацул, І. О. Шишова. – 2011. – Режим доступу : https://library.udpu.edu.ua/library_files/zbirnik_nayk_praz/2011/2011_1_28.pdf
8. Синьов В. М., Коберник Г. М. Основи дефектології: навч. посібник для студ. ін-тів / В. М. Синьов, Г. М. Коберник. – К. : Вища школа. – 1994. 143 с.
9. Сухомлинський В. О. Виховання без покарань / В. О. Сухомлинський // Вибр. твори: в 5 т. – К. : Вища школа, 1980. – С. 343–347.].
10. Шевчук В. М. Особливості педагогічних функцій сучасного вчителя-дефектолога [Електронний ресурс] / В. М. Шевчук. – 2015. – Режим доступу:http://distance.dnu.dp.ua/ukr/conference/2015/osvitniy_do_svid_v_Ukraini/Shevchuk.pdf
11. Яценко Т. С. Теорія і практика групової психокорекції / Т. С. Яценко // Активне соціально-психологічне навчання: Навчальний посібник. – К. : Вища школа, 2004.–679 с.

REFERENCES

1. Bondar H. O. Poshuk shliakhiv formuvannya humanistychnoho svitohliadu maibutnix uchyteliv pry vykladanni filolohichnykh dystsyplin / H. O. Bondar // Psykholoho-pedahohichni problemy silskoi shkoly. – Vypusk 11. – 2005. – S. 123–128.
2. Kolyshkin O. V. Pedahohichna deontolohiia vchytelia-defektoloha / O. V. Kolyshkin // Pedahohichni nauky: teoriia, istoriia, innovatsiini tekhnolohii. – 2014. – № 4. – S. 429–437.
3. Markova A. K. Psihologiya professionalizma / A. K. Markova. – M. : Znanie. – 1996. – 308 s.
4. Myronova S. P. Kontseptualni osnovy pidhotovky vchytelia-defektoloha do korektsiinoi roboty u spetsialnykh zakladakh osvity / S. P. Myronova // Visnyk Lviv un-tu. Seriia pedahohichna. – 2003. Vyp. 17. – S. 9–24.
5. Larina T. V. Profesiinyi rozvytok uchytelia yak pedahohichna problema (na materialii naukovykh doslidzhen SShA) / T. V. Larina // Naukovi zapysky. Seriia: Psykholoho-pedahohichni nauky (Nizhynskiy derzhavnyi universytet imeni Mykoly Hoholia) / Za zah. red. prof. Ye. I. Kovalenko. – Nizhyn : Vydavnytstvo NDU im. M. Hoholia, 2008. – №3. – 171. s. 145-149.
6. Proskurniak O. Pedahohichni nauky: teoriia, istoriia, innovatsiini tekhnolohii / O. Proskurniak. – 2016, № 4 (58). – S. 408–415.
7. Ratsul A. B. Pidhotovka studentiv pedahohichnoho universytetu do inkluzyvnoi osvity ditei iz porushenniamy rozvytku [Elektronnyi resurs] / A. B. Ratsul, I. O. Shyshova. – 2011. – Rezhym dostupu: https://library.udpu.edu.ua/library_files/zbirnik_nayk_praz/2011/2011_1_28.pdf .
8. Synov V. M. Osnovy defektolohii: navch. posibnyk dlia stud. ped. in-tiv / V. M. Synov, H. M. Kobernyk. – K. : Vyscha shkola. – 1994. – 143 s.
9. Sukhomlynskyi V. O. Vychovannia bez pokaran / V. O. Sukhomlynskyi // Vybr. tvory: v 5 t. – K. : Vyscha shkola, 1980. – S. 343–347.
10. Shevchuk V. M. Osoblyvosti pedahohichnykh funktsii suchasnoho vchytelia-defektoloha [Elektronnyi resurs] / V. M. Shevchuk. – 2015. – Rezhym dostupu:http://distance.dnu.dp.ua/ukr/conference/2015/osvitniy_dosvid_v_Ukraini/Shevchuk.pdf.
11. Yatsenko T. S. Teoriia i praktyka hrupovoi psykhhokorektsii. Aktyvne sotsialno-psykhholohichne navchannia: Navchalnyi posibnyk / T. S. Yatsenko. – K. : Vyscha shkola, 2004.–679 s.

Theoretical aspects of forming professional attributes of the future speech pathologist

M. M. Kononova

Abstract. The article analyzes current state of researching the problem of forming professional attributes of the future speech pathologist. Referring to the specialist's model, the social roles, the main types and course of the speech pathologist's work are determined; The general characteristic of the specialist's professionally important qualities is presented. The psychological and pedagogical conditions and educational technology of formation of the future speech pathologist's professional qualities are considered. Problematic issues that need to be resolved are listed.

Keywords: *future speech pathologist, model of specialist, professional attributes, psychological and pedagogical conditions, educational technology.*

Influence of communication of students in social networks on the emergence of pedagogical conflicts

N. V. Koshechko

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine
Corresponding authors. E-mail: nkoshechko@ukr.net

Paper received 02.02.19; Accepted for publication 08.02.19.

<https://doi.org/10.31174/SEND-PP2019-188VII77-09>

Abstract. The article analyzes actual ideas on the problem of students' communication in social networks. Particular emphasis is put on the relationship of such communication with the emergence of pedagogical conflicts, which are based on internal contradictions of students and teachers. Exclusive attention is paid to the criteria for dependence on social networks, its causes, psychological and physiological symptoms, stages and methods of prevention. The content, interconnection of pedagogical and internal conflicts of students are considered. Recommendations on how to prevent such conflicts in higher education are formulated.

Keywords: *students, virtual communication, social networks, pedagogical and internal conflicts.*

Introduction. In our time, the use of social networks has become a necessary component of human life in many aspects of its self-realization: from professional to personality. The modern Internet is developing very rapidly and creates conditions for diverse communication of individual. Information communications – relatively new spheres mastered by the person who began to dominate other industries.

Internet technologies, virtual space teach and develop, socialize the student. The processes of copying the modern higher education, along with positive changes, have led to many negative phenomena. Among them, in the last decade, the problem of student communication in social networks, which provokes conflicts in higher education, has become especially important.

In the vast majority of students, they have no spiritual harmony. Instead, they have deep and diverse internal contradictions and conflicts. Their causes are provoked by various social, economic, political and cultural factors. Defining the importance of this process is the sphere of student communication as one of the important types of leading activities for this age. Communication of high school students serves as the most important, dominant resource in conflict resolution. However, communication through social networks can cause long delays. Such contacts cause unpleasant emotions and destabilizing personality of a feeling.

In particular, in this process, jealousy prevents others, to their bright, rich and interesting life, which incites disgust, disappointment in their own values, abilities, and opportunities of students. In such a situation there is an unhealthy "dirty" competition between students for resources – for power, popularity, points, scholarships. In addition, virtual communication should be meaningful. If it lasts more than two hours a day, it is already a signal of concern, because it provokes a variety of internal conflicts of students and a certain dependence on social networks.

The latter is somewhat illusory in solving the internal problems of high school students. Because, in fact, although it provides psychological relief for a person for a while, a sense of self-affirmation, self-realization, high self-esteem, however, later gradually deepens the inner psychological crisis of a person, causing psychosomatic disorders of students' health. After all, they increasingly suffer from ineffective communication and time use at a computer or gadget, from lack of clear discipline, planning of their educational and professional activities, its outcomes and consequences.

For example, the basic need for a person to rest, sleep – is ignored, which leads to a decrease in productivity, disability,

inattention, neglect, irritability, anxiety, neurosis of student youth. A permanent lack of sleep, the presence of a student's body in a state of stress, psychological exhaustion, can provoke, in particular, ulcers of the stomach, chronic skin diseases, panic attacks, dizziness and the like, which is the result of numerous intrapersonal conflicts. Thus, the student's circle of problems is closed, forcing him to move all the time on the same inefficient trajectory. To break it and direct the student in a different constructive direction, a detailed analysis of this issue is required.

Overview of publications on the topic. The fundamental principles of research on the use of social networks are the positions of such theoretical areas as: psychology of communication in the virtual space (S. Arkhipova, Y. Babaeva, O. Voyskunsky, Yu. Danko, E. Krylov); psychology of computer dependence (K. Aimevov, T. Bolbot, A. Grishina, O. Shynkarenko, O. Yakushin); the specificity of mental states that arise in online individuals (T. Aslanyan, N. Dobrovidova, O. Kaminskaya); the psychology of the abuse of the Internet network (O. Arestov, K. Boyarov, M. Ivanov, L. Perezhogin, J. Suler, V. Frolov) [9, p. 9].

An analysis of recent studies and publications suggests that scientists A. Antsupov [1], I. Vashchenko [2], N. Grishina [3], L. Karamushka [5], Yu. Komlev [6], M. Piren [10] paid the greatest attention to the general clarification of the essence of conflicts, the reasons for their occurrence, the resolution of conflict situations in the production, in various organizations, social institutions.

Scientists T. Dzyuba [5], E. Durmanenko [4], I. Kurochkin [8], T. Turkot [12] and others considered some aspects of the dynamics of conflicts in higher education.

So, the analysis of foreign (J. Baudrillard, M. Castells, N. Louman, A. Mole, E. Tofler, P. Winterhoff-Shpourk, K. Young, A. Arestov, O. Voyskunsky, L. Matveev, Yu. Mochalov) and domestic (I. Bilous, A. Varyagina, O. Zlobina, V. Rizun, G. Pocheptsov, P. Frolov and others) studies in the field of social psychology and network communication shows that the importance of studying socio-psychological factors of attraction and consequences (risks) of inclusion of the person in social networks. Currently, scientific literature discusses the following: 1) patterns of the use of social networks; 2) motivation for their use; 3) leadership in social networks; 4) the risks and negative consequences of excessive inclusion in social networks; 5) groups and types of users of social networks; 6) the propensity to form a dependence on social networks and to identify the signs of this dependence, and some others [11, p. 75].

Also, foreign and domestic scholars focus on the scientific community on unsatisfactory regulation of volitional behavior of student; on weak discipline, inability to plan educational, educational, developmental, activities; in the absence of constructive motivation for professional activity. The above factors are both a cause and a consequence of various intrapersonal conflicts of students, in general, and dependence on social networks, in particular.

Purpose of the article. The purpose of the publication is to analyze and characterize the impact of student communication in social networks on the emergence of pedagogical conflicts in higher education. To achieve the goal, the following tasks were implemented:

- substantiated the content, causes, symptoms, stages of student dependence on social networks;
- correlation of pedagogical and internal conflicts of students is analyzed;
- methods of prevention of dependence of students on social networks through the prevention and constructive resolution of pedagogical and internal conflicts of students of higher education are disclosed.

Materials and methods. To achieve the goal, *research methods* have been applied:

I) theoretical methods: 1) studying, theoretical analysis of psychological and pedagogical, scientific and methodological literature to clarify the essence and specificity of the basic concepts of research; 2) comparison, systematization and modeling of information to determine the features of prevention of student dependence on social networks through resources of prevention and constructive resolution of pedagogical and internal conflicts; 3) generalization of the research provisions;

II) empirical methods: 1) testing (tests "Thomas-Kilmann Conflict Mode Instrument", "Communicative skills by L. Mikhelson", "Diagnostics of the level of emotional burnout by V. Boyko", N. Hall's test "Determination of the level of emotional intelligence"); 2) questionnaire in written form ("Methodology for the diagnosis of communicative social competence" and a questionnaire "Pedagogical conflict by the eyes of students", "Prevention and management of pedagogical conflicts in higher educational institutions", "Influence of social networks on the student's personality"); 3) methods of quantitative and qualitative data processing; 4) method of pedagogical experiment.

The study was conducted in Ukraine at the Kyiv Taras Shevchenko National University. His total sample was 214 students and 37 teachers of the Faculty of Cybernetics, Psychology, Geology, Physics, Radiophysics, and the Institute of Philology. The contingent of the subjects: 251 persons aged 18 to 63 years, of which 92 persons entered the experimental, 159 persons – in the control group (teachers and students together). The research was carried out in 7 stages. Of these, the first three stages, their results are reflected in this article. Other stages of a multidisciplinary study will be highlighted by the author in his "Educational training in the prevention of high school pedagogical conflicts", which should be published shortly.

The 1st stage is preparatory (17.02.2016 - 27.04. 2016). During it, the analysis of a large volume of literature on the problem of preventing pedagogical conflicts in higher education, the development of a communicative culture of students and teachers was carried out. Also at this stage there was a selection of methods to study the above problem.

When choosing techniques, tests were taken into account

the views of modern scholars on the study of communicative culture. Since this is an internal complex psychic personality formation, its study may be complicated by the difficulty of recognizing the attributes inherent in this particular phenomenon. Therefore, we agree with the opinion of many scholars, in particular, the Czech explorer K. Kostkova [13, p. 40-43], who believes that in diagnosing a person's communicative culture, one should pay attention first of all to its communicative competence, which is an external expression of the internal culture of the subject being studied. The level of communicative competence and communicative skills directly correlates with the level of assimilation of the communicative culture of a certain social environment, its norms. They relate to the regulation of the communicative process, which is also characteristic of the multifaceted and conflicting communication of students in social networks.

The 2nd stage is diagnostic (April 28, 2016 - June 30, 2016), a test was conducted (tests "Thomas-Kilmann Conflict Mode Instrument", "Communicative skills by L. Mikhelson", "Diagnostics of the level of emotional burnout by V. V. Boyko", N. Hall's test "Determination of the level of emotional intelligence"), questionnaire in written form "Methodology for the diagnosis of communicative social competence" and a questionnaire "Pedagogical conflict by the eyes of students", "Prevention and management of pedagogical conflicts in higher educational institutions", "Influence of social networks on the student's personality" in the experimental and control groups of the subjects. During this stage, the relevance of the problem of pedagogical conflicts and the students' dependence on social networks has been clarified. It also substantiated the essence of such communication of students and its factors were established. Particular attention was paid to the relationship between the type of social reaction and the personal characteristics of students, the relationship between the pedagogical, interpersonal and internal conflicts of students.

The 3rd stage is analytical (01. 07. 2016 - 30 11. 2016) systematic work was done on the processing of tests, questionnaires, methods, their analysis. The question was how, with the help of which instrument, it is possible to effectively carry out the prevention of pedagogical conflicts in high school and raise the level of communicative culture of students and teachers. During the third stage, the analysis and synthesis of literature on the problem of educational training as a technology for improving the skills of students' real communication, prevention of their dependence on social networks was also carried out.

Results and their discussion. The Internet is an environment of active formation of a new quality of personality and social relations, a new type of interaction culture, where time and territorial frameworks are minimized and the scope of opportunities expands. Social networks is a relatively new virtual society, which exists inseparably from the real, invariably intersecting it and complementing it.

The phenomenon of the World Wide Web is the formation of network communities and social networks. The term "social network" in 1954 introduced the English sociologist from the Manchester School – James Barnes in the collection of works "Human Relations." By this term, he expressed the idea that society is a complex interweaving of relations. So, Barnes studied the interrelationships between people using visual charts in which individuals are depicted in dots. And the links between them is the lines [14]. The current interpretation of this phenomenon means a certain

circle of acquaintances who are the center of the social network, friends – the branches of this social network and the relationship between them.

Psychologist A. Voyskunsky defines "social network" as a special type of social communication, aimed at interaction of Internet users in order to meet the needs of communication, acquaintance, transmission and reception of information. The researcher K. Letto states that "social network" is a structure based on human relationships or mutual interests. As an Internet service, the social network can be seen as a platform by which people can communicate with each other and group them according to specific interests [14]. The goal of the site is to provide users with all possible ways to interact with each other – videos, chats, images, music, blogs, and more.

The introduction of humanity in the new millennium is marked as the beginning of the era of social Internet networks. At that time, three iconic networks were launched, which to this day are one of the most popular in the world: LinkedIn, MySpace and Facebook, and in the scientific discourse the concept of "Internet networks" – "network services", which provide the opportunity for individuals: 1) to create own profiles (accounts) within a certain social network; 2) determine the list of other users with whom they can communicate and share information; 3) view and associate their contact list with others that were created by users inside the system [9].

Social networks is above all, the space to host its microcosm, its tastes, interests, manifestations and communication. If a student does not have this opportunity in a family among friends, the opportunity to do it on the network will be especially attractive to him. The student seeks to set up a personal space and create his own, inaccessible to other people's intrusions, a place on the Internet.

According to L. Naidonova, O. Baryshpol'tsa, N. Pobirchenko [11, p. 72] and now in Ukraine, which has relatively recently joined the world Internet space, practically all students and about 90% of urban teens have access to the Internet and actively use it for educational purposes and as a means to meet various needs – communication, leisure, entertainment.

In accordance with the hierarchy of A. Maslow, O. Nemesh [9, p. 160-162] *systematized the needs* of the individual in the social network as follows: • *Physiological needs* are satisfied with the help of social networks in the form of the possibility of obtaining the necessary information for the life of the individual, satisfaction of the "information hunger". • *The need for security* – in the conditions of the information society, other rules, norms and types of social interactions are formed. A person may experience a sense of disorientation in society, the loss or impossibility of determining their place in it. This global problem at the level of social networks personality solves with the help of anonymity, privacy settings, the differentiation of the circle of his communication, etc. • *The need for belonging and love* (social need) – a person needs a sense of belonging to certain social strata and groups. She very acutely perceives the possibility of solitude and isolation. An individual needs not only to be part of a process, but also to take an active part in it, controlling and shaping it, having the right to choose, for which as a result must be held responsible. To do this, in social networks, users are actively entering into thematic groups and communities. • *The need for respect* – in today's world, many people find it difficult to get acquainted, estab-

lish and maintain social contacts, defend their position in relation to others in the communities, compete. In social networks, users have the opportunity to form their own ideal "I" under their real name. They construct their identity on their own choices, enrich their self-presentation, feel self-worth, bringing them together with the right people. • *Cognitive needs* – both in the Internet as a whole, and in social networks in particular, these needs are expressed in the possibility of obtaining new developing text information on any interesting topic, unique audio and video materials that develop the person's horizons and etc. • *Aesthetic needs* – are the desire to have comfortable services that meet the needs of convenience of work and search. • *The need for self-actualization* – the peculiarities of the social networking environment of the Internet give the individual virtually limitless opportunities for self-expression and self-realization through writing text notes, publishing in the network their creative works with the possibility of receiving feedback, their implementation, profit.

In the monograph "Virtual activity of the individual: the structure and dynamics of psychological content" O. Nemesh claims that falling into the virtual social networks, a person realizes their most relevant at this time of need. Proceeding from this O. Nemesh [9, c. 159] proposes a hypothesis fully supported by the author of the article: the multifaceted and flexible virtual space provided by modern social networks allows individuals to realize the needs that arise from her, which may be frustrated in real life or implemented in an inadequately desirable measure. An authentic person develops his psychological needs. She strives to more fully realize the abilities she possesses, looking for new ways and opportunities for this. The significance of social networks on the Internet for an authentic person is to meet the needs:

An authentic person develops his psychological needs, aspires to more fully realize the abilities he possesses, seeks new ways and opportunities for this. The significance of social networks on the Internet for an authentic person is to meet the needs: • in a constant tide of information of interest; • in communicating and exchanging opinions on actual problems, situations, processes, as well as in relation to their own creative and intellectual achievements; • in the development of general outlook, which raises the intellectual level of the individual as a whole; • in entertainment, planning your leisure and distraction (leaving from everyday affairs and the commonplace of the surrounding life); • in developing skills for forming opinions about oneself and ideas about other people, differentiating the range of their communication [9, c. 339].

Given the importance of these needs, the personality is gradually formed a constant desire for their satisfaction – *the dependence of social networks*, which is a kind of Internet addiction. It is an obsessive desire to connect to the Internet and a painful inability to disconnect from it in a timely manner. For the first time the term "*Internet addiction*" was proposed in 1995 in a parody of DSM – a manual on diagnosis and statistics of mental disorders. Despite the humorous nature of the work in question, the researchers were interested in this problem; later it was highlighted in the press [7, p. 40].

Today in some countries of the world, online addiction is officially recognized as a mental disorder. In particular, in 2008, Internet addiction was recognized as a disease in China. The definition of the disease and its diagnostic criteria were developed by the staff of the Beijing Central Military

Hospital on the materials of 1,300 "problematic" users of the Internet. However, discussions about online dependencies do not go away. For example, opponents of recognition of this phenomenon of disorder indicate that compulsive behavior is not necessarily an addiction.

The same fervent discussion continues around the more ancient problem of *computer dependence*, which is a kind of "emotional addiction", a harmful habit that is caused by technical means, when a computer, a gadget begins to control feelings, human activity. She becomes the slave of this hardware. Although the term "computer dependence" appeared in 1990, however, it is a subset of a broader notion of *technological dependence* that arose, at least in the 1930s and 1960s, with the advent of radio and television, respectively.

Technological dependencies can be considered as a subset of *behavioral dependencies* and endowed with properties and main components of the *addiction*, which is characterized by: pronounced expressiveness, mood changes, development of tolerance, symptoms of abstinence, conflict, relapse [9, p. 340].

Modifying the ideas of the English psychologist M. Griffiths [7, p. 40], we substantiate the *criteria of socio-network dependence* or, better – *social networking dependence* (according to the reduction and simplification of words that has become particularly popular among students on the Internet):

1. Importance in the student's life. The use of social networks becomes crucial in the life of a person and dominates in her thinking.

2. Lability, sudden mood changes. Students feel positive emotions when using social networks and negative emotions when the person is out of the net.

3. Tolerance, indifference to social toxicity. The student allows himself to spend more time on-line, tolerates this activity and increases its duration.

4. Psychological shaking, trembling. Unpleasant sensations that appear due to the lack of access to the social network. These are anxiety, anxiety, irritability, irritability, anger, anger.

5. Conflict. Conflict situations that arise due to excessive seizure using social networks. There are not only pedagogical conflicts with other students, teachers, administration of institutions of higher education, but also conflicts in general of practical activities (problems with education, life, real, and not virtual leisure), or internal conflicts (for example, feeling of loss of control, loss of meaning of life ...)

6. Relapse. The tendency for a student to return to extreme excessive activity in social networks, characteristic of dependent, even after long periods of restraint and recurrence of conflicts.

Such a student barely opened his eyes immersed in the social network and begins his morning of communication-messages, watching news, photos, etc. on the gadget is still in bed. Continually during the day, from time to time, that person reviews their mail, social networks, plays online games, and more. And the day is completed by a student far beyond midnight with the same gadget in his hands and for the same occupations listed above. It can be argued that gradually the gadget is transformed into a "continuation of the student's hands," becoming inseparable the dominant part of his personality, who feels anxiety, becomes nervous, becomes annoying without a favorite technical means. For an addicted student, an important result is not the result of communication, but a process in which control over time is

lost.

The constant life of the student on-line, communication in social networks leads to problems with learning, his success, sometimes, real communication, the health of the individual and his finances.

The student becomes dependent on the activity in question due to the reception of pleasant emotions (the principle of satisfaction, according to the theory of S. Freud). Such actions create a sense of unusual, euphoric and admirable, which forces addicts to repeat them over and over again. Dependence on "cyber-objects" in social networks takes place both in the "classical" sense – Facebook, Instagram, Viber, Twitter, Vkontakte, etc. – and in other formats – communication on online dating services, forums, chats.

Over time, for a dependent person, communicating with virtual friends and acquaintances becomes more important than communicating with relatives and friends in real life. One of the reasons for enthusiasm for such forms of communication is a somewhat paradoxical phenomenon, when students, on the one hand, can openly communicate on any topic, while maintaining a certain distance. For shy students, such communication also seems attractive, as the visual component is often absent, and there is often no voice communication that allows them to be more open. In addition, cyber-sexes are often more violent and intense than in real life, which contributes to addiction. With the ability to create completely new personalities, students can often unknowingly mislead communication partners. Everyone is looking for an ideal partner, but the ideal on-line does not usually turn out to be so real in life.

Causes of social networking dependence among students in high school:

- lack of communication and warm emotional relationships in the family;
- absence of hobbies, interests not related to social networks;
- the student's inability to set up the desired social contacts, lack of friends;
- general failure, student failure;
- the presence of severe disability, serious illness.

Indicators of the availability of dependence are psychological and physiological symptoms [7, p. 42].

Psychological symptoms of social networking dependence of students: – a sense of euphoria or elation when communicating in social networks; – the inability to stop such communication, which lasts more than two hours; – increasing the time of engagement in social networks; – ignoring friends and family; – feeling emptiness, depression and irritability outside of social networks; – the shifting of every day cares on the family members.

Physiological symptoms of social networking dependence of students: – carpal tunnel syndrome; – numbness and decreased sensitivity of fingers; – dry eyes; – headaches (like migraines); – pain in the neck, the wrists, the thoracic spine; – irregular diet as lack of appetite or excessive appetite; – non-compliance with personal hygiene; – sleep disorders.

All these symptoms are manifested differently in different stages of social networking dependence.

Stages of social networking dependence: **I.** Light passion (1-1.5 hours per day). **II.** Full interest (1.5-2.5 hours per day). **III.** Dependence (2.5-6 (8) hours per day). **IV.** Adherence (8-12 hours per day).

In this situation, the issue of prevention of social networking among students is urgent. After all, by rephrasing the

famous doctors of philosophy are "Dependence is easier to prevent, than to get rid of it for a long time". Sometimes, it's much easier, with less resource consumption, to avoid some unwanted phenomenon than to deal with its destructive consequences for a long time.

Prevention of social networking dependence among students of high school:

- + full-fledged communication with parents, relatives, friends, pets, nature;
- + bright, rich, interesting real life, comfortable and desirable for the person;
- + opportunity to feel excitement and risk outside social networks;
- + an opportunity to feel aggression in an acceptable way;
- + opportunity to play and realize their curiosity;
- + sports, spiritual practices (yoga), active walks on the nature, picnics;
- + original hobbies and cultural-leisure activities, various types of art therapy, phototherapy;
- + visits to theaters, museums, exhibitions, movie viewing, etc.;
- + the opportunity to travel with your country and the world.

Students, especially senior students, graduate students, it is desirable to remember that, given their reproductive age, they will soon create families in which children will appear. For the formation of a child's personality, its behavior determines the value of its own example of parents, a model of their behavior, life scenario, by E. Bern. He programs the children's lot in a positive or negative way. Whether the child is an optimist or a pessimist, a happy winner or a negligible failure in this life – it depends mainly on "parent programming." Young children fully copy the most authoritative and most perfect, for children's awareness, behavior, way of communicating, speaking, even thinking about their mothers and dads. Children are reflections of parents, their values, rules, habits, style, way of life. Therefore, it is so important, even from student years, to accustom yourself to constructive forms of behavior. They will be a "social immunity" for the future child and will save it from destruction, dependence.

Psychological and pedagogical recommendations for students to prevent social networking dependence:

- + Avoid social networking more than two hours a day.
- + Do not allow yourself and your future children to eat and drink during social networking.
- + Avoid such communication for 1.5-2 hours before bedtime.
- + Teach yourself and your future children to be social networking as a technical tool that can help you gain knowledge and skills rather than emotions.
- + Prevent children from birth and, until 6-7 years old, play computer games and social networks, explaining in detail the real danger to health, for example, the eyes, life (cyber-violence) interact with them.
- + Develop with your child rules of conduct and safety on social networks.
- + Overcome negative emotions that can push for social relief through other more constructive ways (sports, art therapy, spiritual practices, hobbies, communication with relatives and friends, etc.).
- + Indicate when your child adheres to your requirements; be sure to tell her about your feelings of joy and pleasure to secure your desired behavior.
- + Avoid using social networks as a promotion tool.

If not to prevent societal network dependence or she is unsuccessful and unsatisfactory, then the student must be responsible and prepared for the logical consequences of her behavior – to the occurrence of conflicts of different types. In such a situation, it is necessary to consider the content of pedagogical conflicts, which are based on the internal contradictions of students and teachers of higher education.

Pedagogical conflict arises in the interaction of participants in the educational process (students, teachers, administration) due to the existence of certain differences in values orientations, views, mutual expectations, intolerance in communication, as well as inadequate conflict culture of individuals. Pedagogical conflict is a normal social phenomenon, in general natural for such a dynamic society as a modern high school. However, such conflicts are often destructive; they reduce the efficiency of the educational process and the quality of students' training. It is safe to say that there is a need for conscious, deliberate action to develop a system of measures aimed at preventing and resolving conflicts in higher education.

Pedagogical conflicts are divided into: **1)** conflicts of activity arising from the quality of the student's performance of educational tasks, their success; **2)** conflicts of behavior arising from the violation of the rules of conduct; **3)** conflicts of relations arising in the emotional and personal sphere.

In the vast majority of cases, conflicts of behavior and behavior are transformed into conflicts of attitudes in higher education. Thus, an escalation of a pedagogical conflict occurs, which is more difficult to solve constructively. Because the emotional and personal sphere of a person, internal conflicts are heavily subjected to correction and influence of rational methods, explanation, and motivation.

Intrapersonal conflicts – collisions opposite directed, incompatible with one another tendencies, in the consciousness of an individual. This is a state of dissatisfaction with any circumstances of her life, connected with conflicting interests, aspirations, needs, values of the individual, which generate stress [7, p. 39].

Internal conflicts are subject to the law of conservation of energy: energy does not disappear and does not arise out of nothing, but transforms from one species to another. The whole human way of life is formed and developed in the process of direct formation and solution of contradictions.

An internal conflict in a student's age arises when the contradictions between "want" and "I can", "necessary", "must" and "I can", "I am real" and "I am perfect", between aspirations, desires and social prohibitions, are aggravated. Studies show that although 80% of student conflicts arise not from the conscious desire of their participants (and because of the peculiarities of the psyche), but they are solved according to the will and level of personality development. The main role in conflicts is played by conflict genes. These are emotions, words, actions that can lead to conflict. The basic pattern of internal conflict: escalation, accumulation of conflict genes. Also, the causes of internal conflicts of students are: • the desire for domination, power, self-affirmation at the expense of others; • a manifestation of egoism; • manifestation of aggression (natural or situational).

To really solve an internal conflict the student is desirable: => **I.** To calm down. Abstracted from emotion (for example, through yoga, spiritual practices, sports, hobbies). Find a psychologically comfortable personal space. => **II.** Identify the true problem, the real motives of behavior. "Why do I need this conflict? What will I get in his result?" => **III.**

Reject the installation of "win anything" and look at the internal conflict with the eyes of "another's other person." => **IV.** Find several possible conflict resolution options. => **V.** Evaluate them and choose the best (by the "Brainstorming", in particular). => **VI.** Thoughtfully and responsibly implement the conceived. => **VII.** Analyze the results and draw conclusions for the future [7, p. 40].

Conclusions. Summarizing all the above, we assert that a student of higher education, which is implemented in different types of real productive activity; timely carries prevention of conflicts; responsibly regards his health; aware of the prospects of its future, will not have significant serious internal problems, and therefore will not suffer from social networking dependence. It does not sound paradoxical, but she just does not have time for such a student. Such a student

appreciates every minute and does not waste his time for nothing. Such a person is constantly working on himself, looking for himself in the real types of multidimensional activities. Such a student is interested in developing his abilities and talents and is planning his success, professional and personal growth.

So, we arrive at the conclusion that unresolved internal conflicts of students provoke a variety of interpersonal, pedagogical. This problem will be studied in detail by the author in subsequent scientific works. This article focuses on ways of manifestation of internal conflicts in different types of student activity. In particular, such conflicts manifest themselves in communication, in the educational, leisure activities of students, namely – in social networking dependence.

ЛІТЕРАТУРА

1. Анцупов А. Я. Шипилов А. И. Конфликтология : Учебник для вузов. 2-е изд. – М.: ЮНИТИ, 2004. – 591 с.
2. Ващенко І. В., Кляп М. І. Конфліктологія та теорія переговорів. – К.: Знання, 2013. – 407 с.
3. Гришина Н. В. Разрешение конфликтов // Психология конфликта / Н. В. Гришина. – Санкт-Петербург [и др.], 2005. – С. 283–452.
4. Дурманенко Є. А. Конфлікти у вузі // Конфлікти в педагогічному процесі / Є. А. Дурманенко. – Луцьк. 2004. – С. 158–192.
5. Карамушка Л. М., Дзюба Т. М. Психологія управління конфліктами в організації (на матеріалі діяльності освітніх організацій): Монографія. – К.: Наук. світ, 2009. – 268 с.
6. Комлев Ю. Ю. Основы конфликтологии: теория, анализ и управление конфликтами в ОВД: учебное пособие / Ю. Ю. Комлев. – Казань: КЮИ МВД России, 2011. – 188 с.
7. Кошечко Н. В. Комп'ютерна залежність студентів ВНЗ як прояв внутрішньоособистісних конфліктів. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Педагогіка. – К.: Київський університет, 2015. – Вип. 2. – С. 38-43.
8. Курочкина И. А. Педагогическая конфликтология: учебное пособие / И. А. Курочкина, О. Н. Шахматова. – Екатеринбург: Изд-во Рос. гос. проф. пед. ун-та, 2013. – 229 с.
9. Немеш О. М. Віртуальна діяльність особистості: структура та динаміка психологічного змісту: Монографія / О. М. Немеш. – Київ: Слово, 2017. – 391 с.
10. Пірен М. І. Конфліктологія: Підручник. – К.: МАУП. 2003. – 360 с.
11. Петрунько О. В. Соціалізація студентів у віртуальних соціальних мережах: актуальність проблеми / О. В. Петрунько // Педагогічний процес: теорія і практика. Серія: Психологія. 2016. – Вип. 3 (54). – С. 72-77.
12. Туркот Т. І. Педагогічна конфліктологія // Психологія і педагогіка вищої школи в запитаннях і відповідях: навч. посіб. для студ. ВНЗ / Т. І. Туркот; [М-во освіти і науки України]. – Київ, 2011. – С. 145–162.
13. Kostkova K. Rozvoj interkulturní komunikační kompetence / Klara Kostkova, 1. vyd., Brno: Masarykova univerzita, 2012. p. – 27-49.
14. Вплив соціальних мереж на соціалізацію особистості підлітка. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://vipsoft.blob.core.windows.net/contest/1b9f04866ac6261ca2dc87b11890e812.doc>

REFERENCES

1. Antsupov A. Ya. Shipilov A. I. Conflictology: Textbook for high schools. 2nd ed. – Moscow: UNITI, 2004. – 591 p.
2. Vaschenko I. V., Klyap M. I. Conflictology and Negotiation Theory. – K.: Knowledge, 2013. – 407 p.
3. Grishina N. V. Resolution of conflicts // Psychology of the conflict / N. V. Grishina. – St. Petersburg [and others], 2005. – P. 283-452.
4. Durmanenko Ye.A. Conflicts in the University // Conflicts in the pedagogical process / E. A. Durmanenko. – Lutsk. 2004. – P. 158-192.
5. Karamushka L. M., Dziuba T. M. Psychology of conflict management in the organization (based on the work of educational organizations): Monograph. – K.: Science. world, 2009. – 268 p.
6. Komlev Yu. Yu. Fundamentals of Conflict: Theory, Analysis and Management of Conflict in the Department of Internal Affairs: A Study Manual / Yu. Yu. Komlev. – Kazan: KYU of the Ministry of Internal Affairs of Russia, 2011. – 188 p.
7. Koshechko NV Computer dependence of students of higher educational institutions as a manifestation of intrapersonal conflicts. Bulletin of the Taras Shevchenko National University of Kyiv. Series: Pedagogy. – K.: Kyiv University, 2015. – Vip. 2. – P. 38-43.
8. Kurochkina I.A. Pedagogical Conflict: A Study Manual / I. A. Kurochkina, O. N. Shakhmatova. –Ekaterinburg: Publishing house in Russia. state prof. ped Un-ta, 2013. – 229 p.
9. Nemesh O. M. Virtual activity of the person: the structure and dynamics of psychological content: Monograph / O. M. Nemesh. – Kyiv: Word, 2017. – 391 p.
10. Piren M.I. Conflictology: Textbook. – K.: MAUP. 2003. – 360 p.
11. Petrunko O. V. Socialization of students in virtual social networks: relevance of the problem / O. V. Petrunko // Pedagogical process: theory and practice. Series: Psychology. 2016. – Issue 3 (54). – P. 72-77.
12. Turkot T. I. Pedagogical Conflict // Psychology and Pedagogy of Higher School in Questions and Answers: Teach. manual for the stud University / T. I. Turkot; [Ministry of Education and Science of Ukraine]. – Kyiv, 2011. – P. 145-162.
13. Kostkova K. Rozvoj interkulturní komunikační kompetencija / Klara Kostkova, 1. vyd., Brno: Masarykova Univerzita, 2012. – P. 27-49.
14. Influence of social networks on the socialization of the teenager's personality. [Electronic resource]. – Access mode: <https://vipsoft.blob.core.windows.net/contest/1b9f04866ac6261ca2dc87b11890e812.doc>

The system of formation of the readiness of future foreign language teachers for the use of technological innovations

O. O. Osova

Municipal institution "Kharkiv Humanitarian-Pedagogical Academy" of Kharkiv Regional Council
Corresponding author. E-mail: osova.olga@gmail.com

Paper received 30.01.19; Accepted for publication 08.01.19.

<https://doi.org/10.31174/SEND-PP2019-188VII77-10>

Abstract. Osova O.O. The system of formation of the readiness of future foreign language teachers for the use of technological innovations. On the basis of the analysis of scientific and pedagogical sources in the article the necessity of creating a system of formation of the readiness of future foreign language teachers for technological innovations was substantiated. The characteristic features of the system (integrity, structure, hierarchy, interdependence of system and environment, plurality of descriptions) were studied and its basic structural components were defined: motivational organizational, semantic, procedural and effectively-estimate.

Keywords: *system, readiness, foreign language teacher, technological innovations, system components.*

Modern pedagogical science and practice in the field of pedagogical education face a difficult task of preparing foreign language teachers to use innovative learning technologies in the context of smart education. Future teachers of a foreign language must be prepared to perform complex professional functions in the context of pliant learning that takes place in an interactive educational environment. Thus, the level of professionalism of the future teacher of a foreign language is directly dependent on the level of formation of its readiness for the implementation of innovative learning technologies in the conditions of 'smart education'.

The formation of the readiness of future foreign language teachers to implement innovative learning technologies in terms of smart education provides in the first instance organization of grasping the sum of knowledge and skills regarding mastery of multidimensional technologies to introduce them to the process of teaching a foreign language.

Theoretical analysis of the problem gives grounds for evidence of a wide range of scientific research, the results of which serve as the basis for further research. Various aspects of the introduction of innovative technologies in professional activity found their visibility in the works of such scientists: theoretical issues of educational innovation (L. Husak, L. Danylenko, I. Dychkivska S. Sysoieva M. Chepil, A. Shapran, L. Shtephan and others) ; the introduction of pedagogical technologies in higher educational institutions (L. Budanova, O. Ionova, V. Palamarchuk, A. Piekhota, G. Ponomareva, G. Selevko and others). Scientists noticed the formation of readiness of the teacher to innovative activity (M. Anisimov, O. Biliakovska, I. Havrysh, O. Honcharova, T. Demydenko O. Dubaseniuk, N. Klokar, K. Makahon, T. Perekrostova, L. Petrychenko , V. Uruskyi, I. Shorobura and others). The use of innovative educational systems and innovative technologies in the process of teaching teacher's teaching has been given attention in the works of A. Aleksyuk, V. Bepalka, M. Vasylieva, B. Hershunskyi, V. Hrynova, V. Yevdokymov, V. Lozova, A. Malykhin, A. Nisimchuk, I. Osadchenko, O. Padalka, I. Podlasyi, I. Prokopenko, B. Skinner, S. Spoldynh and others.

The problem of professional training of future teachers of foreign languages through innovative pedagogical technologies was facilitated by the scientific achieve-

ments of O. Honcharova, Y. Zhyliaieva, L. Morska, Y. Polat and others.

However, there is no complex, holistic, systemic investigation of the problem that has caused the goal of our article - to substantiate the components of the system of forming the readiness of future teachers of a foreign language for technological innovations.

The following research methods were used to address this goal: retrospective analysis; abstraction, concretization and generalization of theoretical positions for the analysis of the scientific research thesaurus; theoretical analysis, synthesis, systematization of sources to form scientific apparatus, formulation of basic concepts, structure and synthesis to study the structural components of the system, a comprehensive analysis of the content, forms and methods of innovative educational practices to develop theoretical foundations of innovative technologies of teaching foreign languages.

In teaching science formation of future foreign language teachers to implement innovative learning technologies in the new environment "flexible learning" process is treated primarily as innovative professional development of the young man, becoming her under the influence of a combination of factors as the subject of innovative educational activities.

Despite the variety of approaches to the definition of the essence of the notion of "system", it should be noted that from which positions the authors of pedagogical studies did not consider this problem, it is obvious that its characteristics do not contradict each other, but are complementary and define it as a whole , consisting of a set of interconnected elements (components). The conducted scientific and pedagogical research allows to assert that the characteristic features of the system are integrity, structural, hierarchy, interdependence of system and environment, plurality of descriptions.

With the development of a systematic approach in the methodology of scientific knowledge, the term "pedagogical system" appears. In the course of the study, it was discovered that several references to the development of the systematic approach to the pedagogical process were identified in the scientific literature: as a set of interconnected elements (components) (I. Vasyliiev, O. Kovalov, N. Kuzmina, etc.); on the basis of isolating the integrity as an essential feature of the system (V. Bepalko, V. Volodko, T. Shamova, etc.).

On the basis of taking into account existing pedagogical science approaches to the essence of the pedagogical system and its details in the context of our study, we use the notion "the system of forming the readiness of future teachers of a foreign language for the implementation of innovative learning technologies in the context of smart education," which is defined as a set of interrelated educational components that gradually change each other.

The main structural components of the system of forming the readiness of future foreign language teachers for the implementation of innovative teaching technologies in the context of smart education include target, organizational and motivational, content-related, procedural and productive and evaluative.

As noted by researchers [1], the backbone factor is the purpose of the pedagogical system, which determines the choice of content and organization of education, therefore an important component of the pedagogical system is the target one. In accordance with the theory of goal setting, one of the decisive factors in human behavior is the development goal which a person has. The effectiveness of achieving the eventual result depends on the complexity of the goal, which determines the level of professionalism and singularity of the goal, which determines the degree of importance of the goal for a specialist. Accordingly, it is necessary to conduct such a targeted modeling of the pedagogical system of formation of the readiness of future foreign language teachers for the implementation of innovative learning technologies in the context of smart education, which would provide opportunities and wishes for their achievement. In the context of our study, the strategic aim is defined as "an ideal, consciously planned form of the result of the educational process in relation to the of actions and conditions that cause it" [6, p. 29]. The result of our developed pedagogical system was the formation of the readiness of future foreign language teachers for the implementation of innovative technologies of teaching foreign languages in the context of smart education.

In our opinion, the leading component of the proposed system is organizational and motivational one, because it directly affects all other components and represents the "foundation" of the system.

Only if there are internal motives that ensure future foreign language teachers' formation of values-based attitude towards the implementation of innovative learning technologies and stimulate the students' interest in innovative technologies, the need for study and introduction of innovative experience in the context of smart education will be formed. The definition of internal conditions is driven by the need to take into account the leading regulator of any activity: "motive-purpose" [3]. Psychopedagogical science (L. Bozhovych, E. Zeier, E. Ilin, A. Markova, L. Slavina and others) proved that the process of goal-setting is deeply personal and requires taking into account those stimulus motives, student's life prospects, that perform the role of the backbone factor relatively to other motives of educational activity.

However, the control of a student's motives, which is carried out on the basis of his personal and psychological characteristics, opens possibilities for a deliberate evaluation of its capabilities and directs him to choose his individual trajectory in the organization of innovative professional activity in terms of smart education.

In view of the above, the formation of future foreign language teachers' values-based attitude towards the introduction of innovative learning technologies should be aimed at stimulating internal motives arising from the awareness of the contradiction among the knowledge, skills and abilities that they already possess, and the need to acquire new, more mobile. Resolving this contradiction provides the inclusion of students in an active learning process, promotes professional interest, stimulates mastering skills of goal-setting, design, control and evaluation, reflexive and affect performance at all stages of teaching and learning activity.

The organizational and motivational component is also connected with the availability and taking into account the level of material and technical basis for the formation of the readiness of future teachers for the implementation of innovative learning technologies in the context of smart education: informatization and mediatization of library resources of higher educational institutions, technical equipment of special cabinets, the presence of interactive platform provide the availability of innovative infrastructure (electronic libraries, institutional repositories, media libraries, etc.); special cabinets, equipped with a set of software and hardware training resources (lingaphone laboratories, interactive offices, etc.); supporting of the teacher's workplace in the educational and scientific media space; providing the access for teachers and students to the telecommunication networks (Internet, URAN, etc.).

The creation of multidimensional scientific-research environment is promoted by the use of multimedia that provides transportation of educational and research materials by means of e-mail, web, electronic delivery of documents, services of file transfer, etc; organization of access to multimedia editions by means of network technologies, the Internet; holding seminars, conferences, communicating in real time, etc.

Thus, in the conditions of smart education precisely mediatization provides the combination of different types of textual, graphic, audio, video information and a variety of means for their creating, submitting or extracting them, mediatization becomes not only a necessary element of material and technical provision of higher education institutions, but also a core of virtual, innovative education.

An important component of the system of formation of the readiness of future foreign language teachers for the use of technological innovations is a content component, which involves the availability of future foreign language teachers' set of knowledge about the essence and structure of innovative teaching technologies, their types, knowledge of effective methods of their application for solving pedagogical tasks in conditions of smart education.

In the system developed by us, the effectiveness of the formation of the content component is ensured by the purposeful, systematic and consistent introduction into the educational process of subjects of cycles of professional training, disciplines of an independent choice of educational institution and disciplines of free choice of students of content elements of innovation, innovative teaching technologies, their types, which should ensure the formation of future readiness teachers of a foreign language to the implementation of innovative technology training,

expanding their horizons, more profound penetration into the essence of the problem. Students are future foreign language teachers who can receive a system of knowledge on pedagogical innovation, innovative teaching technologies in the process of studying the disciplines necessary for future professional and pedagogical activity ("Pedagogy and Psychology of Higher School", "Fundamentals of Pedagogical Excellence", "Pedagogical Innovations and Methodology of Educational Work", "Modern Approaches to Teaching a Foreign Language", "Methods of Teaching a Foreign Language in High School", etc.). Students' studying new information technologies of teaching, using pedagogical educational tools, controlling devices, computer networks and their capabilities; didactic possibilities of modern technical means of training and general methodical rules of their use; prospects of development and use of technical means of knowledge control, which takes place in the course of studying the course "New Information Technologies and Use of Technology in Education", etc.

In solving the task of creating a cognitive base for the formation of the readiness of future teachers of a foreign language to use technological innovation, a special role belongs to the course "Innovative approaches to teaching a foreign language", the results of which are:

- the presence of students with a broad theoretical basis that reveals the general and special regularities of the process of teaching a foreign language as a means of communication, education, upbringing, growth and intelligence which includes, in addition to methodological knowledge, knowledge in related to the methodology of sciences psychological and pedagogical and philological cycles, which allows to form an idea about the content and structure of the innovative pedagogical activity of a teacher, a teacher of a foreign language;

- the existence of a system of knowledge about the basic concepts, structure and patterns of the innovative pedagogical process, innovative technologies of teaching a foreign language, their types, which helps to form the basis of their skills to apply their knowledge in practice, taking into account specific conditions;

- the formation of theoretical knowledge that will help students to develop innovative thinking, which will promote future teachers, teachers of foreign language in solving various methodological problems arising in the innovative educational process.

The content, organizational and motivational components serve as a peculiar basis for the procedural component of the proposed system. Functional capabilities of the mentioned component considerably expand in the conditions of smart education by creating a learning linguistic environment, approximated by the authenticity and intensity of linguistic communication to real communication, the formation of skills and skills of students to organize and implement the implementation of innovative technologies of teaching foreign languages.

The procedural component involves the use of forms and methods of training aimed at the formation of future teachers of a foreign language as subjects of innovation activity. Based on scientific studies of scientists [2, 4; 7] and based on our own experience [5], the most effective forms and methods of preparing future teachers for the implementation of innovative learning technologies are

educational discussions, role and business games, interactive methods, micro-testing, mini-competitions, brainstorming, trainings, problem and traditional lectures, project methods, reflexive teaching, work in groups, foreign language training exercises on the development of innovative skills, etc. All these methods are aimed at the formation of future teachers as subjects of innovation activity.

As it is known, the specifics of a foreign language as a subject of study requires the use of individual, individual-group and group forms of organization of the process of preparing a student for innovation activity. Students need to be taught to use innovative learning technologies based on this specificity through familiarization with positive innovative experience of introduction of innovative technologies of teaching foreign languages, involvement in the creation of innovative projects, inclusion in active research activities, which in the future leads to the formation of the readiness of the future teacher of a foreign language to realization of technological innovations in the conditions of smart education.

It is proved that the efficiency of the functioning of the procedural component of the system provides various forms of training, in particular, the creation of professional and pedagogical situations that are revealed in the process of subject-subject interaction. One of the directions of orientation of future teachers to subject-subject interaction is the use of forms and methods of teaching, the leading features and tools of which are polygon, dialogue, interpersonal relations, the creation of a situation of success, positivity of evaluation, reflection, etc.

One of the ways to create intensive foreign language communication is through the introduction of dialogue technologies ("Swap places", "Completing the phrase", "Compliment", "Brainstorming", "Associative bush", "Hot chair", "Microphone", "Merry-Go-Round", "Battleship", etc.). Procedural basis of the studies using these learning technologies is a 'communicative attack' organized by a teacher to involve students in foreign language communicative interaction. The involvement of interactive technologies helps to create an atmosphere of joint search and creativity in classes, as well as the development of all kinds of speech activity among students ("Picture Gallery", "Festive Cake", "6 × 6 × 6", "Carpet of Ideas", etc.).

The use of computer technologies (Internet resources, presentations, computer lectures, computer programs, blogs, video films, videos, mobile applications, etc.) is the basis of the organization of educational process in the smart society.

Their introduction in the system of forming the readiness of future teachers of a foreign language for the implementation of innovative learning technologies in the context of smart education, firstly, promotes the creation of a learning linguistic environment that approaches the authenticity and intensity of linguistic communication to real communication, and secondly, eliminates psychological difficulties speaking, developing spoken language skills, phonetic skills and media skills, and thirdly, provides an individualized learning style.

The system of forming of the readiness of future foreign language teachers for the use of technological innovations will not be integral with the absence of a produc-

tive-evaluated component, since the functions of control and evaluation are important in the process of preparing future foreign language teachers. The indicated component involves the implementation of a set of diagnostic procedures in order to determine the degree of achievement of the overall goal - the formation of the readiness of future teachers of the foreign language to implement innovative learning technologies in the conditions of smart education, intermediate sections, analysis of results, if necessary, corrective measures, assessment of the effectiveness of the system by detecting the dynamics of indicators of readiness levels of future teachers of a foreign language for the implementation of innovative learning technologies in the conditions of smart- education. In order to assess the level of formation of the readiness of future foreign language teachers for the implementation of innovative technologies of teaching foreign languages, the following criteria were developed: motivational, content-activity, person-reflexive.

Taking into account the provision on the level of professional activity and taking into account L. Morska's system of training future teachers of a foreign language for the use of information technologies [4], L. Shtefan, a scientific and methodical system for the formation of the innovative culture of future engineer educators [7], I. Shumilova research and methodological system of formation of general cultural competence of future teachers of the humanities [8], in the system of forming the readiness of future foreign language teachers for the use of technological innovations in terms of smart education we identified the following levels: low, medium and high.

Consequently, the functional components of the developed system are represented hierarchically, in accordance with the logic of the educational process and the peculiarities of the preparation of future teachers of a foreign language in the context of smart education. The presented system is also characterized by the presence of an internal organization; subordination and interdependence of the elements; dynamism.

REFERENCES

1. Bondar, V.I. Didactics: textbook for pedagogical colleges students. Kyiv : Lybid, 2005. P. 264.
2. Honcharova, O.A. Pedagogical conditions of preparing the future foreign language teacher for innovation activity. Diss. Candidate. ped Sciences: Specialist degree 13.00.04 "Theory and methods of vocational education and training". Kyiv: National Linguistic University, 2008. P. 223.
3. Leontiev, A.N. Activity, Consciousness and Personality: electoral collection of psychological works. in 2 volumes. Moscow, 2000. Vol. 2. P. 237.
4. Morska, L.I. Information Technologies in the Study of Foreign Languages: Teach. manual. T.: Aston, 2008. P. 256.
5. Osova, O.O. Ways to Realize the Subject-Subject Interaction in the Process of Teaching Foreign Language Communication // Journal of Advocacy, Research and Education. 2017. Vol. 4 (1), ss. 3. P. 32-37.
6. Shapar, V. B., Rossokha, Shapar, O. V. The newest psychological dictionary/ V. B. Shapar, V. E. Rossokha, O. V. Shapar; under the general editorship of V. B. Shapar. Rostov-on-Don : Phoenix, 2005. P. 808.
7. Shtefan, L.V. Formation of innovative culture of future engineers-teachers. Kharkiv: ZEBRA, 2012. P. 348.
8. Shumilova, I.F. Theoretical and methodical foundations of formation of general cultural competence of future teachers of humanities. Diss. EdD: special 13.00.04 "Theory and methods of vocational education"/ H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, 2016. P. 475.

Методика висвітлення науково-педагогічної спадщини І. Є. Тамма із застосуванням білінгвального підходу в освітньому процесі з квантової фізики

М. І. Садовий¹, Є. В. Руденко¹, І. В. Вергун², Є. А. Проценко³

Кафедра теорії та методики технологічної підготовки, охорони праці та безпеки життєдіяльності
Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка
НВК «Олександрійський колегіум – спеціалізована школа»

Комунальний заклад «Навчально-виховне об'єднання №35 «Загальноосвітня школа І-ІІІ ступенів, позашкільний центр
Кіровоградської міської ради Кіровоградської області»

Комунальний заклад «Глинське навчально виховне об'єднання» Загальноосвітня школа І - ІІІ ступенів-дошкільний навчальний
заклад» Світловодської районної ради Кіровоградської області

Corresponding author. E-mail: black1020hole@gmail.com¹, igor27ve@gmail.com², evgeniyprotsenkoped92@gmail.com³

Paper received 01.02.19; Accepted for publication 08.02.19.

<https://doi.org/10.31174/SEND-PP2019-188VII77-11>

Анотація. У даній статті розглядається використання білінгвального підходу для вивчення науково-педагогічної спадщини вчених фізики в тому числі лауреата нобелівської премії І.Є. Тамма. Стаття також присвячена аналізу наукової школи І.Є. Тамма, розглянуті етапи її народження та розвитку. Показано особливості розвитку відносин І.Є. Тамма та його учнів. Метою даної статті є дослідження за допомогою білінгвального підходу ідеї про невичерпність матеріальних об'єктів мікросвіту; матеріальності фізичних полів, зокрема ядерної взаємодії; взаємозв'язку і матеріальної єдності поля й речовини; залежності характеру матеріальної взаємодії від структури та просторово-часових масштабів матеріальних об'єктів, у контексті їх розгляду І.Є. Таммом та його науковою школою.

Ключові слова: І.Є. Тамм, нобелівський лауреат, наукова школа, квантова фізика, атомна та ядерна фізика, методика навчання фізики, білінгвальний підхід.

Лауреат Нобелівської премії в галузі фізики Ігор Тамм по суті є засновником теоретичної фізики в Україні. Він був не лише талановитим фізиком-теоретиком, а й видатним педагогом, виховав плеяду молодих фізиків для української науки. Зокрема, під його керівництвом стали визначними науковцями-теоретиками О.І.Ахієзер (у 1936 р. І. Є. Тамм був опонентом на захисті кандидатської дисертації у Харківському фізико-технічному інституті), С.І.Перкарь та А.С.Давидов (аспірант І. Є. Тамма (1938 р.) в Київському університеті, який досліджував теорію бета-розпаду і внутрішню конверсію), С. П. Шубін, Е. Л. Фейнберг, В. Л. Гинзбург, Л. В. Келдиш, Д. І. Блохінцев, М. А. Марков, А. Д. Сахаров, В. Г. Кадишевський, С. О. Альтшулер, Д. А. Киржниц, А. А. Власов та ін. З упевненістю можна стверджувати, що Тамм створив потужну школу фізиків-теоретиків, до якої належать багато видатних українських та російських вчених. Ознайомлення суб'єктів навчання у процесі навчання квантової фізики з наробками наукової спадщини І.Є. Тамма сприятиме утвердженню патріотичних почуттів учнів та формуванню їх наукового світогляду. Проведені нами дослідження [7] показали, що використання в освітньому процесі білінгвального підходу значно розширює спектр навчального і наукового матеріалу, з яким мають змогу ознайомитися учні.

Короткий огляд публікацій по темі. Минуло 124 роки від дня народження І.Є. Тамма, проте й нині пересічні громадяни, учні, студенти, викладачі, про вченого з світовим ім'ям знають зовсім мало. До дослідження наукової та педагогічної спадщини лауреата нобелівської премії І.Є.Тамма долучаються зовсім невелика кількість науковців. Викладачі фізико-математичного факультету Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка (ЦДПУ): професори Р.Я. Різняк, М.І.Садовий, доцент О.М. Трифонова проводять наукову роботу з дослідження та

популяризації наукової та педагогічної спадщини І.Є. Тамма [3], [5] [6]

Матеріали і методи. Архів, теоретичні, емпіричні.

Мета. Дослідити науково-педагогічну спадщину лауреата нобелівської премії (1958 р.) з фізики І.Є.Тамма.

Результати та обговорення проблеми. Вражають відносини, які створювалися між маститим вченим Нобелівським лауреатом і молодими науковцями. Вони були настільки товариськими, відвертими, поважними, що багато із друзів Ігоря Євгеновича дивувалися цьому. У дискусіях на семінарах у теоретичному відділі Академії, де він був керівником, вчений визнавав навіть абсурдні ідеї молоді. Тут шанували такі чесноти, як здатність до творчості, самостійного вибору, мислення і поведінки творця. Гармонійно поєднувалися етика і розум. Він у свою чергу давав можливість молоді змогу максимально реалізувати свої генетично закладені таланти та здібності.

І.Є.Тамм працював із В.Г.Кадишевським з проблем теорії елементарних частинок. В минулому директор ОІЯД м. Дубна згадує свою першу зустріч з лауреатом Нобелівської премії під час його доповіді на семінарі 27 січня 1961 р. Доповідь із запитаннями продовжувалася півтори години, атмосфера як завжди була виключно доброзичливою і стимулюючою до продовження розпочатого. Підводячи підсумки І.Є.Тамм з перебільшенням похвалив доповідача, зрозуміло, що з метою підтримки, зробив декілька умісних зауважень. Особливо Ігорю Євгеновичу сподобалося, що теорія Снайдера виявилася просунутою у розвитку. Саме дивне було те, що коли все закінчилося, Ігор Євгенович підійшов до В.Г. Кадишевського і запитав: «Можна я буду працювати разом з Вами?» [4]. Це яскравий прояв демократизму і простоти академіка. Така безпосередність Ігоря Євгеновича шокувала. Ні пози, ніякого навіть натяку на снобізм чи високомірність. Коли залучався до якоїсь ідеї, то працював

на повну потужність і на рівних чи то з аспірантом, чи співробітником, чи з будь-яким експертом.

Його учні згадують, що в І.С.Таммі чудово поєднувалися уміння усіх зацікавити і вбудоразити, коли це йому було цікаво. Відношення до нього зі сторони колег було настільки трепетним, що вони, як правило, піддавалися його «напору». Відношення до науки у нього мало досить сильне емоційне забарвлення. Він говорив, що у красиву теорію можна влюбитися, як у красиву жінку. Стороннім важко віритися у факт, коли І.С.Тамм з студентом IV-го курсу ходив вулицями Москви і обговорював з ним наукові проблеми. Така демократична манера спілкування була йому притаманна.

Учню І.С.Тамма С. П. Шубіну докторська ступінь була присуджена без захисту дисертації. Ігор Євгенович сказав, що Шубін є безсумнівно одним з найвидатніших радянських фізиків-теоретиків. Маючи високу обдарованість, ясність думки і творчої самостійності, він відрізняється своїм прагненням і умінням при розгляді будь-якої фізичної проблеми знаходити і виявляти лежать часто глибоко за її поверхнею прості і фундаментальні співвідношення. Будучи порівняно дуже молодою людиною, він встиг опублікувати цілий ряд дуже цінних наукових робіт з найрізноманітніших відділам теоретичної фізики (теорія металів, квантова електродинаміка, теорія коливань, статистична механіка). Особливо роботи його з теорії металів виходять далеко за межі розгляду окремих спеціальних проблем і мають фундаментальне значення для всього цього відділу теоретичної фізики ... Необхідно відзначити, що за короткий час свого перебування на посаді професора в м. Свердловську він зумів створити навколо себе і виховати цілу групу учнів, успішно і плідно розвивають його ідеї. Зазначу, наприклад, на вже надруковані роботи Вонсовського, Смирнова, Сергєєва, Черніховській про електропровідності при низьких температурах, про оптичні константи металів, з питань феромагнетизму та ін. З викладеного, мені здається, з переконливістю впливає, що в особі С. П. Шубіна ми маємо справу з видатним науковцем і що є всі підстави для присудження йому ступеня доктора фізики за сукупністю робіт, без захисту дисертації. 21.XI.1934.

До своїх учнів Тамм відносився з чуттєвою увагою. Наприклад, характеризуючи свого учня Сахарова Андрія Дмитровича, як «одного з самого великого фізика Радянського Союзу», написав «Не може бути сумнівів в тому, що А.Д. Сахаров заслуговує не тільки вченого звання доктора фізичних наук, але і вибрання в Академію наук СРСР». Але при цьому він проявляє і незвичайну турботу по відношенню до видатного таланту: підписи Ігоря Євгеновича на документі, в якому після успіху дослідження 12 серпня 1953 року пропонувалося вибрати зовсім молодого 32 річного Сахарова в академіки. Більш того І.Н. Головін свідчить, що Ігор Євгенович говорив йому: «Навіщо одразу в академіки?! Зараз Андрій – молода людина. Його необхідно обирати в членкореспонденти! Андрію необхідно повернутися з об'єкта і розвивати фізичну науку в бреді вчених...» Так Ігорю Євгеновичу везло на видатних учнів, але видатних учнів не буває без видатних вчителів. Ігор Євгенович був не тільки видатним учителем, а й великим вченим і громадянином [1 с. 409].

Учні І.С. Тамма - В.Л. Гінзбург, Е.Л. Фейнберг, С.О. Альтшулер, А.Д. Сахаров згадують свого учителя як яскравого емоційного лектора. Він навіть у традиційні курси вносив дух пошуку і сучасності. Він залучав за собою студентів на шлях наукового дослідження. Життя багатьох із них складалося під впливом учителя. «У житті І.С. Тамма було немало тяжких періодів, коли складні події епохи і особисті нещастя (згадаємо хоч би останню багатолітню хворобу) вимагали від нього неабиякої мужності і душевної стійкості. Він пройшов через ці випробування, не втративши ні життєрадісності, ні доброзичливості до людей. Багаточисельні почесні, які випали на його долю в останні два десятиліття його життя, свідчення поваги і колег, і широких кіл громадськості як у нашій державі, так і у всьому світі, ні в чому не змінили його характеру. Його особистість залишалася неповторною і цілісною впродовж всього життя» [1, с. 20].

С.О. Альтшулер згадує, що коли виконував завдання І.С. Тамма, як аспірант з наукової роботи дослідження магнітного моменту нейтрона, натикався на невдачі та керівник говорив йому: «У всякого теоретика в корзині для паперів похоронена маса прекрасних ідей. Експериментатору краще, цікаві результати, задоволення від праці. Видумки ж теоретика нікому не потрібні, якщо вони не відповідають дійсності» [1, с. 22]. Проте праця молодого вченого не пропала даремно, зібрані матеріали про магнітні моменти ядер згодом пригодилися [1, с. 22]. У 1934 р. Н. Бор під час проведення Харківської конференції рішуче заперечував висунуту ідею про наявність магнітного моменту нейтрона. І.С. Тамм довго спорив, але переконати не зміг. Нині широко застосовується метод дослідження твердих тіл, який ґрунтується на існуванні магнітного моменту нейтрона.

А.Д. Сахаров згадує першу зустріч з І.С. Таммом: «На наступний день (після приїзду в Москву) я уже входив у домашній кабінет Ігоря Євгеновича на вул. Чкалова В кінці розмови Ігор Євгенович став більш вимогливим «Як у Вас з мовами?» Я сказав, що читаю по-німецьки і зовсім не знаю англійської... «Ви повинні негайно освоїти англійську»... Це потрібно зробити дуже швидко... Але головні сили Ви повинні прикласти на те, щоб дійсно глибоко вивчити ті книги, які я Вам дам». ...Це були книги Паулі «Теорія відносності ... і «Квантова механіка»... В доповнення Ігор Євгенович дав мені рукопис статті Мандельштама «До теорії непрямих вимірювань». Мені здається, що вибір Ігор Євгенович для мене якраз цих книг був на диво вдалим, відразу дав правильний напрям моєму вченню і роботі на багато наступних років».

В. Л. Гінзбург, з 1942 року працював в теоретичному відділі імені І. С. Тамма ФІАНа, згодом став завідувачем цим відділом (1971-1988). Основні праці по поширенню радіохвиль, астрофізиці, походженням космічних променів, випромінювання Вавилова-Черенкова, фізики плазми, кристалооптики і ін.

Л. В. Келдиш в 1954 році став аспірантом теоретичного відділу імені І. С. Тамма Фізичного інституту ім. П. Н. Лебедєва (ФІАН) (його науковим керівником був В. Л. Гінзбург)

Д. І. Блохінцев, у 1930-33 роках навчався в аспірантурі (науковий керівник - І. С. Тамм). У 1934 році захистив кандидатську дисертацію з квантової теорії твердого

тіла; в 1935 році за результатами захисту був удостоєний ступеня доктора фізико-математичних наук М. А. Марков.

А. Д. Сахаров, в кінці 1944 року вступив до аспірантури ФІАН (науковий керівник - І. Є. Тамм). Співробітником ФІАН ім. Лебедева залишався до самої смерті. У 1947 році захистив кандидатську дисертацію. На прохання академіка Тамма був прийнятий на роботу в МІІ. У 1948 році був зарахований в спеціальну групу і до 1968 року працював в області розробки термоядерної зброї, брав участь в проектуванні і розробці першої радянської водневої бомби за схемою, названої «слойка Сахарова». Одночасно Сахаров разом з І. Є. Таммом в 1950-1951 роках проводив піонерські роботи по керуванню термоядерної реакції

С. А. Альтшулер вступив до аспірантури Фізичного інституту АН СРСР, де працював під керівництвом І. Є. Тамма. Роботи присвячені в основному радіоспектроскопії і парамагнетизму, зокрема ядерного магнетизму. У 1934 спільно з І. Є. Таммом передбачив існування магнітного моменту у нейтрона, вірно оцінив його знак і величину. Для того часу це був досить парадоксальний результат (нейтрон не володіє електричним зарядом), однак згодом він був експериментально підтверджений.

Д. А. Киржниц. У 1954 був переведений до Москви в теоретичний відділ ФІАН під керівництвом І. Є. Тамма.

У 1957 захистив кандидатську дисертацію за темою «До статистичної теорії багатьох часток».

А. А. Власов. У 1931 році закінчив фізичний факультет МДУ. У 1934 році під керівництвом Ігоря Тамма захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата фізико-математичних наук на тему «До квантовомеханічної проблеми взаємодії».

І. Є. Тамм бував у гостях студентів Київського університету, які мешкали у гуртожитку. З ними він проводив лекції, бесіди, диспути. Його запрошували до кімнат і він разом зі студентами вечеряв смаженою картоплею та оладками. Всіх охоплювала радість: Ігор Євгенович шуткував, розповідав забавні історії зі свого альпіністського життя. Своім студентам любив говорити: «Не хочу себе зв'язувати обіцянками, які мені не під силу» [3]. Навіть бігав наввипередки зі студентами. Був чесним перед своїми молодшими друзями та перед самим собою.

Висновки. З розглянутих нами матеріалів можна зробити висновок, що життя та науково-педагогічна діяльність І. Є. Тамма ще потребують глибокого вивчення. Більш широкому їх представленню в освітньому процесі з квантової фізики сприятиме використання білінгвального підходу. Тому напрям подальших пошуків у даному пов'язаний з дослідженням життя і науково-педагогічної діяльності Ігоря Євгеновича

ЛІТЕРАТУРА

1. Воспоминания о И. Е. Тамме: сборник биографической информации / Физический ин-т АН СССР ; сост. И. М. Дремин ; отв. ред. Е. Л. Фейнберг. - 2-е изд., доп. - Москва : Наука, 1986. - 312 с.
2. Ігор Тамм: Між шахтою і водневою бомбою [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <https://zlatopil.com.ua/life/23159-ihor-tamm-mizh-shakhtoiu-i-vodnevoi-bomboiu> - Дата звернення: 20.01.19. - Назва з екрана.
3. Кадышевский В.Г. Что бы вы хотели спросить у академика Тамма? / Природа, 1995, №7 55 с. 60.
4. Місія І. Є. Тамма: навч.-метод. посібн. М.І. Садовий, О.М. Трифонова – Кіровоград: Сабоніт, 2011. – 134 с.
5. Про деякі аспекти формування світогляду І. Є. Тамма. М.І. Садовий, О.М. Трифонова. Наукові записки. Серія: Педагогічні науки. – 2013. – Вип. 97. – С. 20-28. – (КДПУ ім. В. Винниченка).
6. Садовий М.І. Ігор Євгенович. Тамм – лауреат нобелівської премії Наукові записки. Серія: Проблеми методики фізико-математичної і технологічної освіти. – 2017. – Вип. 8; Ч. 8. – С. 3-9. – (КДПУ ім. В. Винниченка).
7. Садовий М.І., Суховірська Л.П., Трифонова О.М., Вергун І.В. Методика навчання фізико-технічних дисциплін на засадах білінгвального підходу // Зб. наук. пр. «Педагогічні науки». – Херсон: Вид-во ХДУ, 2018. – Вип. 81. – С. 77-84.

REFERENCES

1. Memories of I. Ye. Tamm: a collection of biographical information / Physical Institute of the Academy of Sciences of the USSR; status I.M. Dremin; rep. ed. E. L. Feinberg. - 2nd ed., Ext. - Moscow: Science, 1986. - 312 p.
2. Ihor Tamm: Between the mine and the hydrogen bomb [Electronic resource]. - Access mode: <https://zlatopil.com.ua/life/23159-ihor-tamm-mizh-shakhtoiu-i-vodnevoi-bomboiu> - Application date: 20.01.19. - Title from the screen.
3. Kadyshevsky V.G. What would you like to ask Academician Tamm? / Nature, 1995, №7. 55 p. 60
4. Mission I. Ye. Tamma: educational and methodical manual M.I. Sadovy, O.M. Trifonova - Kirovograd: Sabonit, 2011. - 134 p.
5. On some aspects of the worldview I. Ye. Tamma. M.I. Sadovy, O.M. Trifonov Proceedings. Series: Pedagogical Sciences. - 2013. - Issue 97. - P. 20-28. - (V. V. Vynnychenko KDPU).
6. Sadovy M.I. Ihor Yevgenovich. Tamm is a Nobel Prize winner Scientific Notes. Series: Problems of Methodology of Physical-Mathematical and Technological Education. - 2017 - Is. 8; Ch. 8. - P. 3-9. - (V. V. Vynnychenko KDPU).
7. Sadovy M.I., Sukhovirskaya L.P., Trifonova O.M., Verhun I.V. Methodology of teaching physical and technical disciplines on the basis of the bilingual approach // Collection of scientific works «Pedagogical sciences». - Kherson: View of KSU, 2018. - Is. 81. - P. 77-84.

Methodology of Illumination of the Scientific-Pedagogical Heritage I. Ye. Tamma with Application of the Bilingual Approach in the Educational Process of Quantum Physics

M. I. Sadovy, Ye. V. Rudenko, I. V. Verhun, Ye. A. Prochenko

Abstract. This article discusses the use of the bilingual approach for studying the scientific and pedagogical heritage of physics scientists, including the winner of the Nobel Prize I. E. Tamma. The article is also devoted to the analysis of the school I. E. Tamma, stages of her birth and development are considered. The peculiarities of the development of relations I. Ye. Tamma and his students. The purpose of this article is to research using the bilingual approach of the idea of inexhaustibility of material objects of the microcosm; materiality of physical fields, in particular nuclear interactions; interconnection and material unity of the field and matter; dependence of the nature of material interaction on the structure and spatio-temporal scales of material objects, in the context of their consideration I. E. Tamm and his school of science.

Keywords: I.E. Tamm, Nobel laureate, scientific school, quantum physics, atomic and nuclear physics, methodology for teaching physics, bilingual approach.

Самоосвіта в підготовці майбутніх учителів в аспекті модернізації освіти

М. О. Семенова

Комунальний заклад «Харківська гуманитарно-педагогічна академія» Харківської обласної Ради
Corresponding author. E-mail: 7miroslava@gmail.com

Paper received 01.02.19; Accepted for publication 08.02.19.

<https://doi.org/10.31174/SEND-PP2019-188VII77-12>

Анотація. Стаття присвячена розгляду педагогічної категорії «самоосвіта» і дотичних до неї понять (самовиховання, самоменеджмент), актуальний розгляд яких спричинений освітніми реформами в Україні внаслідок соціально-політичних змін. У постіндустріальному інформаційному суспільстві зростає значення самоосвіти, яка сприяє професійному становленню сучасного вчителя. В аспекті модернізації освіти самоосвіта майбутнього вчителя допомагає підготовці його до педагогічної діяльності, що набуває риси діяльності менеджера й артиста.

Ключові слова: самоосвіта, самовиховання, самоменеджмент, модернізація освіти.

Вступ. «Самоосвіта» є однією з основних педагогічних категорій, що набуває особливої актуальності в час соціально-політичних та освітніх реформ. У ній акцентується увага на особистих зусиллях людини, яка прагне пізнати себе, перевершити себе, розвинути особистісні ресурси, досягти професійної досконалості в нову епоху суспільства знань, NBICS-технологій.

Сучасна парадигма вищої освіти в контексті стратегії євроінтеграції України передбачає здійснення науково-педагогічних досліджень щодо впровадження освітніх реформ, поліпшення педагогічної освіти. Це сприятиме розвитку творчих здібностей майбутніх і діючих педагогів, набуттю ними досвіду самоосвіти. Соціальне замовлення на формування творчої особистості може виконати лише той педагог, що творчо працює й спирається на принцип безперервності освіти. Цей принцип (проголошений ЮНЕСКО ще 1968 року для оновлення освіти) спричинений зростаючою інтелектуалізацією та динамізмом праці. Він «відкриває можливість для постійного поглиблення загальноосвітньої та фахової підготовки, досягнення цілісності й наступності в навчанні та вихованні; перетворення набуття освіти на процес, що триває *упродовж усього життя людини*» (Державна національна програма «Освіта». Україна XXI століття). Розв'язання цього завдання є вимогою часу на глобальному, державному й особистому рівні. Саморозвитку, самоосвіти, самовихованню самоменеджменту особистості, має сприяти створення умов для самоосвітньої діяльності педагогічних працівників усіх рівнів. У постіндустріальному інформаційному суспільстві самоосвіта є не лише соціальним замовленням, але й чинником особистісного розвитку, що перетворює людину, яка була лише споживачем, на творця.

Категорія самоосвіти у вітчизняному тезаурусі тісно пов'язана з поняттям «самовиховання». Українська педагогічна думка тяжіє до збереження традицій і визначає «суть педагогіки як науку про виховання людини», причому «виховання (в широкому розумінні) – це організований і цілеспрямований процес формування особистості і включає в себе всю суть впливу на людину (навчання, освіти) з метою формування її з погляду довершеності. У такому сенсі поняття «виховання» містить «поняття» (освіта), тому й самоосвіта є складовою самовиховання. У науковій літературі нині поширюється поняття «самоменеджмент». Оскільки стратегія Євроінтеграції України передбачає

приєднання до країн з ринковою економікою, що організована на основі ринкової саморегуляції, перебудова соціально-економічної системи неминуче зачіпає й освіту, менеджмент якої має ґрунтуватися на саморегуляції, а значить суб'єкти менеджменту мають оволодіти самоменеджментом (self-management). Щодо майбутніх учителів, їхня діяльність під час навчання й педагогічної практики пов'язана з реалізацією творчих задумів і не позбавлена стресових ситуацій.

У XIX–XX ст. проблемі самовиховання присвятили наукові дослідження: В. І. Березин, І. Д. Бех, П. Ф. Каптерев, О. А. Кобенко, А. Г. Ковальов, Л. Н. Кулікова, О. О. Леонтьєв, В. М. Оржеховська, Л. І. Рувинський, К. Д. Ушинський та ін. Слід додати, що освіта сприяє формуванню світогляду особистості і є сукупністю «знань, умінь, навичок, набутих у навчальних закладах або *самостійно*, а також сам процес набуття знань» [4, с. 15], що певною мірою ототожнює освіту й самоосвіту.

Дослідженню проблем самоосвіти присвятили праці О. А. Абдулліна, В. І. Андреев, О. Д. Безніско, С. Т. Вершловський, І. О. Ганченко, С. І. Гессен, Д. М. Гришин, С. Б. Єлканов, І. Я. Жорова, Л. С. Колесник, М. В. Косенко, Д. В. Конєв, Т. О. Кузьмич, В. Д. Луганський, І. Ф. Медведєв, Л. М. Назаренко, І. Л. Наумченко, Г. С. Сухобська та ін. У педагогічній та соціальній психології самоосвіту як складову самовиховання й саморозвитку особистості досліджували А. Я. Арет, Є. І. Ісаєв, І. Б. Котова, О. Г. Ковальов, В. І. Слободчиков та ін.

Проблема оволодіння самоменеджментом різними категоріями фахівців як управління своєю професійною діяльністю висвітлена психолого-педагогічними дослідженнями науковців в іноземній, переважно англійській літературі (J. Carneiro, T. Maria do Céu, R. L. Koegel, L. K. Koegel, D. Linman, A. Miller, Lothar J. Seiwert, J. Suess та ін.). Простежується увага до цієї проблеми й у вітчизняних наукових джерелах (В. І. Андреев, О. А. Крикун, О. Є. Кузьмін, Н. П. Лукашевич, В. І. Мусієнко-Репська, М. О. Орликівський, Г. В. Осовська, С. І. Симодейко, І. Л. Сіданіч, Н. Є. Юрик та ін.).

У контексті соціально-політичних реформ освіта України перебуває в стані модернізації, що потребує від майбутніх учителів і педагогічних працівників уміння здійснювати самоосвіту.

Метою статті є висвітлення категорії самоосвіти, її

ролі в професійній підготовці майбутнього вчителя для роботи в сучасній системі освіти в аспекті її модернізації.

1. Самоосвіта в історичному поступі. Термін «виховання» не є тотожним в культурах різних народів. Так, М. Леклерк зазначав, що в розумінні англійців поняття «education» є суть сплаву «освіти» й «виховання», коли дитина навчається в освітньому закладі, тобто людина освічена не може бути невихованою [2, с. 41]. Тут слід урахувати високий статус англійської сім'ї з її вагомим виховним впливом і величезну повагу англійців до «двох груп вибраних»: самоуків (self-made men) та університетських (university men). У XIX ст. на німецькому ґрунті знайшла розповсюдження концепція Й.-Ф. Гербарта, в якій навчання ототожнювалося з вихованням. Критикуючи ставлення Й.-Ф. Гербарта до душевних явищ, К. Д. Ушинський вважав, що душа прагне діяльності, прагне працювати у трьох сферах – розумовій, почуттєвій, практичній [10, с. 231]. Він зазначав, що духовні сили мають зростати разом з матеріальним виробництвом. «Творець зробив працю необхідною умовою фізичного, морального й розумового розвитку, й саме щастя й гідність людини поставив в неминучу залежність від особистої праці» [10, с. 444]. За К. Д. Ушинським, майбутній учитель має намагатися здобувати знання наполегливою працею, що його самостійні думки походять від самостійно здобутих знань. Формування особистості «людини як предмета виховання» здійснюється в процесі вільної праці, що потрібна людині для розвитку й підтримки в ній почуття людської гідності. Праця є необхідною умовою тілесного, морального і розумового вдосконалення особистості.

Проблема самоосвіти вчителя є багатогранною. Її приділяли увагу класики зарубіжної педагогіки Ф. А. Дистервег, Я. А. Коменський, Й. Г. Песталоцці, так і вітчизняні педагоги. Види педагогічної діяльності: виховання, освіта й навчання як основні категорії педагогічної теорії і практики мають свою специфіку. У сучасній вітчизняній педагогіці категорія «виховання» є найширшою і всеохоплюючою, бо виховання здійснюється в усіх сферах життєдіяльності особистості, а освіта є складовою виховання. В. О. Сухомлинський зазначав: «Виховання, що спонукає до самовиховання, – це і є, на моє глибоке переконання, справжнє виховання» [9, с. 244]. Він переконався, що навчати самовихованню є нелегкою працею педагога – починати треба із навчання самоорганізації. Самовихованню через самопізнання сприяє дисципліна праці, навчання, фізичне загартування. Саме такі методи формування характеру, вольових якостей радянської людини було обрано цивільною й військовою педагогікою, що певною мірою збігаються з англійською, німецькою методикою виховання XIX ст. (воля, сила духу через фізичне виховання).

Навчання – ще вужча, ніж освіта, категорія. Вона охоплює діяльність педагога і діяльність учня чи студента. Якщо навчання добре виконує «функцію відбору, систематизації та передачі потрібних уявлень», воно не тільки передає знання, але й є головним чинником виховання. Що стосується виховання, то український термін відбиває і процес роботи над собою, і результат такої роботи. Самовиховання як

складова виховання ґрунтується на досвіді рефлексії, здатності об'єктивно оцінювати рівень свого духовного й фізичного розвитку, свої розумово-творчі здібності, вольові якості, недоліки характеру. Здатність до самовиховання формується в ранньому дитинстві. Із набуттям зрілості особистості у процесі культуротворчої діяльності самовиховання стає головним чинником творення і збагачення власного життєвого світу.

Глобалізаційні процеси, що інтенсифікувалися в останній чверті XX ст. і мають американізований характер, уплинули й на технології навчання, у тому числі і в країнах колишнього СРСР.

Стратегія євроінтеграції України, приєднання до Болонської декларації 2005 р. освітні реформи, розвиток філософії освіти спричинили корекцію й оновлення тезаурусу педагогічних дисциплін, а модернізація освіти внаслідок глобалізаційних процесів сприяла заміні деяких педагогічних категорій на запозичені з англійської мови. Так, колишні спеціалісти стали бакалаврами й магістрами, училище отримало назву «коледж», з'явилося поняття «курікулум» (зміст, форми й методи навчання), «менеджмент» заступив «управління», термін «освітній процес» поступово витісняє «навчально-виховний процес», «самовиховання» поступилося «самоосвіті» тощо. Зміни в понятійному апараті віддзеркалюють глибинні трансформації в системі освіти й виховання, висуваючи на перше місце особистісні зусилля в здобутті освіти, що відбилося в терміні «самоосвіта» та інших поняттях зі складовою «само», наприклад, самостійність, саморозвиток, самопізнання, самосвідомість, саморегуляція, самоменеджмент, самоактуалізація, самореалізація тощо.

2. Роль самоосвіти в професійному становленні майбутнього вчителя в аспекті модернізації освіти. Починаючи з середини XVII ст. обсяг наукової інформації почав подвоюватись кожні 10-15 років. Нині в час науково-технічної революції цей процес настільки прискорився, що розвиток засобів комунікації, поява мобільного зв'язку, Інтернету практично розмили інформаційні кордони. Обмін технологіями між державами став звичайною справою. Глобалізація як складний історичний, однак цілком закономірний процес стосується всіх сфер життєдіяльності людини, у тому числі й освіти, що в суспільно-культурному й політико-економічному сенсі має відповідати не лише потребам сьогодення, а й дня прийдешнього. Криза освіти є наслідком цивілізаційної кризи, що несе й глобальні небезпеки. В епоху глобалізації протиріччя між глобальним і локальним, модернізмом і традиціями, жорстокою конкуренцією, що є характерною для глобальної економіки, та ідеєю рівних можливостей (за Ж. Делором, ЮНЕСКО, 1996 р.) знімаються широким спектром заходів із модернізації освіти, на протилежних полюсах якого знаходяться глобальна (полікультурна, мультикультурна, інтернаціональна, транснаціональна) й локальна (місцева, регіональна, етнокультурна, національна) освіта. Тому система потребує її перманентної модернізації.

Суспільні й індивідуальні складові реформаційних процесів в освітній системі України – демократизація, гуманізація, гуманітаризація, ініціативність, самос-

тійність, відповідальність, творчість – поступово поширюються в усіх її ланках – від дошкільної до вищої освіти. Крім того, заклади освіти знаходяться під впливом тих тенденцій, що спричинені науково-технічним прогресом, зокрема, безперервним оновленням ідей і технологій, поєднанням педагогічної науки і практики. У таких швидкоплинних умовах набуває актуальності набуття знань і професійного досвіду на засадах випереджального навчання, що орієнтоване на ті умови життя та професійної діяльності, в яких молодий фахівець опиниться по закінченні вищого навчального закладу. Тому головна увага має бути зосереджена на розвитку навчальних і творчих здібностей, самостійності майбутнього спеціаліста, що формується зазобами набуттям самоосвіти. Зміна змісту і форм самоосвіти пов'язана зі зміною наукової парадигми.

Із погляду філософії науки, за В. С. Стюпіним, в історичному розвитку науки, починаючи з XVIII ст. виникло три типи наукової раціональності й відповідно три значних етапи еволюції науки, що в межах розвитку техногенної цивілізації змінили одна одну: 1) класична наука (у двох її видах: додисциплінарна й дисциплінарно організована наука); 2) некласична наука; 3) постнекласична наука. Кожен новий етап не відкидав попередніх досягнень, а різко розширював поле завдань за рахунок розвитку нових засобів і методів. Наукову діяльність кожного етапу було спрямовано на постійне зростання об'єктивно-істинного знання. Постнекласична філософська думка спрямована на семіотичне тлумачення реальності, у якій роль знаку є провідною. Така парадигма впливає на зміст і форми здобуття освіти, надаючи самоосвіті вирішального значення. Оскільки знання є результатом пізнання й оволодіння людиною дійсності, знання та дія тісно переплетені. У кожному акті пізнання міститься пристрасний внесок особистості, яка пізнає, і він є конче необхідним елементом особистого знання. Творче ставлення людини до дійсності в акті пізнання є емоційним і захопливим процесом. Від педагогічної майстерності вчителя значною мірою залежатиме захоплення учнів процесом пізнання. Щодо змісту набутих людством наукових знань, то на відміну від природничих і математичних наук гуманітарні науки зосереджені на людині й на її пристрасних реакціях на виклики життя. Знання породжуються не лише пізнавальною діяльністю. Практичні знання пов'язані з виробничими й політичними практиками, духовно-практичний тип знань також виникає в непізнавальному контексті (знання про спілкування, культово-регулятивне, побутове, художнє). Теоретичне знання спричинене дослідницькою діяльністю людини й існує у формах ідеології, філософії, теології, магії, науки. Прагнучі дати відповіді на запитання, поставлені самою реальністю, теоретика цікавить не образ світу, але винахід інструментів для адаптації до нього [12].

У філософії освіти нове світосприймання трансформується в нехтування логоцентризмом, відмову від будь-якої стратегії примушення, підвищує роль ігрового контексту й репрезентації. Природа знань може бути різною, однак для верифікації знань лише послуговування наукою наближає знання до істини. Метою

освіти якраз і є трансляція знань, а метою педагогіки – якість їх засвоєння, чому сприяють педагогічна майстерність вчителя й сучасні інформаційно-комунікаційні технології. Ці технології допомагають здобуванню педагогічної самоосвіти. Однак слід врахувати, що зі зміною наукової парадигми філософія освіти перетлумачила ставлення до людини й пізнання нею світу. Знань стало багато, завдяки новітнім технологіям вони стали настільки доступними, що людина фізично не в змозі їх засвоїти, тому працює над створенням штучного інтелекту. В. І. Онопрієнко зазначає, що суспільство знань породжує нові ризики внаслідок винайдення новітніх NBICS-технологій (нано-, біо-, інфо- когнітивних та пов'язаних з ними соціогуманітарних технологій). «Передумови виникнення суспільства ризику безпосередньо пов'язані зі зростанням наукового знання й розширенням можливостей науково-технічної діяльності як найважливішого чинника соціальних трансформацій» [6, с. 14]. У такому разі майбутнім учителям слід докладати зусиль не тільки до засвоєння знань, а до розвитку психоемоційної сфери для поширення ідей гуманізму. Їх самоосвіта має спиратися на філософію як дисципліну, що організує не лише інтелектуальне, але й емоційне та практичне життя людини.

Як зауважує П. Ю. Саух, в нових умовах патерналістська педагогіка має поступитися педагогіці співробітництва. «Роль оракула в сучасному інформаційному суспільстві вже не є привабливою й конструктивною в педагогіці», він має шукати істину разом з учнями, «як талановитий актор грає роль незнавця»... «Тому змістом сучасного освітнього процесу в цілому має стати перехід від школи знання до школи розуміння»... «Справжнє покликання педагога – не знати дитину, а розуміти її. Діти переконані в тому, що щастя – це коли тебе розуміють» [7, с. 4]. Однак таке оновлення освітнього процесу має оновити світорозуміння майбутнього вчителя, щоб він навчився насамперед розуміти себе.

За М. Н. Епштейном, для цього потрібно глибоке засвоєння гуманітарних наук, що «навчають: розуміти й виражати себе; розуміти інших людей й спілкуватися із ними; розуміти інші культури й епохи, розуміти цілі людства й перебіг історії; свідомо будувати власну особистість у творчій взаємодії з іншими індивідами та культурами», – а значить, бути справжньою людиною, гідним представником людства. Вчений пропонує створити нову науку «гуманістику як сукупність гуманітарних дисциплін, що вивчають людину й людство», метою якої є самосвідомість і самотрансформація людини, при чому не тільки індивідуума, а й усього людства. Гуманітарні науки, не обмежуючись чисто дослідницьким підходом, покликані змінювати те, що вивчають [11, с. 8-11]. М. Н. Епштейн вважає, що людство «знаходиться на порозі рішучих змін, коли цивілізація починає перебудовувати саму людину за допомогою технічних пристроїв, медичних препаратів, а можливо, й конструктивних генетичних модифікацій. Прилади, що вбудовані в саму людину чи тісно з нею поєднані, різко збільшують обсяг його пам'яті, розширюють функції органів сприйняття, примножують його виробничі здібності, творчий вплив на середовище» [11, с.

241].

Нині Україна має жити в умовах капіталістичних відносин з панівною ідеологією неолібералізму (поширення на освіту ринкових механізмів конкуренції, приватизація освітніх послуг, спирання на індивідуалістичну концепцію особистості). Простежується перехід від виховання, заснованого на базових соціоцентричних цінностях (свобода, рівність, братерство, мир, праця, творчість, солідарність тощо) до виховання, заснованого на антропоцентричних цінностях (самореалізація, автономність, задоволення, користь, індивідуальність тощо). Тому в нових соціокультурних реаліях на педагогів покладене важливе завдання – брати участь у подоланні цивілізаційної кризи, засвоївши й транслуючи гуманістичні ідеї педагогіки ненасилля, толерантності.

В аспекті модернізації поняття «освіта» й «самоосвіта» набувають нових рис в педагогічній теорії та практиці. Самоосвіта майбутнього вчителя є безперервним процесом його саморозвитку, творчої самореалізації, самовдосконалення особистості. Якщо в епоху середньовіччя книги стали головним засобом самоосвіти, то нині важливим джерелом інформації стають інформаційно-комунікаційні технології, зокрема Інтернет, що потребує від студента-педагога оволодіння технікою роботи з інформацією, вміння критично осмислювати відібрану інформацію. Висока мотивація й вольові якості майбутнього вчителя сприяють систематичній самоосвіті. Є. Д. Безніско довела, що самоосвітня діяльність є складним багатограним, неперервним, творчим процесом, результати якого мають подвійне значення: удосконалення й професійний розвиток діяльності вчителя та якісні зміни його особистості. Є. Д. Безніско визначила особистісно-професійне зростання вчителя «через його ціннісно-смісловий, діяльнісно-рефлексивний, творчий саморозвиток як суб'єкта педагогічної діяльності». Вона концептуально обґрунтувала систему самоосвіти вчителя як ціннісно-сміслову, мотиваційну, творчу, професіональну діяльність, спрямовану на освоєння сучасних педагогічних ідей і технологій, що забезпечує особистісно-професійне зростання педагога, підвищення якості освіти й виховання учнів. Система підготовки вчителя до самоосвітньої діяльності містить когнітивно-змістовну, науково-методичну й інноваційно-дослідницьку діяльність [1].

Самоменеджмент людини, яка постійно знаходиться в процесі досягнення цілей – це процес цілеспрямованого й послідовного управління власною діяльністю на основі навичок організації праці, управління часом, самомотивації, саморозвитку для професійного зростання. Результатом набуття самоменеджменту має бути: здатність протистояти будь-яким стресовим ситуаціям; уміння аналізувати ситуацію та приймати правильні рішення навіть у найважчих ситуаціях; ефективна комунікація з іншими людьми; уміння управляти часом; розвиток розумових здібностей і пам'яті для виконання щоденних обов'язків; фізична активність. К. Віладсен розглянув нові технології

управління – «самотехнології» (self-technologies), що впливають на індивідуальне самоуправління (self-government) та спрямовують його. Вони полегшують саморозвиток (self-development) і дозволяють людині працювати над собою, трансформувати себе без зовнішнього втручання. Організація часу, важливого індивідуального ресурсу, настільки важлива, що виокремилась у напрям «управління часом» (Time-management – набуття звички своєчасно виконувати роботу, щоб досягти своїх цілей) [8]. Мета самоосвіти майбутнього вчителя має співпадати з метою розвитку, модернізації держави, у якій учителюватиме нинішній студент. Тому оволодіння самоменеджментом в самоосвіті майбутнього вчителя є важливим завданням.

Аналізуючи проблеми модернізації освіти, О. Г. Бермус розглянув внутрішню неоднорідність професійно-педагогічної культури на прикладі різноманітних культурних архетипів учительства. «Сама реальність архетипу є лише проекцією різниць між формами людського буття, що затребує феномен учительства». О. Г. Бермус виокремив такі архетипні позиції, що певною мірою відповідають історичним реаліям педагогіки, як-от: просвітитель, майстер, функціонер, менеджер, артист. Учений зазначає, що тип учителя-менеджера є найбільш популярним типом позиціонування сучасного вчителя. Його домінуючою орієнтацією є «виконання існуючого в суспільстві освітнього замовлення на оптимальних для себе умовах». Найбільш яскравим типом культурної ідентифікації вчителя, для якого буття в освітньому просторі є атрибутом особистісного саморозкриття й екзистенційного переживання є артист. Він «орієнтується на самовідчуття, як на головний критерій і головний результат своєї присутності, а також – як на джерело нових смислових реалій» [2, с. 306-307]. На нашу думку, тип артиста може виконувати різні ролі, тому за необхідності він може насолоджуватись роллю просвітителя чи майстра. Це означає, що самоосвіта майбутнього педагога має бути спрямована не лише на здобуття різних типів знань, а насамперед на розвиток педагогічної майстерності й творчих здібностей, у тому числі й акторського мистецтва.

Висновки. В аспекті модернізації освіти перед майбутнім учителем, самоосвіта якого є важливим чинником його освіти, стоять складні завдання: стати високоосвіченим фахівцем, виховувати в собі риси людини наполегливої, вольової, щоб бути конкурентноспроможним на ринку освітніх послуг, бути педагогом-гуманістом, щоб самовідданою педагогічною діяльністю покращувати світ в час поширення ідей методологічного індивідуалізму, комерціалізації освітніх послуг, втрати етичної місії освіти. Майбутній учитель має засвоїти різні типи знань і техніки його здобування. У педагогічній практиці самоосвіта має підготувати його до діяльності педагога-менеджера. Модернізація освіти спричинила виникнення типу вчителя-артиста, який розуміє учнів, емоційно й пристрасно веде їх у світ знань.

ЛІТЕРАТУРА

1. Безніско Е. Д. Самообразование как условие личностно-профессионального роста учителя: Автореф. ... Дис. к. п

.н. 2007 // Научная библиотека диссертаций и авторефератов disserCat. – Режим доступа:

- <http://www.dissercat.com/content/samobrazovanie-kak-uslovie-lichnostno-professionalnogo-rosta-uchitelya#ixzz5deGBErMJ>
2. Бермус А. Г. Модернизация образования: философия, политика, культура: Науч. Монография / А. Г. Бермус. – М.: «Канон+» РООИ «Реабилитация», 2008. – 384 с.
 3. Гессен С. И. Основы педагогики. Введение в прикладную философию / Отв. ред и сост. П. В. Алексеев. – М.: «Школа-пресс», 1995. – 448 с.
 4. Зайченко І. В. Педагогіка. Навч. посіб для студ ВНЗ. – К.: «Освіта України», 2006. – 529 с.
 5. Леклерк М. Воспитание и общество в Англии. – С.-Пб.: Тип. Т-ва «Народная польза», 1899. – 516с.
 6. Оноприенко В. И. NBICS-технологии и риски общества знаний / В. И. Оноприенко // Вісник НАУ. Серія: Філософія. Культурологія. – 2017. – № 2 (26). – С.12-15.
 7. Саух П. Експлікативні зміни освітньої парадигми у контексті трансформацій науки / П. Саух. – Шлях освіти, 2007. – № 1. – С. 2-7.
 8. Семенова М. О. Самоменеджмент як чинник розвитку ресурсів особистості майбутнього педагога / М. О. Семенова // Modern educational space: the transformation of national models in terms of integration: Conference Proceedings, October 26, 2018. Leipzig: Baltija Publishing. 196 pages. – P. 33-36.
 9. Сухомлинський В.О. Воспитание и самовоспитание. Избранные произведения в 5-ти томах. Т. 5. – К.: Рад. шк., 1980. – 678 с.
 10. Ушинский К.Д. Человек как предмет воспитания. Опыт педагогической антропологии. Т.2. – СПб.: Типография М. Меркушева, 1911. – 444 с.
 11. Эпштейн М. Н. От знания – к творчеству. Как гуманитарные науки могут изменять мир. / М. Н. Эпштейн. – М.; СПб: Центр гуманитарных инициатив, 2016. – 480 с.
 12. Semenova M. O. The acquisition of different types of knowledge by future teachers as a factor of their professionalism forming / М. О. Semenova // Наукові записки кафедри педагогіки. – 2014. – Вип. 37. – С. 291-299. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzkrp_2014_37_37

REFERENCES

1. Beznisko E. D. Self-education as a condition for teacher's personal growth: Abstract of thesis Ph. D. 2007 // Scientific library of dissertations and abstracts disserCat. – Access mode: <http://www.dissercat.com/content/samobrazovanie-kak-uslovie-lichnostno-professionalnogo-rosta-uchitelya#ixzz5deGBErMJ>
2. Bermus A. G. Modernization of education: philosophy, politics, culture: Scientific Monograph / A. G. Bermus. – М.: «Canon +» РООИ «Реабилитация», 2008. – 384 p.
3. Gessen S. I. Basics of pedagogy. Introduction to Applied Philosophy / Resp. ed. and com. P. V. ALekseev. – М.: «School press», 1995. – 448 p.
4. Zaichenko I. V. Pedagogy. Teach. man. for a university st. – К.: «Education of Ukraine», 2006. – 529 с.
5. Leclerc M. Education and society in England. – St. Pb.: Type. T-va «People's Use», 1899. – 516 p.
6. Onoprienko V. I. NBICS-technologies and risks of the knowledge society / V. I. Onoprienko // Visnyk NAU. Series: Philosophy. Culturology – 2017. – № 2 (26). – P. 12-15.
7. Sauk P., Explicative Changes in the Educational Paradigm in the Context of Science Transformations / P. Saukh. – The path of education, 2007. – № 1. – P. 2-7.
8. Semenova M.O. Self-management as a factor in the development of personal resources of the future teacher / M.O. Semenova // Modern educational space: the transformation of national models in terms of integration: Conference Proceedings, October 26, 2018. Leipzig: Baltija Publishing. 196 pages. – P. 33-36.
9. Sukhomlinsky V.O. Education and self-education. Selected works in 5 volumes. V. 5. – К.: Soviet school, 1980. – 678 p.
10. Ushinsky K. D. Man as a subject of education. The experience of educational anthropology. Т.2. - SPb.: M. Merkushev Printing House, 1911. – 444 p.
11. Epstein M. N. From knowledge – to creativity. How humanities can change the world. / M. N. Epstein. – М.; St. Pb: Center for Humanitarian Initiatives, 2016. – 480 p.
12. Semenova M. O. The acquisition of different types of knowledge by future teachers as a factor of their professionalism forming / М. О. Semenova // Наукові записки кафедри педагогіки. – 2014. – Вип. 37. – С. 291-299. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzkrp_2014_37_37

Self-education in the training of future teacher in the aspect of modernization of education

M. O. Semenova

Abstract. The article is devoted to discussing a pedagogical category "self-education" and its tangible concepts (self-upbringing, self-management), which have become especially acute in Ukraine during educational reforms as a result of socio-political changes. In the post-industrial information society, the importance of self-education, this contributes to the professional formation. In the aspect of education modernization, the future teacher's self-education helps to prepare him for pedagogical activity, which acquires the features of the manager and artist.

Keywords: *self-education, self-upbringing, self-management, modernization of education.*

Корпуси текстів у контексті формування технологічної компетентності перекладача

О. В. Стефурак

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Чернівці, Україна
Corresponding author. E-mail: o.stefurak@chnu.edu.ua

Paper received 09.02.19; Accepted for publication 12.02.19.

<https://doi.org/10.31174/SEND-PP2019-188VII77-13>

Анотація. Окреслюється роль корпусів текстів у контексті формування технологічної компетентності перекладача. Показано, що технологічна компетентність перекладача, насамперед, пов'язана з умінням ефективно застосовувати системи автоматизації перекладу, до яких відносять системи машинного та автоматизованого перекладу. В основі функціонування цих систем – масивні двомовні або багатомовні бази даних, які називають корпусами текстів. Функціонування та навчання систем машинного перекладу базується на двомовних корпусах текстів. Звернемо увагу на автоматизований переклад, в основу якого покладено технологію пам'яті перекладів, які, фактично є двомовними базами даних, або «корпусами домашнього виробництва».

Ключові слова: технологічна компетентність перекладача, корпус текстів, машинний переклад, автоматизований переклад.

Постановка проблеми. В умовах зростаючої глобалізації, коли розширюються ринки, виникають нові ділові та культурні зв'язки між народами та державами, діяльність перекладача як посередника між культурами набуває особливого значення. Як справедливо зауважує А. Міщенко, «Саме переклад покликаний долати мовні бар'єри й елімінувати лінгвокультурні особливості комунікацій та сприяє формуванню єдиного інформаційного простору в глобальному суспільстві, визначальною рисою якого є мультилінгвокультурність» [1, с. 597].

Згідно з визначенням групи іспанських дослідників (РАСТЕ group), «фахова компетентність перекладача (ФКП) – це експертна система, яка не є автоматично притаманною будь-якому білінгву, а потребує особливого формування, що відбувається у процесі спеціального організованого навчання» [2]. Питання підготовки висококваліфікованих перекладачів, здатних інтегруватися до глобального суспільства, тісно пов'язане з питанням формування перекладацької компетентності як підґрунтя майбутньої успішної професійної діяльності. На думку багатьох учених, компетентність набула концептуального значення як у загальній теорії професіоналізму, так і у практиці підготовки перекладачів. Здійснення професійної підготовки перекладачів у ВНЗ України, спрямоване на підвищення стандартів викладання та професіоналізму майбутніх перекладачів, повинно базуватись на міжнародних вимогах до навчання майбутніх перекладачів і враховувати стандартні компетентності, які входять до Європейських програм із перекладу. У цьому контексті А. Міщенко наголошує на необхідності врахування запиту на лінгвістичні послуги в країнах ЄС, що передбачає модернізацію та спеціалізацію освіти в галузі перекладу: «Європейські стандарти компетентності перекладача, нова освітня політика України та необхідність залучення країни до глобальних комунікацій вимагає модернізації підготовки перекладачів в Україні» [1, с. 599-600].

З метою уніфікації вимог до навчання майбутніх перекладачів Єврокомісія створює Європейську магістерську програму з перекладу (ЕМТ), розроблену за ініціативи Генерального директорату Єврокомісії з питань перекладу і в тісній співпраці з визнаними академічними експертами в галузі перекладу. Запропонована програма включає шість компетентностей: 1) компетентність з надання послуги перекладу; 2) мовна компетентність; 3) міжкультурна компетентність; 4) інформаційна компетентність; 5) тематична компетентність; 6) технологічна

компетентність [3]. Групою авторитетних дослідників у цій галузі (РАСТЕ group) запропоновано модель фахової компетентності перекладача, до складу якої увійшли п'ять компетенцій-складників та психофізіологічні компоненти. Основними складниками моделі є чотири мікрокомпетентності: 1) білінгвальна, 2) екстралінгвістична, 3) перекладознавча та 4) оперативно-технічна, – які тісно пов'язані одна з одною і взаємодіють, працюють на стратегічну компетенцію [2, с. 3–8].

Як бачимо, європейські стандарти підготовки фахівців з перекладу передбачають формування технологічної компетентності перекладача, яка в умовах науково-технічного буму та необмеженого доступу до інформації має велике значення. Адже величезні обсяги перекладу й жорсткі умови цейтноту ставлять вищі вимоги перед перекладачем: він повинен не тільки досконало володіти рідною та іноземною мовами, але й впевнено користуватися допоміжними засобами автоматичної обробки мовної інформації, бути технічно орієнтованим фахівцем, обізнаним із сучасними технічними засобами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з теми. Сучасні дослідники здебільшого зосереджують увагу на категорії «перекладацька компетентність» у цілому, пропонуючи власні визначення та моделі цієї категорії. Зокрема, іспанська дослідницька група РАСТЕ створила першу модель перекладацької компетентності, яку в подальшому змінювали та поглиблювали [2]. Дослідницька група TransComp на чолі з С. Гепферіг запровадила власну модель компетентності, ґрунтуючись на наукових доробках попередників [4]. Вітчизняні науковці також пропонують концепції перекладацької компетентності. Так, теоретичні моделі перекладацької компетентності обґрунтовано Р. Поворознюк [5]. О. Чередниченко визначає складові професійної компетентності письмового та усного перекладача [6]. Л. М. Черноватий говорить про інструментальну та дослідницьку або пошукову субкомпетентності, які, на думку дослідника, слід віднести до перекладацької компетентності, позаяк вони мають безпосереднє відношення до процесу перекладу [7, с.85].

Питання технологічної компетентності майбутніх перекладачів, незважаючи на свою актуальність, не стала предметом спеціального науково-педагогічного дослідження вітчизняних науковців. Проте зарубіжні науковці приділяють його висвітленню значну увагу. Методичні та ергономічні аспекти формування технологічної та інформаційної компетентності перекладачів розгля-

нуті у праці Г. Маса та М. Еренсбергер-Доу [8]. Окремі розвідки присвячено використанню інформаційних технологій у перекладі. Останнім часом зарубіжні дослідники цікавляться використанням корпусів текстів у процесі навчання перекладачів, наголошуючи на необхідності інтеграції методологічних та практичних засад використання корпусів текстів у перекладі [9; 10; 11; 12]. Робота з корпусами, тобто з масивами текстів, поданими в електронному вигляді, давно вже стала одним із перспективних напрямів лінгвістичних досліджень. Як свідчать численні наукові праці, за останні десятиліття значно зріс інтерес до можливостей використання корпусів текстів у галузі перекладу. Французький дослідник Р. Лук у цьому контексті говорить про виникнення нової мовознавчої дисципліни під назвою «Корпусне перекладознавство». Наукові інтереси дослідників у цій галузі сфокусовані у двох основних сферах: корпуси як інструмент для аналізу перекладених текстів та корпуси як робочий інструмент перекладача [13; 14].

Мета нашого дослідження – окреслити роль корпусів текстів у контексті формування технологічної компетентності перекладача.

Виклад основного матеріалу. Проаналізувавши рамкову програму Європейський магістр з перекладу, А. Міщенко уточнює зміст технологічної компетентності: «**Компетентність користування технічними** ресурсами формують уміння ефективно застосовувати програми редагування та пошуку тексту, системи автоматизації перекладу, системи управління термінологічними ресурсами, настільні видавничі системи, системи розпізнавання та вирівнювання тексту тощо; уміння створювати та управляти даними; здатність навчатись користуванню інноваційними інструментами роботи, особливо для аудіовізуального та мультимедійного перекладу; вміння створювати переклад у різних форматах, конвертувати та мігрувати дані; знати можливості та обмеження автоматизованого та машинного перекладу [1, с. 599]. Отже, технологічна компетентність перекладача, насамперед, пов'язана з умінням ефективно застосовувати системи автоматизації перекладу. Справді, технологічний прогрес здійснив справжню революцію в галузі МП (машинний переклад) та АП (автоматизований переклад). Найперші системи машинного перекладу були засновані на основі правил ((Rule-based MT) та сформовані на базі лінгвістичної інформації зі словників і граматичних правил вихідної та цільової мов. Проте, з огляду на досить низьку якість перекладів та високу вартість створення цих систем, розробники почали шукати шляхи їхньої оптимізації, відтак сучасні системи машинного перекладу базуються переважно на статистичних (Statistical MT) або гібридних (Hybrid MT) методах. В основі перших – автоматична екстракція схожих сегментів мовних пар із двомовних повнотекстових корпусів, які налічують мільярди слововживань [15, с. 174]. Дані системи базуються на статистичному вирахуванні вірогідності збігів. Задля виконання перекладу програма повинна мати доступ до сотень мільйонів документів, заздалегідь перекладених людьми. Такі документи слугують для системи шаблонами, на основі яких вона і здійснює переклад. Чим більше документів, тим вища ймовірність більш якісного перекладу. Другі – створюються сьогодні на ґрунті існуючих систем машинного перекладу, що базуються на правилах, додаванням до них статистичних методів. Отже, “навчання”

як статистичних систем машинного перекладу (CCMP), так і гібридних систем машинного перекладу (ГСМП) базується на **двомовних корпусах текстів** і не потребує глибокого й складного контрастивного лінгвістичного аналізу [15, с. 174].

На даний момент більшість компаній, які займаються МП, стверджують, що використовують статистичний або гібридний вид МП. Йдеться про такі сайти, як Google Translate, Systran, Reverso, FreeTranslation.com, ProMT-Online, Babylon, WordLingo, Yahoo, Lexicool та багато інших. А компанія Google оголосила, що її перекладацькі сервіси на даний момент переважно використовують нейронний метод перекладу, на противагу попередньому статистичному методу. Нейронний метод перекладу заснований на глибокому засвоєнні інформації (deep learning), яке ще називають глибоким структурним навчанням або ієрархічним навчанням [14].

Оскільки онлайн-перекладачі – це системи, що дозволяють швидко виконати переклад текстів, документів і навіть цілих веб-сторінок майже в “один клік”, вони дуже популярні як серед перекладачів, так і серед користувачів інтернету, яким необхідно швидко перекласти текст. Найпопулярнішим серед користувачів, за результатами опитування, проведеного компанією ALTISSIA у 2014, є сервіс із перекладу Google Translate. На другому місці сайт Reverso, який, все ж демонструє кращі результати при перекладі ідіом. Третє місце належить онлайн-перекладачу Bing (<http://www.altissia.com/blog/fr/quel-est-le-meilleur-traducteur-en-ligne-gratuit/>).

Розвиток автоматизованого перекладу, як і машинного, тісно пов'язаний зі створенням масивних корпусів текстів. Автоматизований переклад – це переклад, здійснений людиною за допомогою комп'ютерних технологій. Наразі найпоширенішим способом використання комп'ютерів під час письмового перекладу є робота з термінологічними базами, так званою пам'яттю перекладів (Translation Memory, TM), яку використовують такі відомі виробники, як SDL Trados StudioTM, MemoQTM, Wordfast TM, OmegaTТM, Star transit. На думку багатьох дослідників, пам'ять перекладів це – «паралельний двомовний корпус, який містить текст мови джерела та його переклад» [14; 16].

Grosso modo пам'ять перекладів це «двомовні бази даних, які перекладач наповнює у процесі перекладу і елементи яких (терміни, сегменти фраз, навіть окремі параграфи) можна використати у наступних перекладах» [9, с. 476].

У кожній конкретній системі пам'яті перекладів дані зберігаються у власному форматі (текстовий формат у Wordfast, база даних Access в Deja Vu і т.ін), однак існує міжнародний стандарт TMX (англ. Translation Memory eXchange format), який заснований на XML і з яким можуть працювати практично всі системи пам'яті перекладів [17]. Р. Лук називає пам'ять перекладів «корпусами домашнього виробництва» [13], оскільки вони потребують ручної сегментації та вирівнювання. Крім прискорення процесу перекладу повторюваних фрагментів і змін, внесених до вже перекладених текстів (наприклад, нових версій програмних продуктів або змін у законодавстві), системи пам'яті перекладів також забезпечують однаковість перекладу термінології.

Висновки. У сучасних умовах глобалізації та розширення міжнародних контактів спостерігається зростання

попиту на лінгвістичні послуги, зокрема й на послуги перекладу. Тому підготовка висококваліфікованих перекладачів, здатних інтегруватися до глобального суспільства, постає одним з актуальних питань сучасної вищої освіти в Україні. Застосування компетентнісного підходу при підготовці перекладачів забезпечує орієнтування змісту та результатів навчання на формування їхніх ключових компетентностей, які дозволять здійснювати професійну діяльність відповідно до європейських стандартів. Формування технологічної компетентності майбутнього перекладача, як однієї з основних, дасть змогу майбутньому перекладачеві пристосуватися до жорстких вимог щодо якості та термінів реалізації перекладів. Адже саме новітні технології є тими засобами, які забезпечують конкурентоспроможність перекладача, оптимізуючи процес перекладу. Технологічна компетентність

майбутнього перекладача, насамперед, пов'язана з умінням ефективно застосовувати системи машинного та автоматизованого перекладу. Проте не всі усвідомлюють, що в основі функціонування цих систем – масивні двомовні або багатомовні бази даних, які у корпусній лінгвістиці, а також у корпусному перекладознавстві називають корпусами текстів. Функціонування та навчання як статистичних систем машинного перекладу (ССМП), так і гібридних систем машинного перекладу (ГСМП) базується на **двомовних корпусах текстів**. Отже, за нинішніх умов доцільно вдаватися до автоматизованого перекладу, в основу якого покладено технологію **пам'яті перекладів** – двомовних баз даних, котрі перекладач наповнює у процесі перекладу і елементи яких (терміни, сегменти фраз, навіть окремі параграфи) можна використовувати в наступних перекладах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Міщенко А. Перекладацька компетентність та освітній стандарт. *Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка. Серія: Філологічні науки*, 2017. №: 153. С. 597 – 603.
2. PACTE 2005: Investigating Translation Competence: Conceptual and Methodological Issues / A. Hurtado, A. Beeby, M. Fernández et al. *Meta*, 2005. Vol. 50. №: 2. P. 609–619.
3. Information Literacy Competency Standards for Higher Education. – URL: <http://www.ala.org/acrl/standards/informationliteracycompetency>
4. Göpferich S. Towards a model of translation competence and its acquisition: The longitudinal study TransComp. S. Göpferich, A. L. Jakobsen, and I. M. Mees (eds), *Behind the Mind: Methods, Models and Results in Translation Process Research (Copenhagen Studies in Language 37)*, Copenhagen, Samfundslitteratur, 2009. P. 12 – 37.
5. Поворознюк Р. Теоретичні моделі перекладацької компетенції в аспекті відтворення медичного дискурсу. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Філологія*, 2015. №: 14. С. 245–249.
6. Чередниченко О. Складові професійної компетенції письмового та усного перекладача. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Іноземна філологія*, 2007. №: 41. С. 25–27.
7. Черноватий Л. М. Зміст поняття "фахова компетентність перекладача "як складової методики навчання. – URL: <http://eprints.zu.edu.ua/11743/1/16.pdf>
8. Massey G., Ehrensberger-Dow M. Technical and Instrumental Competence in the Translator's Workplace: Using Process Research to Identify Educational and Ergonomic Needs. *ILCEA*, 2011. №: 14. – URL: <http://ilcea.revues.org/index1060.html>
9. Arrouart C. Les mémoires de traduction et la formation universitaire : quelques pistes de réflexion. *Meta*, 2003. Vol. 48. №: 3. P. 476 – 479.
10. Kübler N. Traduction pragmatique, linguistique de corpus, traducteur : un ménage à trois explosif ? *Tralogy* [En ligne], Tralogy II, Session 3 - Machine and Human Translation: Finding the Fit? / TA et Biotraduction. – URL: <http://odel.irevues.inist.fr/tralogy/index.php?id=288&format=print>. (mis à jour le 02. 06. 2014).
11. Scarpa F. La traduction spécialisée: une approche professionnelle à l'enseignement de la traduction. Trad. et adapt. Marco A. Fiola. Ottawa : Presses de l'Université d'Ottawa, 2010.
12. Zanettin F. Corpus-based Translation Activities for Language Learners. *The Interpreter and Translator Trainer*, 2009. №: 3(2). P. 209 – 224.
13. Loock R. La traductologie de corpus. Lille : Presses universitaires du Septentrion, 2016.
14. Loock R. L'utilisation des corpus électroniques chez le traducteur professionnel: quand ? comment ? pour quoi faire ? *ILCEA* [En ligne]. – URL: <http://journals.openedition.org/ilcea/3835>. (mis en ligne le 08 novembre 2016, consulté le 09 janvier 2018).
15. Міщенко А. Л. Машинний переклад у контексті сучасного науково-технічного перекладу. *Вісник ХНУ*, 2013. №: 1051. С. 172 – 180.
16. Gong L. La traduction automatique statistique, comment ça marche? *Interstices. Explorer les sciences du numérique*. – URL: https://interstices.info/jcms/nn_72253/la-traduction-automatique-statistique-comment-ca-marche. (publié le 29.10.2013).
17. Білецька О. Автоматизований переклад у контексті сучасної інформаційної культури. *Український інформаційний простір*, 2013. Число 1. Ч. 2. С. 206 – 210.

REFERENCES

1. Mishchenko A. Translator's competence and the educational standard. *Scientific notes of the Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State Pedagogical University. Series: Philological Sciences*, 2017. №: 153. P. 597 – 603.
5. Povoroznyuk R. Theoretical models of translational competence in the aspect of medical discourse rendering. *Bulletin of the International Humanitarian University. Series: Philological Sciences*, 2015. №: 14. P. 245 – 249.
6. Cherednichenko O. Translator's and Interpreter's professional competence. *Bulletin of the Taras Shevchenko National University of Kyiv. Foreign philology*, 2007. №: 41. P. 25–27.
7. Chernovaty L. M. Content of concept "professional competence of translator" as a part of methodology of teaching. – URL: <http://eprints.zu.edu.ua/11743/1/16.pdf>
15. Mishchenko A. Computer-aided translation in the process of modern scientific and technical translation. *Bulletin of the National University of Kharkiv*, 2013. №: 1051. P. 172 – 180.
17. Biletska O. Computer assisted translation as a part of the contemporary informational culture. *Ukrainian Information Space*, 2013. Chyslo 1. Is. 2. P. 206–210.

Text's corpora in the context of forming the translator's technological competence

O. V. Stefurak

Abstract. The article outlines the role of text's corpora in the context of forming the translator's technological competence. First of all, the translator's technological competence is related to the ability to apply effectively automated translation technologies, which include machine translation and computer assisted translation (CAT). The machine translation is based on the functioning of massive bilingual or multilingual databases called text's corpora. The operation and training of machine translation systems is based on bilingual text's corpora. The computer assisted translation is based on the technology of translation memory, which, in fact, is a bilingual database, or «homemade corpora».

Keywords: translator's technological competence, text's corpora, computer assisted translation.

Змістові особливості вивчення математичних фактів у шкільному курсі математики

Н. А. Тарасенкова

Черкаський національний університет ім. Б. Хмельницького, Черкаси, Україна
Corresponding authors. E-mail: ntaras7@ukr.net

Paper received 02.02.2019; Accepted for publication 06.02.19.

<https://doi.org/10.31174/SEND-PP2019-188VII77-14>

Анотація. У статті висвітлено особливості змісту та організації вивчення математичних фактів у шкільному курсі математики. Пропонується навчати учнів будувати твердження за типом заперечення. Звертається увага на важливості використання змістових і візуальних акцентів та мнемонічних прийомів для полегшення сприймання і запам'ятовування учнями складних математичних тверджень і співвідношень.

Ключові слова: загальноосвітня школа, навчання математики, вивчення аксіом, теорем і формул.

Вступ. У логічному словнику [1] поняття «факт» (від латинського *faktum* – зроблене, те, що здійснилося) визначається як справжнє, реально існуюче, невіддане явище, подія; те, що відбулося насправді; основа теоретичного узагальнення, висновку.

До математичних фактів, що вивчаються в курсі математики основної школи, ми відносимо аксіоми, теореми, формули [2]. У терміни «теорема» і «аксіома», як правило, вкладають наступний зміст: теорема (грец. θεωρημα – видовище, театр; теорема – термін Аристотеля) – твердження, істинність якого можна довести в даній аксіоматичній теорії [3]; аксіома (давньогрец. αξιωμα – відзначене, прийняте положення; αξιωω – вважаю гідним) – висловлення якоїсь теорії, що приймається при її дедуктивній побудові без доведення, тобто як вихідне для доведення інших положень цієї теорії [4].

Шкільний курс математики не будується як строга дедуктивна теорія, хоча в ньому й присутні елементи змісту, побудовані дедуктивно, а також проводиться ідея аксіоматичної побудови математики. Тому система аксіом певної математичної теорії може вводитися в явному вигляді на початку курсу, як це зроблено в наших підручниках геометрії для старшої профільної школи [5-6]. Проте вона може залишатися неявною для учнів і розкриватися лише згодом, як це зроблено в наших підручниках з геометрії для базової школи [7-9], або зовсім не розкриватися, що характерно для підручників з алгебри [10-12].

Короткий огляд публікацій з теми. Проблемі навчання учнів теорем і формул у шкільному курсі математики присвячено чимало досліджень (З. Слєпкань, О. Дубинчук, М. Бурда, В. Бєвз, Г. Бєвз, І. Ленчук, Ю. Мальований, В. Моторіна, Н. Кульчицька, О. Чашечникова та ін.). Однак поза увагою дослідників залишилися змістово-семіотичні аспекти [13-15] побудови освітнього дискурсу під час вивчення математичних фактів шкільного курсу математики.

Мета статті: розкрити особливості змісту та організації вивчення математичних фактів у шкільному курсі математики.

Виклад основного матеріалу. Клас математичних фактів, які для дедуктивної теорії є теоремами, у шкільному курсі можна поділити принаймні на три групи.

Основні факти, які є найбільш значущими для розгортання логіки побудови курсу та навчання учнів

математичної діяльності, встановлюються в результаті доведення. Такі факти зазвичай називають теоремами, хоча не завжди цей термін використовується для їх позначення. Наприклад, ознаки подільності чисел не називаються теоремами.

Низка основних математичних фактів вводиться до курсу без доведення. При цьому учням пояснюється, що доведення таких фактів існують, але їх розгляд за тих чи інших причин відкладається. Наприклад, в курсі алгебри й початків аналізу на рівні стандарту без доведення вводяться властивості функцій, а в курсі геометрії – майже усі формули об'ємів геометричних тіл.

З деякими властивостями математичних об'єктів та їх ознаками учні можуть зустрітися в процесі розв'язування задач. Таким, допоміжним фактам, як правило, надається ситуативне значення. Від учнів не вимагається їх запам'ятовування.

Основні математичні факти розміщуються у теоретичній частині підручника. Для учнів саме вони виступають основними об'єктами засвоєння. Що ж мають засвоїти учні, вивчаючи теореми?

У структурі теореми виділяють три складові: роз'яснювальну частину, умову (засновок), вимогу (висновок). Наприклад, у кожній теоремі-ознаці рівності чи подібності трикутників роз'яснювальну частину становить множина пар трикутників, а не будь-якої іншої їх кількості. З цієї множини виділяється підмножина таких пар трикутників, у яких сторони й кути знаходяться у деяких відношеннях, зазначених в умові теореми. Так, згідно із засновком третьої ознаки рівності трикутників у цій підмножині кожна пара трикутників повинна мати відповідно рівні сторони. Саме для таких пар трикутників – елементів цієї підмножини, у висновку теореми встановлюється відношення рівності.

При вивченні теореми, як правило, від учнів не вимагається вміння виділяти роз'яснювальну частину в явному вигляді. Достатнім вважається правильне уявлення учнів про неї, розуміння її особливостей на інтуїтивному рівні. А от формування вміння виділяти умову (засновок) і вимогу (висновок) теореми виступає необхідним елементом навчання.

Засновок теореми (позначимо його A) та її висновок (позначимо його B) можуть бути пов'язані між собою або відношенням імплікації «Якщо A , то B », або відношенням еквівалентності «Якщо A , то B , і

якщо B , то A », коли він стверджує певний критерій (необхідні й достатні умови). Для учнів вміння виділяти зв'язок між умовою і висновком теореми також є обов'язковим елементом навчання.

До кожної теореми курсу математики можна сформулювати три супровідні твердження – протилежне, обернене й протилежне до оберненого. Їх структуру та логічний зв'язок між ними часто демонструють за допомогою схеми, яку називають логічним квадратом (рис. 1). У цьому квадраті стрілками пов'язують рівносильні твердження.

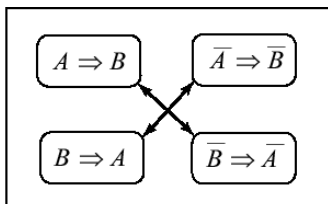

Рис.1.1. Логічний квадрат.

Не можна не погодитися із думкою, що засвоєння учнями особливостей логічної структури тверджень, супровідних до даної теореми, та вільне володіння уміннями їх будувати є бажаним і дуже важливим результатом навчання. Проте при вивченні кожної теореми шкільного курсу навряд чи знайдеться час на таку роботу. З іншого боку, зовсім її оминати також недоцільно.

На нашу думку, виявлення особливостей чотирьох видів тверджень доцільно проводити лише тоді, коли вивчаються обернені теореми та необхідні й достатні умови, які виступають основними об'єктами засвоєння. Крім того, до виконання такої діяльності на свідомому рівні не варто залучати учнів, що зазнають утруднень у навчанні математики. Краще її проводити лише із сильними учнями і, можливо, у позаурочний час. Проте певні початкові вміння будувати твердження, яке є протилежним до даного, треба розглядати як необхідний компонент загального і математичного розвитку учнів. До того ж, формування таких первісних умінь можна проводити, не переобтяжуючи

школярів. Пояснимо це.

Умовою (засновком) так званої прямої теореми множина об'єктів, що становить її роз'яснювальну частину, фактично поділяється на дві підмножини – на множину об'єктів, що мають деяку спільну властивість (чи кілька властивостей), та множину об'єктів, що цієї властивості не мають. Друга підмножина є доповненням до множини об'єктів, зазначених умовою теореми, в тому універсальному класі, який утворює роз'яснювальна частина теореми.

У формулюванні протилежного твердження виводяться назовні заперечення і засновку, і висновку прямої теореми. При цьому явно сформульоване протилежне твердження з дидактичних позицій обов'язково вимагає супровідних міркувань щодо його істинності чи хибності. Отже, формально-логічне навантаження учнів за таких умов істотно зростає.

Тиск цього навантаження буде значно меншим, якщо вивести назовні, зробити видимим, зрозумілим для учнів лише заперечення засновку теореми (можливо, не в точному формально-логічному вираженні) і той факт, що для зазначених об'єктів не можна автоматично стверджувати, чи справджується висновок теореми, чи ні. Текст, у якому відображаються такі міркування, не є формулюванням протилежного твердження. Його скоріше можна назвати описом супровідних міркувань за типом заперечення. Навчання учнів проводити такі міркування, по-перше, виступає певним шаблоном у формуванні вміння учнів будувати протилежне твердження, а по-друге, має безпосередній вплив на формування знання математичного факту як конструкту «позитив – негатив». На нашу думку, під час вивчення теорем потрібно не тільки вчити учнів формулювати міркування за типом заперечення, але й формувати в них ставлення до цієї діяльності як до необхідного компонента процесу засвоєння теорем.

У таблиці 1 наведено приклади формулювання деяких теорем шкільного курсу математики (I стовпчик) та відповідних супровідних міркувань за типом заперечення (II стовпчик).

Таблиця 1. Побудова супровідного міркування за типом заперечення

Теорема	Супровідне міркування за типом заперечення
Якщо даний многокутник є трикутником, то сума градусних мір його кутів дорівнює 180°	Якщо даний многокутник не є трикутником, то невідомо , чи буде сума градусних мір його кутів становити 180°
Якщо дане число є раціональним, то його можна подати у вигляді нескінченного періодичного десяткового дробу	Якщо дане число не є раціональним, то невідомо , чи можна його подати у вигляді нескінченного періодичного десяткового дробу

У шкільному курсі математики численна кількість теорем є складеними. Відомо, що теорема вважається простою, якщо її умова і вимога є простими висловленнями. В іншому випадку, коли умова, чи вимога, чи одна і друга є складеними висловленнями, тобто містять кон'юнкцію або диз'юнкцію простих висловлень, теорема вважається складеною. Наприклад, складеними теоремами є ознаки рівності чи подібності трикутників. У таблиці 1 використано приклади простих теорем.

При вивченні складених теорем й особливо тих, що мають складену умову, важливо, щоб учні навчилися виділяти (принаймні, на інтуїтивному рівні) тип зв'язку між простими висловленнями і будувати їх заперечення. Нагадаємо, що заперечення складених висловлень кон'юнктивного та диз'юнктивного типів будується наступним чином:

$$\overline{A_1 \wedge A_2} \Leftrightarrow \overline{A_1} \vee \overline{A_2}; \quad \overline{A_1 \vee A_2} \Leftrightarrow \overline{A_1} \wedge \overline{A_2}.$$

При вивченні будь-якої складеної теореми з кон'юнктивним зв'язком умов супровідні міркування

за типом заперечення можна формулювати так, як наведено у таблиці 2.

Таблиця 2. Побудова супровідного міркування за типом заперечення

Теорема	Супровідне міркування за типом заперечення
<p>Якщо для даних дійсних чисел a, b і c справджується кожна з двох нерівностей:</p> <p>$a < b$ і $b < c,$ тоді $a < c$</p>	<p>Якщо для даних дійсних чисел a, b і c не справджується принаймні одна з двох нерівностей:</p> <p>$a < b$ або $b < c,$ тоді невідомо, чи буде $a < c$</p>

Деяке іншого підходу потребують теореми з диз'юнктивним зв'язком умов. Справа в тому, що складену теорему такого типу можна подати як кон'юнкцію декількох простих теорем:

$$((A_1 \vee A_2) \Rightarrow B) \Leftrightarrow ((A_1 \Rightarrow B) \wedge (A_2 \Rightarrow B)).$$

Наприклад, ознаку паралельності прямих можна сформулювати двома способами – так, як показано на рис. 2, і так, як відображено на рис. 3.

Якщо	внутрішні різносторонні кути рівні або сума внутрішніх односторонніх кутів дорівнює 180° ,	то	прямі паралельні
------	---	----	------------------

Рис. 2. Формулювання складеної теореми.

Якщо	внутрішні різносторонні кути рівні,	то	прямі паралельні
і			
Якщо	сума внутрішніх односторонніх кутів дорівнює 180° ,	то	прямі паралельні

Рис. 3. Формулювання простих теорем

Отже, при організації вивчення теорем такого типу бажано одразу розкласти їх на прості теореми і проводити роботу з кожною з них окремо. Зауважимо, що оформлення наведених вище таблиць не треба вважати обов'язковим у ході уроку. Ми їх наводимо лише для того, щоб унаочнити зміст і способи побудови супровідних міркувань за типом заперечення. На уроці ж достатньо, щоб текст супровідного міркування за типом заперечення лише «озвучувався» слідом за формулюванням відповідного математичного факту, причому не тільки вчителем, а й учнями. Наш досвід показує, що для такої роботи на уроці витрачається небагато часу, але користь від неї важко переоцінити.

Особливими об'єктами засвоєння у шкільному курсі математики виступають формули. У загальному розумінні, формула (лат. *formula* – форма, правило) – це вираз формалізованої мови, призначений для запису судження; будь-який символічний запис (у вигляді виразу, рівності або нерівності), що містить деяку інформацію [16, 323]. Вивчаючи основні, найбільш важливі формули, учні повинні точно їх запам'ятати, навчитись розпізнавати їх у стандартних і нестандартних ситуаціях та правильно застосовувати. Щодо інших формул, то їх засвоєння може обмежуватися

вміннями застосовувати з опорою на допомогу, зокрема довідник.

Для опанування учнями низки формул шкільного курсу математики важливу роль може відігравати спосіб виведення формули. Наприклад, саме така ситуація виникає при вивченні учнями важких для запам'ятовування тригонометричних формул додавання:

$$\begin{aligned} \cos(\alpha - \beta) &= \cos \alpha \cos \beta + \sin \alpha \sin \beta; \\ \cos(\alpha + \beta) &= \cos \alpha \cos \beta - \sin \alpha \sin \beta; \\ \sin(\alpha + \beta) &= \sin \alpha \cos \beta + \cos \alpha \sin \beta; \\ \sin(\alpha - \beta) &= \sin \alpha \cos \beta - \cos \alpha \sin \beta. \end{aligned}$$

За нашими спостереженнями, учні краще засвоюють ці формули, якщо під час їх виведення у свідомості учнів утворюється міцний зв'язок у такому ланцюжку допоміжних фактів:

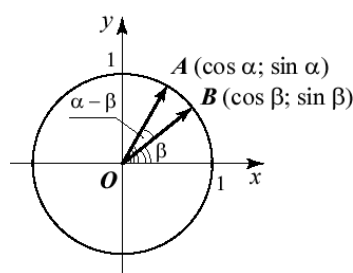

Рис. 1.4. Координати точок.

- формула косинуса різниці кутів α і β виводиться першою у даній сукупності формул, отже її треба вважати основною;

- косинус різниці кутів обчислюється як скалярний добуток двох векторів, що мають початок у початку координат, а кінці – на одиничному колі з центром у початку координат (рис. 4);

- вектори мають координати відповідно:

$$(\cos \alpha; \sin \alpha) \text{ і } (\cos \beta; \sin \beta);$$

- скалярний добуток цих одиничних векторів дорівнює сумі добутків їх відповідних координат, отже:

$$\cos(\alpha - \beta) = \cos \alpha \cos \beta + \sin \alpha \sin \beta;$$

- решту формул можна легко вивести з основної формули, скориставшись певними мнемонічними правилами (зазначимо, що такі правила неважко сформулювати і самим учням, варто лише звернути увагу школярів на чергування знаків у формулах та чергування назв функцій і кофункцій у відповідних добутках).

Висновки. Загалом, вивчення математичних фактів шкільного курсу математики необхідно спрямовувати на утворення відповідних згорнутих структур в особистому досвіді учнів. Кожний об'єкт засвоєння треба розглядати разом із його протилежністю, акцентуючи увагу учнів на змістових та знаково-символічних відмінностях об'єктів кожної пари [13]. При цьому доцільно ширше залучати потужні можливості візуального мислення учнів, яке дозволяє вичерпувати необхідний зміст поза його вербалізацією. Бажано заздалегідь добирати для ілюстрування не тільки приклади відповідного об'єкта засвоєння, але й контрприкладі до нього.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кондаков Н. И. Логический словарь. – М.: Наука, 1971. – 638 с.
2. Тарасенкова Н. А. Активизация познавательной деятельности учащихся в условиях лекционно-практической системы обучения математике в школе: Дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02. – К., 1991. – 211 с.
3. Плиско В. Е. Теорема // Матем. энциклопедия. – М., 1984. – Т. 5. – С. 334-335.
4. Новиков П. С. Аксиома // Матем. энциклопедия. – М., 1977. – Т. 1. – С. 103.
5. Бурда М. І. Геометрія : [підруч. для 10 кл. загальноосвіт. навч. закладів; академічний рівень] / М. І. Бурда, Н. А. Тарасенкова. – К. : Видавничий дім "Освіта", 2011. – 176 с.
6. Бурда М. І. Математика (алгебра і початки аналізу та геометрія, рівень стандарту) : підруч. для 10 класу закладів загальної середньої освіти / М. І. Бурда, Т. В. Колесник, Ю. І. Мальований, Н. А. Тарасенкова. — К. : УОВЦ «Оріон», 2018. — 288 с.
7. Бурда М. І. Геометрія : [підруч. для 7 кл. загальноосвіт. навч. закладів] / М. І. Бурда, Н. А. Тарасенкова. – К. : Видавничий дім "Освіта", 2015. – 208 с.
7. Бурда М. І. Геометрія : [підруч. для 8 кл. загальноосвіт. навч. закладів] / М. І. Бурда, Н. А. Тарасенкова. – К. : УОВЦ "Оріон", 2016. – 224 с.
8. Бурда М. І. Геометрія : [підруч. для 9 кл. загальноосвіт. навч. закладів] / М. І. Бурда, Н. А. Тарасенкова. – К. : УОВЦ "Оріон", 2017. – 224 с.
9. Тарасенкова Н. А. Алгебра : [підруч. для 7 кл. загальноосвіт. навч. закл.] / Н.А. Тарасенкова, І.М. Богатирьова, О.М. Коломієць, З.О. Сердюк. – К. : Видавничий дім "Освіта", 2015. – 304 с.
10. Тарасенкова Н. А. Алгебра : [підруч. для 8 кл. загальноосвіт. навч. закл.] / Н.А. Тарасенкова, І.М. Богатирьова, О.М. Коломієць, З.О. Сердюк. – К. : УОВЦ "Оріон", 2016. – 336 с.
11. Тарасенкова Н. А. Алгебра : [підруч. для 9 кл. загальноосвіт. навч. закл.] / Н.А. Тарасенкова, І.М. Богатирьова, О.М. Коломієць, З.О. Сердюк. – К. : УОВЦ "Оріон", 2017. – 272 с.
12. Tarasenkova, N. (2013). The quality of mathematical education in the context of Semiotics. *American Journal of Educational Research*, 1(11), 464-471. doi: 10.12691/education-1-11-2.
13. Tarasenkova, N. (2014). Peculiar Features of Verbal Formulations in School Mathematics. *Global Journal of Human-Social science : G : Linguistics & Education*, 14(3), 61-67. Retrieved from <http://globaljournals.org/journals/human-social-science/g-linguistics-education>
14. Tarasenkova, N. (2015). Non-verbal Shells of the Instructional Mathematical Content. *American Journal of Educational Research*, 3(12B), 1-5. doi: 10.12691/education-3-12B-1.
15. Математика в поняттях, означеннях і термінах: В 2 т. / О. В. Мантуров, Ю. К. Солнцев, Ю. І. Сорокін, М. Г. Федін. – К.: Рад. школа, 1986. – Т. 2: М–Я. – 360 с.

REFERENCES

1. Kondakov, N. I. (1971). *Logical Dictionary*. Moscow, Russia: Nauka. (in Rus.).
2. Tarasenkova, N. A. (1991). Activation of cognitive activity of students in a lecture and practical mathematics learning in school : [thesis]. – Kyiv, Ukraine. (in Rus.).
3. Plisko, V. Ye. (1984). Theorem. *Mat. encyclopedia*. Moscow, Russia: Nauka. (in Rus.).
4. Novikov, P. S. (1977). Axiom. *Mat. encyclopedia*. Moscow, Russia: Nauka. (in Rus.).
5. Burda, M. I., & Tarasenkova, N. A. (2011). *Geometry. Textbook for the 10th grade of the secondary school*. Kyiv, Ukraine: Publishing House "Osvita". (in Ukr.).
6. Burda, M. I., Tarasenkova, N. A., Kolesnik T. V., Mal'ovany Yu. I. (2018). *Mathematics: textbook for the 10th form for the secondary schools*. Kyiv, Ukraine: "Orion". (in Ukr.).
7. Burda, M. I., & Tarasenkova, N. A. (2015). *Geometry. Textbook for the 7th grade of the secondary school*. Kyiv, Ukraine: Publishing House "Osvita". (in Ukr.).
8. Burda, M. I., & Tarasenkova, N. A. (2016). *Geometry. Textbook for the 8th grade of the secondary school*. Kyiv, Ukraine: "Orion". (in Ukr.).
9. Burda, M. I., & Tarasenkova, N. A. (2017). *Geometry. Textbook for the 9th grade of the secondary school*. Kyiv, Ukraine: "Orion". (in Ukr.).
10. Tarasenkova, N.A., Bogatyreva, I.M., Kolomiets, O.M., Serdiuk, Z.O. (2015). *Algebra: textbook for the 7th form for the secondary schools*. Kyiv, Ukraine: Publishing House "Osvita". (in Ukr.).
11. Tarasenkova, N.A., Bogatyreva, I.M., Kolomiets, O.M., Serdiuk, Z.O. (2016). *Algebra: textbook for the 8th form for the secondary schools*. Kyiv, Ukraine: "Orion". (in Ukr.).
12. Tarasenkova, N.A., Bogatyreva, I.M., Kolomiets, O.M., Serdiuk, Z.O. (2017). *Algebra: textbook for the 9th form for the secondary schools*. Kyiv, Ukraine: "Orion". (in Ukr.).
13. Tarasenkova, N. (2013). The quality of mathematical education in the context of Semiotics. *American Journal of Educational Research*, 1(11), 464-471. doi: 10.12691/education-1-11-2.
14. Tarasenkova, N. (2014). Peculiar Features of Verbal Formulations in School Mathematics. *Global Journal of Human-Social science : G : Linguistics & Education*, 14(3), 61-67. Retrieved from <http://globaljournals.org/journals/human-social-science/g-linguistics-education>
15. Tarasenkova, N. (2015). Non-verbal Shells of the Instructional Mathematical Content. *American Journal of Educational Research*, 3(12B), 1-5. doi: 10.12691/education-3-12B-1.
16. Manturov, O. V. & others. (1986). *Mathematics in concepts, definitions and terms*, in 2 vols. V. 2/ Kyiv, Ukraine: Radyans'ka shkola. (in Ukr.).

Content features of the study of mathematical facts in the school course of mathematics

N. A. Tarasenkova

Abstract. The article highlights the peculiarities of the content and organization of the study of mathematical facts in the school course of mathematics. It is proposed to teach students to build assertions by type of denial. Attention is drawn to the importance of using content and visual accents and mnemonic techniques to facilitate the perception and memorization by students of complex mathematical assertions and relationships.

Keywords: secondary school, learning math, learning axioms, theorems and formulas.

Класифікація педагогічних умов ефективного формування професійної готовності майбутніх авіадиспетчерів до ведення радіообміну у нестандартних ситуаціях

О. М. Васюкович

Національний авіаційний університет, м. Київ, Україна
Corresponding author. E-mail: O.Vasiukovych@gmail.com

Paper received 02.02.19; Accepted for publication 08.02.19.

<https://doi.org/10.31174/SEND-PP2019-188VII77-15>

Анотація. У статті розглянуто класифікацію педагогічних умов ефективного формування професійної готовності майбутніх авіадиспетчерів до ведення радіообміну у нестандартних ситуаціях. Першою педагогічною умовою визначено мотивування студентів до набуття знань та умінь щодо ведення радіообміну у нестандартних ситуаціях, що включає застосування ігрових та інтерактивних технологій; інформаційно-комунікаційних технологій; технологій проблемного та кооперативного навчання та інших. Другою умовою визначено поєднання змісту фахових та іншомовних дисциплін у процесі професійної підготовки майбутніх авіадиспетчерів. Як встановлено, міждисциплінарна інтеграція сприяє формуванню у майбутніх авіадиспетчерів інтегрованих професійних знань, вмінь та навичок ведення англomовного радіообміну у нестандартних ситуаціях. Врахування цілей та стандартів ІКАО щодо мовної підготовки фахівців авіадиспетчерського складу є третьою педагогічною умовою. Мовна підготовка майбутніх авіадиспетчерів визначається необхідністю дотримання стандартів та рекомендованих практик Міжнародної організації цивільної авіації (ІКАО) та передбачає організацію навчання за комунікативно-орієнтованою технологією, яка пов'язана з робочими ситуаціями і професійним спілкуванням майбутніх авіадиспетчерів та пілотів. У процесі формування професійної готовності майбутніх авіадиспетчерів до ведення радіообміну у нестандартних ситуаціях передбачається «занурення» студентів у симульовану професійну авіадиспетчерську діяльність, що і становить четверту педагогічну умову. Використання симульованих технологій навчання дають можливість викладачеві створювати комунікативні ситуації, які є близькими до умов реального спілкування.

Ключові слова: педагогічні умови, професійна готовність майбутніх авіадиспетчерів до ведення радіообміну у нестандартних ситуаціях, майбутні авіадиспетчери, професійно орієнтовані технології навчання.

Вступ. У сучасних умовах гострою залишається проблема пошуку оптимальних шляхів формування професійної готовності майбутніх авіадиспетчерів до ведення англomовного радіообміну у нестандартних ситуаціях, адже їх робота є складною і відповідальною. Вона вимагає відповідної освіти, професійної майстерності, пов'язана з високим рівнем володіння англійською мовою та набуттям студентами мовленевих навичок і вмінь спілкування англійською мовою в різноманітних ситуаціях професійної діяльності. Ефективність формування професійної готовності майбутніх авіадиспетчерів до ведення радіообміну у нестандартних ситуаціях зумовлюється реалізацією спеціальних педагогічних умов.

Короткий огляд публікацій з теми. Насамперед розглянемо докладніше існуючі визначення та інтерпретацію поняття «педагогічні умови» в наукових джерелах. У тлумачному словнику української мови зазначено, що умова – це необхідна обставина, яка робить можливим здійснення, створення, утворення чогось або сприяє чомусь [Тлумачний словник української мови, 2013–2018].

Зокрема, на думку І. Михайлюка [7], педагогічні умови – це сукупність внутрішніх і зовнішніх параметрів, які забезпечують високу результативність процесу формування усіх компонентів готовності, а саме підвищення мотивації до професійної діяльності та формування професійних ціннісних орієнтацій.

Л. Конопляник [5] виділяє таку педагогічну умову, як мотивація навчальної діяльності, що є цільовим впливом на формування пізнавальних інтересів у процесі професійної підготовки.

О. Коваленко [3] акцентує увагу на ролі педагогічних умов у формуванні навичок професійного спілкування та впровадження таких креативних технологій,

що забезпечують єдність мотиваційного, змістовного, процесуального та когнітивно-операційного компонентів освітнього процесу в закладах вищої освіти авіаційного профілю.

Таким чином, можна узагальнити особливості, які характеризують поняття «педагогічні умови» у наведених визначеннях, – це обставини, форми, методи, умови, реальні ситуації.

Необхідно зазначити, що багато науковців вирішували проблему виокремлення педагогічних умов, спрямованих на підвищення ефективності формування професійної готовності, зокрема готовності до використання англійської мови у професійній діяльності. Розглянемо їх детальніше та сформулюємо основні педагогічні умови відповідно до мети нашого дослідження.

Мета статті полягає у визначенні та науковому обґрунтуванні поетапності застосування відповідних педагогічних умов у процесі фахової підготовки, які впливають на ефективність процесу формування професійної готовності майбутніх авіадиспетчерів до ведення радіообміну в нестандартних ситуаціях.

Матеріали і методи. У процесі дослідницького пошуку застосовано методи теоретичного аналізу наукових праць, спостереження, порівняння, використано навчально-методичні матеріали.

Результати та їх обговорення. Узагальнюючи визначення педагогічних умов у наукових дослідженнях, звертаємо особливу увагу на педагогічну умову «мотивація навчання», відповідно до якого має забезпечуватися формування та збереження мотивів до опанування професійною компетентністю щодо ведення радіообміну в нестандартних ситуаціях.

Важливими для нашого дослідження є праці О. Ковтун [4], С. Тимченко [10], які висвітлюють таку

педагогічну умову професійної підготовки авіафахівців, як інтеграція предметів різних дисциплінарних циклів.

Підсумовуючи основні положення щодо інтерпретації педагогічних умов, представлених у наукових дослідженнях, визначаємо таку педагогічну умову, як «інтеграція фахової підготовки», відповідно до якої повинен бути забезпечений інтердисциплінарний формат професійної підготовки до радіообміну.

Для визначення наступної педагогічної умови розглядаємо вимоги до кваліфікації авіадиспетчера. Згідно з вимогами майбутні авіадиспетчери повинні демонструвати високий рівень професійної компетентності під час ведення радіообміну у нестандартних ситуаціях.

О. Ковтун [4], І. Матвєєва [6], І. Файнман та ін. дають визначення педагогічних умов, спрямованих на формування професійної компетентності. Зокрема І. Матвєєва вважає за необхідне виокремити такі педагогічні умови:

- цільовий процес навчання на основі компетентнісного підходу з урахуванням стандартних вимог ІКАО;

- застосування професійно орієнтованих технологій в іншомовній підготовці [6, с.5].

І. Файнман виокремлює такі педагогічні умови:

- забезпечення комунікації між суб'єктами освітнього процесу на основі діалогічної взаємодії;

- професіоналізація освітнього процесу на основі фрагментів авіадиспетчерської діяльності [11].

О. Ковтун наголошує на ефективності занурення студентів в активну, професійно спрямовану навчально-мовленнєву діяльність [4, с.59–60].

Серед зазначених педагогічних умов звертаємо увагу на такі, як: «урахування стандартних вимог ІКАО» та «професіоналізація навчання». На основі наукового аналізу визначаємо важливість *міжнародного стандарту* в формуванні професійної готовності до ведення радіообміну та *моделювання реальної професійної діяльності* під час ведення радіообміну у нестандартних ситуаціях.

На основі викладеного вище вважаємо, що ефективність формування професійної готовності майбутніх авіадиспетчерів до ведення радіообміну у нестандартних ситуаціях забезпечать такі педагогічні умови:

- *мотивування студентів до набуття знань та умінь щодо ведення радіообміну у нестандартних ситуаціях;*

- *поєднання змісту фахових та іншомовних дисциплін у процесі професійної підготовки майбутніх авіадиспетчерів;*

- *урахування цілей та стандартів ІКАО щодо мовної підготовки фахівців авіадиспетчерського складу.*

- *«занурення» студентів у симульовану професійну авіадиспетчерську діяльність.*

Розкриємо детальніше змістове наповнення кожної з педагогічних умов формування професійної готовності майбутніх авіадиспетчерів до ведення радіообміну в нестандартних ситуаціях.

Визначимо сутність першої педагогічної умови – *мотивування студентів до набуття знань та умінь щодо ведення радіообміну у нестандартних ситуаціях*. Аналіз наукової літератури дає підстави стверджу-

вати, що ефективність формування професійної готовності фахівця будь-якого напрямку суттєво залежить від його мотиваційної сфери та ступеня сформованості його ціннісних орієнтацій.

Педагогічна умова мотивування студентів до набуття знань та умінь щодо ведення радіообміну у нестандартних ситуаціях здійснюється через професійно орієнтовані технології навчання. Вважаємо за доцільне детальніше розглянути професійно орієнтовані технології навчання та обрати такі технології, які сприятимуть успішному веденню радіообміну майбутніми авіадиспетчерами.

Професійно орієнтовані технології навчання дають змогу організувати освітній процес з урахуванням мотивації студента до його майбутньої професійної діяльності, інтересів, схильностей та здібностей.

Ряд науковців визначили сутність, педагогічний потенціал професійно орієнтованих технологій навчання Т. Дмитренко [2]; О. Ковтун [4]; О. Москаленко [8]; Л. Петько [9]; С. Тимченко, Л. Зеленська [10].

На нашу думку, для забезпечення підвищення мотивації майбутніх авіадиспетчерів до професійної діяльності освітній процес доцільно організовувати, застосовуючи професійно орієнтовані технології навчання до ведення радіообміну, а саме:

- ігрові технології;

- технології навчання у співпраці або кооперативне навчання (КН);

- технології проблемного навчання;

- інтерактивні технології;

- інформаційно-комунікаційні технології (ІКТ).

Розглянемо другу педагогічну умову – *поєднання змісту фахових та іншомовних дисциплін під час професійної підготовки майбутніх авіадиспетчерів*. Наукове обґрунтування та впорядкованість змісту фахових та іншомовних дисциплін для формування професійної готовності майбутніх авіадиспетчерів до ведення радіообміну у нестандартних ситуаціях дасть змогу підвищити рівень професійної готовності. Під час підготовки майбутніх авіадиспетчерів фахові дисципліни («Тренажерна підготовка», «Метеорологія», «Іноземна мова», «Автоматизовані системи управління повітряним рухом», «Управління повітряним рухом», «Людський чинник в авіонавігації») та іншомовна дисципліна «Професійна англійська мова» поєднані спільними інтегрованими зв'язками, адже жодна з них не зможе окремо сформувати професійну готовність майбутнього авіадиспетчера до ведення радіообміну англійською мовою.

Професійно орієнтоване навчання – це професійна спрямованість не лише змісту навчального матеріалу, а й діяльності, яка складається з прийомів та операцій, що формують професійні навички. Вона, по-перше, потребує інтеграції дисципліни «Професійна англійська мова» з профілюючими предметами; по-друге, ставить перед викладачем професійної англійської мови завдання навчити майбутнього авіадиспетчера на основі міжпредметних зв'язків використовувати професійну англійську мову як засіб систематичного збагачення своїх професійних знань, а також як засіб, що допомагає формувати професійні вміння та навички; по-третє, передбачає використання форм і методів навчання, які допоможуть сформувати необхідні про-

фесійні вміння та навички майбутнього авіадиспетчера.

Для аналізу сутності третьої педагогічної умови (врахування цілей та стандартів ІКАО щодо мовної підготовки фахівців авіадиспетчерського складу) звернемося до міжнародних документів. Міжнародна організація цивільної авіації обґрунтувала нові вимоги, які є головним фактором формування вмінь професійного спілкування сучасного авіаційного фахівця, які передбачають високий рівень мовної кваліфікації та розвиток професійних умінь та навичок.

Під час професійної підготовки авіадиспетчерського складу актуалізується проблема підготовленості до ведення радіообміну англійською мовою в нестандартних ситуаціях.

В ІКАО існують вимоги до використання звичайної мови. Ясність, точність та правильність – цілі професійного спілкування. Зазначеним цілям підпорядковані й складові професійного спілкування. Якісними характеристиками професійного спілкування, спрямованими на краще взаєморозуміння, є специфічність, точність та пряме значення (ІКАО 9835, 2004).

Урахування цілей та стандартів ІКАО щодо мовної підготовки фахівців авіадиспетчерського складу визначає готовність майбутніх авіадиспетчерів до успішного професійно-мовленнєвого функціонування, що характеризується сформованістю знань, умінь ведення радіообміну в стандартних і нестандартних ситуаціях.

З березня 2008 р. введена нова вимога ІКАО щодо мовної підготовки авіаперсоналу, до якої приєдналась і Україна. Відтоді авіаперсонал зобов'язаний мати відмітку в індивідуальних ліцензіях про рівень володіння авіаційною англійською мовою, що відповідає вимогам ІКАО, а саме – не нижче четвертого (робочого) рівня за шкалою ІКАО оцінки мовної компетенції.

О. Петрашук наголошує на тому, що володіння англійською мовою фахівцями авіаційної галузі – це складна взаємодія знань, вмінь, навичок та компетенцій, що потребує значно більшого, ніж запам'ятовування, відповідного вокабуляру напам'ять. Володіння англійською мовою має відповідати потребам авіаційної професійної галузі. Науковець виділяє два види потреб:

- об'єктивні потреби – цільове використання мови в реальних ситуаціях спілкування;
- суб'єктивні потреби – ступінь впевненості особистості, ставлення та стиль до навчання, переживань та очікувань [14, с.162].

Таким чином, врахування цілей та стандартів ІКАО щодо мовної підготовки фахівців авіадиспетчерського складу визначає готовність майбутніх авіадиспетчерів до ведення успішного професійно-мовленнєвого функціонування, що характеризується сформованістю знань, умінь ведення англійського радіообміну у стандартних і нестандартних ситуаціях.

Четверта педагогічна умова («занурення» студентів у симульовану професійну авіадиспетчерську діяльність) є однією з ключових умов підготовки майбутніх авіадиспетчерів до професійної діяльності. Для обґрунтування цієї педагогічної умови необхідно звернутися до інтерпретації поняття «симуляція». Губарева, Дорохова під симуляцією розуміють люди-

ну, пристрій або набір умов, які дозволяють автентично відтворити актуальну проблему. Студент повинен відреагувати на ситуацію, що виникла, у такий спосіб, як він зробив би це в реальному житті [1, с.41].

Водночас Д. Габа (D. Gaba) конкретизував це визначення у такий спосіб: симуляція – це техніка (а не технологія), яка дозволяє в інтерактивній манері замінити або збагатити практичний досвід студента за допомогою штучно створеної ситуації, що відображає і відтворює проблеми, які мають місце в реальному світі [13, с.5].

Таким чином, відповідно до конкретної професійної діяльності під симуляцією розуміють імітацію, реалізацію моделі ймовірної реальної ситуації дійсності.

С. Губарева, А. Дорохова зазначають, що одним із варіантів реалізації рольової мовної гри є симуляційне навчання. Автори звертають увагу на те, що рольова гра як один із видів інтерактивного навчання дозволяє удосконалювати комунікативні навички мовця. Важливо, що студент не просто отримує готову інформацію або модель мовної поведінки від викладача, а у процесі активізації роботи на практичному занятті самостійно досягає актуального позитивного результату, вибудовує власну систему, готується до реальних комунікативних ситуацій професійної спрямованості [1, с.41].

Отже, застосування симуляційної рольової гри дає студентам-авіадиспетчерам змогу, залишаючись у позиції того, хто навчається, практично відтворювати форми реальної професійної авіадиспетчерської діяльності.

Отже, занурення студентів у симульовану професійну авіадиспетчерську діяльність є однією з основних умов формування професійної готовності майбутніх авіадиспетчерів, що дає змогу краще пізнати власні сильні якості, подолати невпевненість, реалізувати себе в професійній діяльності, що пов'язана з нестандартними ситуаціями під час ведення англомовного радіообміну.

Пропонуємо здійснювати реалізацію запропонованих педагогічних умов у такий спосіб:

- *мотивування студентів до набуття знань та умінь щодо ведення радіообміну у нестандартних ситуаціях* – особливо важливо розвивати позитивну мотивацію до вивчення англійської мови у студентів І-го курсу, а також формувати здатність і готовність до англійського навчання на наступних курсах. Заняття необхідно спрямовувати на тренування авіаційних тем, що знадобляться у професійному середовищі та фокусувати на розвитку комунікативних навичок та сприйнятті звичайної англійської мови в авіаційному контексті на слух [15].

- *поєднання змісту фахових та іншомовних дисциплін під час професійної підготовки майбутніх авіадиспетчерів* – цю педагогічну умову будемо реалізовувати за допомогою навчально-методичних праць та матеріалів, які забезпечить формування у майбутніх авіадиспетчерів інтегрованих професійних знань, навичок, вмінь ведення англійського радіообміну в нестандартних ситуаціях [16]. Важливим аспектом є дотримання міжпредметних зв'язків із професійно орієнтованими дисциплінами, зокрема «Тренажерна

підготовка», адже під час відпрацювання комплексу авіадиспетчерських дій на тренажері в нестандартних ситуаціях необхідно організувати передтренажерний етап підготовки під час вивчення дисципліни «Професійна англійська мова». Саме в тренажерній підготовці відбувається закріплення вмінь і навичок ведення радіообміну в максимально наближених до реальної професійної діяльності умовах (діяльність щодо управління повітряним рухом й ведення радіообміну англійською мовою) та перевіряється їх надійність у стандартних та нестандартних ситуаціях;

- *врахування цілей та стандартів ІКАО щодо мовної підготовки фахівців авіадиспетчерського складу* – необхідно здійснювати за допомогою впровадження в освітній процес комунікативно-орієнтованої технології навчання майбутніх авіадиспетчерів до ведення радіообміну у нестандартних ситуаціях. Зміст комунікативно-орієнтованої технології є професійно орієнтованим, пов'язаним із робочими ситуаціями і професійним спілкуванням майбутніх авіадиспетчерів та пілотів. Перелік тем, які пропонуються для вивчення, повністю відповідає лексичним доменам, що вказані в Документі ІКАО № 9835;

- *«занурення» студентів у симульовану професійну авіадиспетчерську діяльність* – реалізується через симуляційні технології: аудіозаписи автентичного характеру з індивідуальними особливостями вимови як основи для розуміння та сприйняття інформації. Сучасними і продуктивними є такі форми навчання, як: відеозаписи та симульовані рольові ігри «Нестандартні ситуації в польоті» – система ситуативних вправ для розвитку умінь і навичок усного діалогічного спілкування, що є важливою умовою повноцінного опанування мови. Майбутнім авіадиспетчерам пропонується взяти участь у симульованих рольових іграх, які відображають нестандартні ситуації в польоті за відповідними темами. Такі форми навчання дають викладачеві можливість створювати комунікативні ситуації, близькі до умов реального спілкування.

Висновки. Таким чином, визначені педагогічні умови, на нашу думку, забезпечать ефективність формування професійної готовності майбутніх авіадиспетчерів до ведення радіообміну у нестандартних ситуаціях.

ЛІТЕРАТУРА

- Губарева, С., Дорохова, А. (2016). Роль симуляційних методів навчання в становленні гармонійної комунікативної особистості студента-медика. *Симуляційне навчання в системі підготовки медичних кадрів: матеріали І навч.-метод. конф., присвяченої 212-й річниці від дня заснування ХНМУ*, Харків, 30 листопада (с. 41–44). Харків: ХНМУ.
- Дмитренко, Т. (2003). Новые образовательные технологии в высшей педагогической школе. *Высшее образование сегодня*, 8, 26–31.
- Коваленко, О. (2006). Педагогічні умови формування навичок професійного спілкування майбутніх диспетчерів та пілотів профільного ВНЗ засобами іноземної мови. *Вища освіта України: теоретичний та науково-методичний часопис*, 2, 163–168.
- Ковтун, О. (2017). Активні методи професійно-мовленнєвої підготовки майбутніх фахівців у системі інженерно-технічної освіти. *Вища школа: удосконалення якості підготовки фахівців: матеріали І міжнар. наук.-практ. інтернет-конференції, Київ, 26–27 квітня* (с. 98–101). Київ: НАУ.
- Конопляник, Л. (2012). Психолого-педагогічні умови формування пізнавальної діяльності майбутніх інженерів авіаційної галузі на прикладі іноземної мови. *Вища освіта України*, 1, 313–320.
- Матвеева, И. (2012). *Формирование профессионально-коммуникативной компетентности в иноязычной подготовке будущего военного летчика* (Дис. канд. пед. наук) : спец. 13.00.08 «Теория и методика профессионального образования». Поволж. гос. соц.-гуманитар. акад. Самара.
- Михайлюк, І. (2010). Педагогічні умови та модель формування готовності до педагогічної діяльності магістрів технічного спрямування. *Вісник Національної академії*
- Державної прикордонної служби України*, 3. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadps_2010_3_9.
- Москаленко, О. (2016). Педагогічні умови навчання професійної англійської комунікації майбутніх авіаційних фахівців. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*, 8 (62), 178–187.
- Петько, Л. (2015). Професійно орієнтовані технології навчання як засіб формування професійно орієнтованого іншомовного навчального середовища в умовах університету. *Міжнародний науковий форум: соціологія, психологія, педагогіка, менеджмент*, 18, 175–184.
- Тимченко, С., Зеленська, Л. (2017). Активне навчання у формуванні професійного спілкування майбутніх авіафахівців у процесі вивчення професійної англійської мови. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*, 1 (87), 158–162.
- Файнман, І. (2013). *Формування готовності майбутніх авіадиспетчерів до професійної самореалізації у процесі підготовки до ведення радіообміну* (Автореф. канд. пед. наук). Кіровоградський держ. пед. ун-т ім. Кіровоград.
- Doc 9835– AN/453. (2004). *Manual on the Implementation of ICAO Language Proficiency Requirements*. ICAO. Montréal: University Street.
- Gaba, D. (2004). The future vision of simulation in health care. *Quality and Safety in Health Care*, 13, 2-10. doi:10.1136/qshc.2004.009878
- Petrashchuk, O. (2014). Integrated approach to language training of air traffic controllers. *Proceedings of the National Aviation University*, 58(1), 84-89. <https://doi.org/10.18372/2306-1472.58.6699>
- Vasiukovych, O (2017). *Guide to practical classes "Foreign language (English)"*. Kyiv:NAU.
- Vasiukovych, O (2017). *Guide to practical classes "Plain English in aviation context (non-routine situations in flight)"*. Kyiv:NAU.

REFERENCES

- Dmytrenko, T. (2003). *Novyye obrazovatelnyye tehnologii v vysshey pedagogicheskoy shkole*. [New educational technologies in the higher pedagogical school]. *Vyisshye obrazovanie segodnya*, 8, 26–31.
- Doc 9835– AN/453. (2004). *Manual on the Implementation of ICAO Language Proficiency Requirements*. ICAO. Montréal: University Street.
- Faynman, I. (2013). *Formuvannya hotovnosti maybutnikh aviadyspetcheriv do profesynoyi samorealizatsiyi u protsesi*

- pidhotovky do vedennya radioobminu [The formation of readiness in future air traffic controllers for the professional self-realization in the process of preparation to conduct radio exchange]. (Avtoref. kand. ped. nauk). Kirovohrads'kyi derzh. ped. un-t im. Kirovohrad.
4. Gaba, D. (2004). The future vision of simulation in health care. *Quality and Safety in Health Care*, 13, 2-10. doi:10.1136/qshc.2004.009878
 5. Hubaryeva, S., Dorokhova, A. (2016). Rol' symulyatsiynykh metodiv navchannya v stanovlenni harmoniynoyi komunikativnoyi osobystosti studenta-medyka.[The role of simulation in developing communication skills in a medical student]. Symulyatsiynе navchannya v systemi pidhotovky medychnykh kadriv: materialy L navch.-metod. konf., prysvyachenoyi 212-y richnytsi vid dnya zasnuvannya KHNMU, Kharkiv, 30 lystopada (s. 41–44). Kharkiv: KHNMU.
 6. Konoplyanyk, L. (2012). Psykholoho-pedahohichni umovy formuvannya piznaval'noyi diyal'nosti maybutnikh inzheneriv aviatsiynoyi haluzi na prykladi inozemnoyi movy. [Psychological and pedagogical conditions for the formation of future architects cognitive activity (on an example of a foreign language)] / LM Konoplyanik]. *Vyshcha osvita Ukrainy*, 1, 313–320.
 7. Kovalenko, O.(2006). Pedahohichni umovy formuvannya navychok profesiynoho spilkuvannya maybutnikh dyspetcheriv ta pilotiv profil'noho VNZ zasobamy inozemnoyi movy.[Pedagogical conditions for the formation of professional communication skills of future air traffic controllers and pilots in specialized higher educational institutions by means of a foreign language]. *Vyshcha osvita Ukrainy: teoretychnyy ta naukovy-metodychnyy chasopys*, 2,163–168.
 8. Matveyeva, I. (2012). Formirovaniye professional'no-kommunikativnoy kompetentnosti v inoyazychnoy podgotovke budushchego voyennogo letchika. [The formation of professional and communicative competence in the foreign language training of the future military pilot]. (Dis. kand. ped. nauk) : spets. 13.00.08 «Teoriya i metodika professional'nogo obrazovaniya». Povolzh. gos. sots.-gumanitar. akad. Samara.
 9. Moskalenko, O. (2016). Pedahohichni umovy navchannya profesiynoyi anhlomovnoyi komunikatsiyi maybutnikh aviatsiynykh fakhivtsiv. [Pedagogical Conditions of Professional English Communication of the Future Aviation Specialists].*Pedahohichni nauky: teoriya, istoriya, innovatsiyni tekhnolohiyi*, 8 (62), 178–187.
 10. Mykhaylyuk, I. (2010). Pedahohichni umovy ta model' formuvannya hotovnosti do pedahohichnoyi diyal'nosti mahistriv tekhnichnoho spryamuvannya.[Pedagogical conditions and a model for forming the readiness of the masters in technical direction to conduct pedagogical activity]. *Visnyk Natsional'noyi akademiyi Derzhavnoyi prykordonnoyi sluzhby Ukrainy*, 3. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadps_2010_3_9.
 11. Pet'ko, L. (2015) Profesiyno oriyentovani tekhnolohiyi navchannya yak zasib formuvannya profesiyno oriyentovanoho inshomovnoho navchal noho sere dovshcha v umovakh universytetu. [Professionally oriented learning technologies as a method of forming a professionally oriented foreign language learning environment in higher education institutions]. *Mizhnarodnyy naukovyy forum: sotsiolohiya, psykholohiya, pedahohika, menedzhment*, 18, 175–184.

The pedagogical conditions classification for the effective formation of the future air traffic controllers' professional readiness to conduct radio exchange in non-routine situations

O. M. Vasiukovych

Abstract. The article deals with the specific pedagogical conditions for the effective formation of the future air traffic controllers' professional readiness to conduct radio exchange in non-routine situations. The first educational condition is motivation of students to acquire knowledge and skills in radio exchange in non-standard situations through learning technology to conduct radio exchange, including gaming and interactive technologies; information and communication technologies; technologies of problem-based and cooperative learning, and others. The second condition is combination of the content of professional and foreign language disciplines in the professional training course for future air traffic controllers. As it has been established, cross-disciplinary integration facilitates formation of integrated professional knowledge, skills and abilities in future air traffic controllers to conduct radio exchange in English in non-routine situations. The third educational condition is taking into account the ICAO objectives and standards for the language training of air traffic control personnel. The language training of future air traffic controllers is obligatory to comply with the standards and recommended practices of the International Civil Aviation Organization (ICAO) and foresees training to be organized by communication-oriented technology directly related to working situations and professional communication of future air traffic controllers and pilots. The process of the formations of professional readiness in future air traffic controllers to conduct radio exchange in non-routine situations expects students to be immersed in simulated professional air traffic control activity, and that is the fourth educational condition. The use of simulated learning technologies enables the teacher to create communicative situations closely reproducing real communication.

Keywords: *educational conditions; professional readiness of future air traffic controllers to conduct radio exchange in non-routine situations; future air traffic controllers; professionally oriented technologies.*

Foreign language training for older people by using Internet technologies

L. Viktorova, M. Knyazieva, M. Aksyonov

Social Work and Information Technologies in Education

National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

Corresponding author. E-mail: viktorova17@ukr.net, kmarishka_1997@ukr.net, max9ax9@gmail.com

Paper received 15.02.19; Accepted for publication 19.02.19.

<https://doi.org/10.31174/SEND-PP2019-188VII77-16>

Abstract. In the article an adult's informal education problem is reviewed. A necessity in an introduction of a new conception of a foreign language training for older people is described by authors, the creation of a model of the informational educational environment for the older people is proposed and the role of information technologies in adult learning is solved, the need to create a training system for andragogs and geragogists - experts in the education of adults and older people.

Keywords: *adult education, older people education, third age, model of educational environment, population aging, information technology, case technology, internet technology, brainstorming, distance education, social adaptation, foreign language learning.*

Topicality. The problem of studying the learning opportunities of older people is not only scientifically relevant, but also vital, since traditionally old age is perceived as an age of sorrow, loss, anguish and pain suffering. At the same time, social pedagogy, gerontology and gerontopsychology, neurophysiology view old age as the age of development, point to significant differences in the manifestation of individual signs of aging, which do not allow unambiguously establish the age boundary between maturity and old age.

Old age has a special specific role in the human life cycle: it is aging that outlines the overall perspective of personality development, provides a link between time and generations. Only from the standpoint of old age one can deeply understand and explain life as integrity, its essence and meaning, its obligations to the previous and next generations. The transition of a person to an older people group significantly changes his relationship with society and such values and such normative concepts as the purpose and meaning of life, goodness, happiness, etc.

Modern globalization processes necessitate radical changes in the attitude of the Ukrainian society of the older people, which until recently were, to a certain extent, socially isolated, in promoting their development and self-realization.

Implementation of the new strategy of the state educational policy on adult education in Ukraine is aimed at ensuring equal access to quality education. However, the achievement of the priority goals of equal opportunities for the older people require the introduction of a set of measures that will ensure their full adaptation to the learning process, which in the future can ensure the achievement of high personal development indicators and further integration into the social environment, the ability to take a proper place in it.

Older people, or they are also called "People of the Third Age" - one of the most representative socio-demographic segments of our country, and is the most important element of the social structure of Ukrainian society [4, p. 24].

The age boundaries of people of the third age are rather conditional:

- According to the World Health Organization developed by the age classification, people of the third age group will be divided into 3 age groups: older men (60-74), women (55-74), old (75-84), and long-term residents (85 years and older);

- in gerontology - the science of age, aging, life expectancy, life style, which provides longevity, the limits of

the third age are defined from 60 to 74 years.

Theoretical analysis of the current state of the problem allows us to formulate some statements that are most often reflected in modern psychological and pedagogical, socio-pedagogical literature. First of all, it should be noted the idea of the possibility of rational denial of old age as a mental state, excluding relevant cases of medical nature. Physiological processes, of course, have the property of fatality and irreversibility, but the involvement of a person in intellectual activity can statistically change them to a considerable degree. The creative component of human existence in old age, may be not only a condition for its self-realization, but also a necessary condition for the translation of its functional activity in time [4, p. 23]. Modern society does not have sufficient organizational and pedagogical means to solve such problems. This requires a scientific rethinking of the problem, as well as the development of special techniques that take into account a wide range of factors, from general to private, including regional and gender.

The general characteristic of people of the third age is a great life experience, which should be used in the organization of work. Work with people of the third age undergoes significant changes and pedagogical functions of a person who assumes the responsibility to carry out such work. When working with people of the third age one of the main features is non-formal learning for the relevant activities [4, p. 31]. The comfort of the educational environment in this case multiplies the resulting effect many times, and the organization of educational programs for the older people, raises the level of their social well-being, playing an important role in preventing the negative effects of the crisis period, increasing their adaptive capacity for internal and external changes.

Analysis of recent researches and publications. The analysis of scientific literature shows that many domestic and foreign researchers have studied the problems of teaching older people, as well as the problems of their socialization. For example, the study of the involvement of the older people in education and their successful socialization are dedicated to the research of G.M. Andreeva, L.S. Vygotsky, AN Leontiev and others. Educational Gerontology as a direction of scientific and pedagogical research has developed in the writings of foreign scientists, and the conceptual foundations of education of the older people/third age have been substantiated in the works of S. Bass, R.

Weiss, F. Williamson, F. Glendenning, C. James, A. Zych, A. Lemieu, H. Russel, W. Sadler.

At the same time, the global process of transition from the industrial to the new stage of human development - the information society - requires significant changes in many spheres of activity. First of all, this concerns the reform of education, modernization of which as a condition for Ukraine's transition to an innovative way of development involves a whole series of steps aimed at changing the content of the training structure of specialists. Today, the new conditions of professional activity require revision of both the general methodology and the specific methods and methods of teaching foreign languages, in particular older people.

Interesting researches and publications on the implementation of information technologies for adult learning are works of: O. Andreeva, V. Yu. Bykova, O. I. Gorokhovskiy, R. S. Gurevich, V. V. Ilyina, G. A. Kozlakova, A.P. Kudin, V.M. Kukharenko, N.V. Morse, V.V. Oliynyk, J. Bartram, T. Bates, M. Beaudoin, B. Lockee, S. Catherine, F. Willits, M. Cornelia, S. Feldman, G. Randy, N. Hara, R. Jones, B. Lockee, A. Mishra, T. Nunan, F. Saba, M. Soby, C. Wedemeyer, R. Widdison et al.

The purpose of the study – to outline the principles of creating a model for the informational educational environment for the older people and to reveal the role of information technology in teaching foreign language and to describe the methodical principles of foreign language training of older people by means of Internet technologies.

Research methods. To solve this problem a set of methods was applied: scientific and theoretical analysis and synthesis of foreign and domestic pedagogical, philosophical, psychological literature, comparative-historical method, structural method, generalization.

Results of the research and their discussion. The informatization of the sphere of education becomes more and more important today and enters a new stage in its development. The learning process introduces new information, multimedia and other computer technologies. Accordingly, issues of relevance to a broader understanding of the capabilities of the computer, including its place, role and functions in teaching foreign languages, are relevant. That is why the important direction of improving the level of teaching a foreign language is the use of various techniques, in particular those based on modern information technologies, which carry out informative, shaping, motivating, systematizing and controlling functions in the educational process.

Information technology (IT) - a set of methods, production processes and software and hardware integrated with the purpose of collecting, processing, storing, distributing, displaying and using information in the interests of its users [7, p. 256].

Technologies that provide and support information processes, that is, processes for the search, collection, transmission, storage, accumulation, replication of information and procedures for access to it.

Information and communication technology (ICT) - from the English information and communication technology (ICT) - is often used as a synonym for information technology (IT), although ICT is a wider term that emphasizes the role of unified technologies and the integration of telecommunications (telephone lines and

wireless unions), computers, software, software, storage and audiovisual systems that allow users to create, access, store, transmit, and modify information [7, p. 257]. In other words, ICT consists of IT, as well as telecommunications, media broadcasts, all types of audio and video processing, transmission, network management and monitoring functions.

Combining information and communication technologies, designing them for educational practice, it should be noted that the main task before their introduction is adaptation of a person to life in the information society.

First, the introduction of ICT in modern education significantly accelerates the transfer of knowledge and accumulated technological and social experience of mankind, not only from generation to generation, but also from one person to another.

Secondly, modern ICTs, improving the quality of education and training, enable a person to adapt more successfully and faster to the environment, to social change. This gives each person the opportunity to get the necessary knowledge today and in the post-industrial society.

Thirdly, the active and effective implementation of these technologies in education is an important factor in the creation of a new education system that meets the requirements of the IP and the process of modernizing the traditional education system in the light of the requirements of the post-industrial society.

The importance and necessity of ICT implementation in education is grounded by international experts and scholars. ICT affects all spheres of human activity, but, apparently, they have the strongest positive impact on education, since they open the door to introducing completely new methods of teaching and learning.

Since obsolete methods and teaching methods do not meet the current requirements and are not subject to trends in the rapid development of scientific and technological progress, this encourages the implementation of innovative teaching methods and the use and adaptation of these technologies in the educational process. Particularly this problem is acutely encountered in the formation of professional skills and skills of the older people, since for the effective organization of their training, it is necessary to use a large number of visual materials and interactive means, which in turn contribute positively to the improvement of the achievement of the educational goal.

Didactic capabilities of electronic learning tools for foreign languages are designed to promote: better learning; the formation and development of different types of skills and abilities, namely, listening skills based on adapted and authentic audio texts, abilities of monologue and dialogical speech, skills and abilities of translation and referencing of texts on the specialty, skills and abilities of reading with direct use of materials of the Internet and local networks; increase of informative capacity and visibility; expanding active and passive dictionaries; acquaintance with the vocabulary of modern foreign language, which reproduces the culture of a certain country, its political and social structure of society; the formation of creativity, the development of creative activity of the learner; the formation of the motivation of cognitive activity, the need for using a foreign language in interactive communication; enhancement of the motivation of independent work; the possibilities of individualization and differentiation of work, choosing the pace and

volume of educational material, the level of its complexity; to expand the possibilities of control with feedback and diagnostics, to increase its objectivity; creating a positive psychological atmosphere during independent work.

Computer programs and their functions can be classified as training, auxiliary, instructional, reference, controlling, educational-game [6, p. 8].

An essential feature of all types of computer training programs is their interactivity, the availability of feedback, which can be both external and internal. External feedback allows the teacher to monitor, evaluate and correct the interaction between the student and the computer. Internal feedback allows the student to make certain conclusions about the effectiveness of their own learning activities, provides the necessary assistance and clarification, and also, if necessary, demonstrates the correct answer or way of performing certain actions [6, p. 45].

A significant number of electronic learning tools are multifunctional. These are electronic textbooks and tutorials that contain systematic teaching material in accordance with the requirements of the teaching program, including a foreign language. The development of electronic textbooks is one of the leading directions of activity of institutions of higher and postgraduate education, working on introduction of distance learning.

It should be emphasized that distance learning was one of the forms of learning using the latest information and communication technologies.

There are many definitions of this concept, so try, summarizing the experience of scholars, to clarify their definition of such a concept.

Distant education (education at a distance) in the world arose as a result of the adaptation of the educational sphere to changing socio-economic conditions and was associated with the need for rapid training of personnel demanded by new industrial relations and situations.

So, according to O. Samoilenko, distance education is a universal form of learning based on the use of a wide range of traditional and new information and telecommunication technologies, as well as on technical means that create conditions for the free choice of educational disciplines and dialogue with a teacher for a student or listener ; while the learning process does not depend on the location of its participants in space and time [8, p. 31].

We share the opinion of V. Kukharenko that distance education is a kind of educational system in which the use of distance learning technologies is predominantly used. Also, TO - one of the forms of education, according to which the mastery of one or another of its level of knowledge in one or another specialty is carried out in the process of distance learning (DN) [8, p. 32].

The implementation of distance learning requires the use of special pedagogical technologies for distance learning:

1) case technology - pedagogical technology, based on the compilation of a typical or individual case containing a package with educational literature, multimedia video course, virtual laboratory and training programs, manuals, fragments of monographs with comments of the teacher, control tasks in the form of tests, etc .;

2) television technology involves the use of multilateral video-teleconferencing, one-way video broadcasts;

3) Internet technology involves the use of video conferencing, Internet radio, Internet -TV, voice mail, E-

mail, chat rooms, forums [5, p. 49].

Such technologies are based on competent and personality-oriented approaches and use modern teaching methods: project method, situational learning, collaborative learning, problem-based learning, productive learning, brainstorming, pair and collective learning [5, p. 50].

In the process of studying foreign languages, it is expedient to use such technologies in various types of studies in information retrieval, experimental research and independent educational activities, in particular, in the activities for the purpose of processing received information, gaining knowledge and forming skills and communication skills.

The effectiveness of working with people with the older people depends on the creation of a special learning environment, team approach, psychological and collectable support, rationally selected training strategies. An important role belongs to a teacher who organizes and provides optimal learning conditions, a supportive atmosphere in such a group, a way of presenting a topic that would engage in activities, was fascinating and not burdensome or exhausting for a "special" person, stimulated the absorption of information, promoted the use of knowledge, the ability to relate them to life, to assess achievements in a different way.

Recently, the number of programs and projects implemented in the field of information education has increased. The use of computer technology for teaching foreign languages has greatly changed the approaches to the development of teaching materials in this discipline.

Introducing into the learning process of new information technologies contributes to the successful solving of such pedagogical tasks as:

- realization of the principle of individualization of the educational process;
- increase the efficiency of students' cognitive activity;
- wide introduction of the principle of interactivity.

Unlike traditional, interactive learning based on multimedia applications, it allows you to perfectly implement a whole range of methodological, didactic, pedagogical and psychological principles, making the learning process more engaging and creative. Thus, the ability to take into account the level of language training of those studying and to develop tasks of varying degrees of complexity within the framework of one program serve as a good basis for implementing the principle of individualization and a differentiated approach in teaching a foreign language. This ensures compliance with the principle of complex difficulty and availability of tasks, taking into account the individual pace of work of each person.

The use of new information technologies in teaching a foreign language involves the active position of the learner in the process of learning knowledge. A new kind of cognitive activity excludes passive perception of information. This activity is carried out during intense mental activity, which requires concentration and maximum attention, resulting in new knowledge.

To do this you need to use, first of all, problem technology. In particular, it positively influences the quality of assimilation of the new material. The reception of an advanced task at the beginning of the lesson: the teacher announces the subject and warns the pupils that they will draw conclusions and explanations independently at the end of the class or subject. When preparing them for active

perception of new foreign language material, the teacher is expanding the work on the disclosure of the content of the title of the topic or lesson.

Problematic situations are also appropriate when introducing older people into the atmosphere of foreign communication. They make it possible to switch their attention from the form of expression to its content and thus remove the initial communicative barrier. The presentation of educational problems must be carried out in different ways, namely: by colliding with life events, facts that require substantiation, the search for new means of foreign language communication; through the use of educational and life situations of real communication, which require analysis of the behavior of the native speaker, cultural phenomena; by setting up research tasks; by inducing the analysis of facts and phenomena of reality, to their comparison, comparison, opposition, collision with the perceptions of life and scientific concepts about these facts, for example, during the analysis of linguistic studies material; by promoting hypotheses and organizing their research, for example, during a role or business game on authentic material or in the process of working on a research project in a foreign language; through familiarization with facts that, at first glance, have no explanation [1, p. 109].

In the process of studying foreign languages with the older people it is necessary to use specially designed language situations that involve an open, insufficient solution to the main problem that prompts them to seek other possible solutions, the development of the situation at a new level and, as a consequence, new searches for expressing their thoughts. foreign language.

The most powerful language in terms of such a linguistic educational situation, which is involved in the role of the participant, the teacher himself. That is, the problem that arose, he considered not as an educational, but as a real, which he had to solve on a par with those who study [1, c. 26].

During the online course of foreign language teaching, a variety of linguistic educational situations are widely used - linguistic (How it will be in a foreign language? False friends of an interpreter, Metaphors in terms of idiomatic language, Proverbs in texts), professionally oriented (Received instruction in a foreign language. Got new materials. Meeting on the company's work planning, Emergency situation), sociocultural (Organization of the visit of foreign guests, Corporate Strategy, Corporate Social Responsibility, Global Company and its Functioning ents in socio-cultural context), methodological (How to find information. How to check your translation. How to write a resume).

Today, foreign language teachers are actively using modern technologies of brainstorming and rolstroming [2, p. 8].

Brainstorming is an operational method of solving the problem by stimulating the creative activity of those who are learning, inducing them to spell or spell as many options as possible to solve the problem. In essence, brainstorming is an expert assessment method. In the technology format, to the main stages of the brainstorming deployment (problem statement, idea generation, grouping and evaluation), a phase of synchronization of the participants' actions according to their recognized pattern (image) of the process process (process pattern recognition) and the final adoption of a single joint decision [2, with. 9].

The technology toolbar for the battlefield is problematic issues, illustrations and presentations with indeterminate data, video clips, comics, demonstrations. During the generation and selection of ideas, the following modular-local pedagogical technologies of teaching foreign languages are used: interactive - "2-4 all together", "PRES method", "borrowing position", "openwork"; development of critical thinking - " Believe-or-not", Vannevar bush, intelligence cards, T-schemes, etc. [3, p. 9].

A kind of battlefield is rolestorming, a technology that differs only in the fact that during a brainstorming person or group of individuals generates ideas in accordance with a predetermined roles position. This approach is used when the uncertainty of those who are learning to express their own point of view on a particular problem is expected. By giving them the opportunity to hide behind the avatar (a connoisseur, expert on a particular issue of this problem, ordinary citizen, consumer, buyer, manager, psychologist, sociologist, etc.), the teacher receives greater effectiveness from generating a variety of ideas by pupils [3, p. 10].

Certain pedagogical technologies of teaching foreign languages can be used at each stage of learning foreign language knowledge, and the positive effect in the preparation of the older people, as the research showed, provided *training technologies*.

The conceptual idea of training technology in general is to create the proper conditions for the transition of one or the given information into the personal experience of the training participant. According to the goals of studying foreign languages by older people, the most effective ones are two such types of training: as a method of training and training as an active learning form. The main purpose of these trainings is to formulate certain foreign language skills.

The technology of organizing and conducting the training is implemented in the following way: problem statement → awareness of those who learn, the need to learn foreign language knowledge → organization of the system of exercises to gain experience in solving certain educational problems (on verbalization, automation and autonomy) → reflection of the experience [3, with. 38].

In the process of properly organized training technology, the older people reaches a rather high level of self-awareness, reflexivity, self-discipline, personal responsibility. For this purpose, you can use a variety of training sessions - Pronunciation training, Pronunciation training, Speech training, Speech training, Reading training, Writing training, Foreign language training (Contact making training).

The elements of self-education training, as well as training on working on discussion issues, are also desirable [3, p. 39].

In its turn, the creative nature of educational and cognitive activity contributes to the development of cognitive autonomy of the older people, the formation of skills for self-replenishment of knowledge, search and orientation in the flow of information.

It should also be noted that the visualization of educational material - the creation of a learning environment with a clear presentation of information, using color and sound, affecting the emotional and conceptual spheres, contribute to a more profound assimilation of linguistic material.

Information and communication technologies at the same

time stimulate people with special educational needs several channels of perception, better support his attention, contribute to reducing fatigue and provide the necessary relaxation. In turn, the combination of visual perception of the text and sound series provides great opportunities for the complex development of speech skills in a foreign language. This process is interactive, thanks to the possibility of two-way communication, a dialogue with the computer, when the learner and the computer can ask each other questions, receive answers when the computer can give corrective tips and you can ask for help.

The great advantage of automated training systems is their ability to record, store and analyze responses, provide them, if necessary, help, provide a gradual and continuous evaluation of knowledge, and determine the success of their work, that is, to implement a more flexible control system for assimilation and assessment of knowledge. Along with this, the availability of various keys to the programs also provides an opportunity to carry out self-monitoring. Creating quality training and controlling programs is a complex process that requires a lot of time and effort from foreign language teachers, linguists and methodologists, as well as specialists in the field of computer technology. The result of such creative work is multimedia programs that can be used both in the traditional method of teaching a foreign language and in distance learning.

In addition, the introduction of computer networks in most educational institutions and private homes in recent years has provided more and more people with the opportunity to develop their language skills using techniques that were not possible until recently. One of the innovations in teaching a foreign language is the use of a virtual classroom, or so-called object-oriented environment, designed for many users.

Thus, in the process of foreign language training of the older people, it is necessary to use interactive technologies of teaching foreign languages - cooperative training, collective-group training, situational training, discussion of discussion issues, etc. In addition, such technologies make it possible to focus the learner, not only on speech, but on the problem, to

shift the emphasis from the linguistic aspect to the content.

Conclusions and perspectives. The relevance of the adults' worlds is an acknowledged fact. The overwhelming majority of countries are obliged by their economic progress exactly to this very educational direction.

Due to the increasing life-time of a person and the number of older people, in science and in social practice, the interest in gerontological problems has increased significantly.

The specifics of the education of the older people consists in the fact that its contingent is people who combine educational activities with personal life experiences. Therefore, this kind of education can not translate traditional postulates of pedagogical theory, forms and methods of teaching and upbringing of the younger generation. Consequently, there is an urgent need to establish a system of training andragogs and geragogues - experts in the education of adults and the older people. Without modern knowledge of the older people and the mastery of modern methods and technologies, it is impossible to achieve the efficiency and quality of the educational process, which will provide optimal conditions for successful aging.

The foreign language training of the older people, in the current realities of Ukraine, is most effective in the process of distance learning by forming a positive motivation to study (providing the opportunity to choose an individual trajectory of learning in accordance with their own pace of educational and cognitive activity, use of training, active methods of control (web quests, cases, projects), rating assessment based on individual, group, expert and mutual evaluation); immersion in a polyling environment for the improvement of their communicative skills and abilities (active introduction of technologies of individual, pair, collective training), which enhances the traditional course of materials reference information, teaching methodological, control and diagnostic purposes).

The content of the article does not exhaust the essence of the problem and needs further search for ways to intensify the process of learning foreign languages of different categories of adults.

REFERENCES

1. Vereschagyn, E. M., Kostomarov V.G. (1983). *Yazyk i kultura: lyngvostranovedenye v prepodavanii russkogo yazyka kak inostrannogo*. Moscow : Russian language.
2. Vetoxov, A. M. (2000). Uslovye uspeshnogo obucheniya inostrannomu yazyku. *Foreign languages*, 4, 8–10.
3. Vyetrov O. (2004). Samostiyna robota uchniv z ovolodinnya inozemnoy movoyu: psykologichni umovy efektyvnosti. *Native school*, 2, 36–39.
4. Viktorova L., Kocharian A., Korotun O. Technologies in foreign language education for the "thirdage" learners // *Information Technologies and Learning Tools*. 2018. Vol 63. №1. – P.22-35. - URL: <https://journal.iitta.gov.ua/index.php/itlt/article/view/1940>
5. Pexota, O. M., Kiktenko, A. Z, Lyubars`ka, O. M. (2001). *Osvitni tehnologyi : navchalno metodichyi posibnyk*. Kyiv : A.S.K.
6. Ministry of Education and Science of Ukraine (2012). *Reforma systemy osvity v rik osvity ta informacijnogo suspilstva*. Retrieved from : <http://mon.gov.ua/index.php/ua/diyalnist/reforma-osviti>.
7. Sysoyeva, S. O., Alekseyuk, A. M., Volovyk, P. V., Kulchyczka O. G. (2001). *Pedagogichni tehnologyi u neperervniy profesijniy osviti : monografiya*. Kyiv : VIPOL.
8. Yutkina Yu. *Dystancyonnoe obrazovan`e: plyusy i mynusy*. Retrieved from <http://www.fm1raimng.rumodules.php?op=modload&name=News&file=article&sid=304>

PSYCHOLOGY

Age aspect of psychological rehabilitation potential of patients with depressive disorders and its influence on the process of rehabilitation

I. F. Arshava, *V. V. Kornienko

Oles Honchar Dnipro National University

*Corresponding author. E-mail: viktorija_korn@ukr.net

Paper received 02.02.19; Accepted for publication 08.02.19.

<https://doi.org/10.31174/SEND-PP2019-188VII77-17>

Abstract. The increasing prevalence of depressive disorders in the world predetermines the importance of deep study of specifics of psychological component of rehabilitation potential and adaptation mechanisms of the personality with specified pathology, establishment age-old relationships with adaptive, personal, motivational, interpersonal and pathopsychological components of the psychological rehabilitation potential of patients with depressive disorders, ground, development and implementing a differentiated rehabilitation programme for integration patients with depressive disorder into society

Keywords: *rehabilitation potential, adaptation, depressive disorders, mental health, rehabilitation.*

Problem identification. The current state of Ukrainian society development is characterized by political, social and economic changes that are reflected in the person in the form of mental and physical strain with violations at social, biological and psychological levels. The increase in the prevalence of mental disorders is the result of modern requirements of society to the individual, which determines the urgency and deep study and improvement of existing approaches to the identification of their psychological rehabilitation potential in order to establish social and psychological positions.

It was established that psychological rehabilitation potential of patients with depressive disorders forms a symptom complex, which includes features of viability, personal adaptation potential, coping strategies, interpersonal and family communication, social functioning, specificity of value-motivational sphere, individual-typological features and psychological well-being of patients with depressive disorders. However, age aspect regarding the component of psychological rehabilitation potential of patients with depressive disorders has not been studied enough yet.

The analysis of recent scientific researches and publications comprise scientific developments and fundamental provisions on various aspects of psychological rehabilitation in the work of domestic and foreign scientists: L. Wasserman, M. Zotkin, A. Nalchaidyan, J. Porokhin, A.A. Risher, S. Kasper and socio-psychological adaptation - I.F.Arshava, E.L. Nosenko, S.Maksimenko, T. Ayvazyan, S. Posohova, F. Berezin, Yu.Gubachov, N.Zavatska, A. Zakharov, M. Khalak. Research works of K. Ostrovsky., V. Abramov, O. Gavrilov, K. Maksymenko, N. Maksimova [1, 2, 3, 5, 10, 13, 14, 15].

The objective of the current study is to determine the age component of psychological rehabilitation potential of patients with depressive disorders.

Presenting main material. It has been proved that psychological and medical-social consequences of depression are varied and difficult. They include: high suicide risk, violation of adaptive capacity of patients, decreasing in professional status, family disintegration, disability, loss of social ties and also decreasing in the

quality of life in general (Yevseyev A.A., 2012; Pshchuk N.G. and Sovitsa, 2013; Borsukov A.V., Osipova M.M., 2014; Podsevatkina S.V., Podsevatkina V.G., 2014; Osipova M.M., Sinitin S.N., 2015; Bohan T. G. et al., 2016; Saduakasova K. Z. 2017; Rhymerz., 2012; S. Kasper, 2013, Kondryukova V., 2011) [11].

It is also determined that depression is the leading cause of disability and occupies the fourth place in terms of the level of material damage inflicted on society. At the same time, a significant part of these costs is associated with temporary and permanent disability (Pilling S. et al., 2009; WHO, 2012). So, according to pharmacoeconomic studies, in the United States, the annual loss from depression is estimated at about 83 billion dollars (Greer T.L., Kurian B.T., Trivedi M.H., 2010), and in the European Union - 75 billion Euros (McIntyre R.S., Cha D.S., Soczynska J.K. et al., 2013). The biggest economic losses are due to the lack of a patient at the workplace or due to the decrease in labor productivity because of depression, despite the formal presence of an employee. As a result of depression, in average 27 working days per employee during a year is lost (Moorev M.V., Lubov Ye.B., 2011, Maruta N.O., 2015) [21].

All the above - mentioned indicates the need of studying and implementing measures for integration patients with depressive disorders into society.

The concept of rehabilitation potential originated in the immediate rehabilitation process, which determines the impact of the personality himself on the rehabilitation process.

Voytenko R.M. (2011) in terms of rehabilitation potential considers a person who suffers from disease or defect, his ability (medico-biological, social, psychological) to level out, reduce or compensate social insufficiency and (or) limitation of vital activity. Khalak (2012): "Rehabilitation potential is a complex of biological and psychological characteristics of a person, as well as social and environmental factors that allow one way or another to realize his potential" [10].

For example, J. Porokhin, L. Bayrachna and others under psychological rehabilitation potential understand the system of premorbidly formed individual and psychological characteristics of the individual

(motivational, emotional-volitional, cognitive), acting as the main resource in the case of the social situation changes as a result of the illness that disables the person and contribute to his re-adaptation.

Thus, it is indisputable that the state of rehabilitation potential is determined by those or other parameters at the biological, psychological and socio-environmental level. Fundamentally important in its definition is the discovery of stored resources at the biological and mental level, which can act as compensatory functions and help a person to adapt to new living conditions.

An interesting question is the establishment of connection between age aspect and adaptive, personal, motivational, interpersonal and pathopsychological components of psychological rehabilitation potential of patients with depressive disorders.

Material and methods. The sample of the study was 91 subjects with neurotic depressive disorders and 84 testees from general population (healthy).

Methods of research: For solving tasks in the work, the set of research methods was used: informational - theoretical, verbal-communicative, psychometric, psychodiagnostic and methods of mathematical statistics.

Results and Discussion In the study of determination age components of psychological rehabilitation potential (PRP) of patients with depressive disorders, a correlation analysis of adaptive, personal, motivational, interpersonal and pathopsychological components of PRP of different age groups with depressive disorders was conducted. All subjects were divided due to their age into three groups: the first group included testees of 18-29 years, the second group - 30-39 years, and the third group - 40-49 years. Patients older than 50 years were not included in the comparison because the number of persons did not allow them to be statistically compared with other groups.

As a result of the study, the age-specific features of PRP with depressive disorders were determined. It has been established that social functioning, psychological well-being, viability, personal adaptation potential, coping strategies, peculiarities of interpersonal and family communication, individual-typological peculiarities and specifics of value-motivational sphere are important components that determine the PRP of patients with depressive disorders and have age specifics

Differentiated components of PRP, which are internal and external (environment) resources, were established and have the following form: in neurotic depressive disorders, PRP had the following parameters:

a) PRP at 20-29 years included: involvement and interest to life; communicative potential, self-confidence; updating of adaptive and relatively adaptive coping strategies:

"protest", "emotional disorientation", "distraction" and "treatment"; typological features: domination, sociability; searching for impressions, dreaminess, artistry; ergopathic and egocentric types of attitude to the disease; importance of values "achievement", "kindness", "stimulation"; "hedonism", "freedom", openness to experience and others; orientation on the family system of achievement, control of each other's family members; cohesiveness and expressiveness in the manifestation of feelings in the family.

b) PRP at 30-39 years was: self-confidence; updating of adaptive and relatively adaptive coping strategies: "emotional endurance", "emotional disorientation", "relativity" and "protest"; the importance of values "kindness", "security" and "conformity"; family structuring, caring, ability to show negative emotions.

c) PRP at 40-49 years included: actualization of relatively adaptive coping strategies: "passive co-operation" and "compensation"; the importance of preserving traditions and customs that fit social norms.

Trigger mechanisms for the violation of the process of adaptation and compensation patients with depressive disorders are defined, they belong to: in neurotic depression: decrease in viability: decreased involvement in life (DK = 2.55), average control (DK = 1.09), low level of risk taking (DK = 8,24); reduction of adaptability of coping strategies (DK = 3,10): actualization of confusion (DK = 10,38), suppression of emotions (DC = 6,85), avoidance (DK = 7,40), passive co-operation (DK = 9,07), compensation (DK = 8,10), emotional discharge (DK = 3,54) and treatment (DK = 7,82); reduction of adaptive potential: reduction of neuropsychic stability ($t = 2.756$) and occurrence of asthenic ($t = 2.228$), psychotic ($t = 2.316$) reactions and maladaptation disorders ($t = 3.012$).

Conclusions. Consequently, age-specific characteristics of PRP of patients with depressive disorders and their components were established. It has been proved that with age the level of psychological rehabilitation potential decreases gradually and the level of psychological rehabilitation deficit increases in all spheres of life of patients with depressive disorders, that manifested itself in the decrease of social functioning, psychological well-being, level of vitality, adaptive potential of personality, change of value-motivational sphere, violations of interpersonal and intra-family communication.

Thus, the findings should be taken into account in the determination of PRP for patients with depressive disorders and can be considered as age-differentiated targets for rehabilitation interventions in the development of differentiated psycho-correction programmes.

REFERENCES

1. Arshava, I. F. & Nosenko, E. L. (2008), Aspects of implicit diagnostics of emotional stability of a person [Aspekty implitsynoyi diahnozyky emotsiynoyi stiykosti lyudyny], DNU.
2. Arshava, I. F. & Arshava, A. V. (2000), "Psychotherapeutic aspect of rehabilitation of some categories of flight dispatching staff as a method of improving psychological reliability" ["Psikhoterepevticheskiy aspekt reabilitatsii nekotorykh kategoriy letno-dispetcherskogo sostava kak metod povysheniya psikhologicheskoy nadezhnosti"], Conference materials «Man in aviation and the problem of maintaining his health» – Materialy konferentsii «Chelovek v aviatsii i problema podderzhaniya yego zdorov'ya», p. 11–12.
3. Arshava, I. F., Nosenko E. L. & Znanetska, O. M. (2011), Positive image of the "I" and psychological well-being [Pozytyvnist' obrazu «Ya» ta psikhologichne blahopoluchchya], "Innovation", Dnipropetrovsk.
4. Ball, A. (1989), "The concept of adaptation and its significance for psychology" ["Ponyatiye adaptatsii i yego znachenije dlya psikhologii"], Psychology issues – Voprosy psikhologii, Vol. 1, p. 92–100.
5. Berezin, F. B., Miroshnikov, M. P., Sokolova, E. D. (2011),

- Methods of multilateral personality research (structure, bases of interpretation, some applications) [Metodika mnogostoronnego issledovaniya lichnosti (struktura, osnovy interpretatsii, nekotoryye oblasti primeneniya)], "Consultant Plus-New Technologies", Moscow.
6. Bezpalko, O. V., Zvereva, I. D. & Laktionova, G. M. (2004), Social work in Ukraine [Sotsialna robota v Ukraini], Center for Educational Literature, Kiev.
 7. Burlakova, I. A., Apanasenko, L. G. & Kondes, T. V. (1998), "Health of the nation and labor potential of Ukraine" ["Zdorov'ya natsiyi ta trudovyy potentsial Ukrainy"], Scientific notes of the Institute of Economics, Management and Economic Law – Uchenyye zapiski Instituta ekonomiki, upravleniya i ekonomicheskogo prava, Vol. 2, p.119–121.
 8. Chaika, V. (2012), "Innovatsiyna model rozvitku yak vidpovid on wikliki suchasnosti." ["Innovatsiyna model' rozvytku yak vidpovid' na vyklyky suchasnosti"], The notes of Ternopil National Pedagogical University and Volodymyr Gnatyuk's Names. Seriya: Pedagogy – Notatky Ternopiskoho natsionalnogo pedahohichnogo universytetu ta imena Volodymyra Hnatyuka. Seriya: Pedahohika, p. 142–155.
 9. Kapska, A. Y. (2004), Social Work: Technological Aspect [Sotsialna robota: tekhnolohichnyy aspekt], State center of social services for youth. Institute of social sciences work and management of N.P. Drahomanov, Kiev.
 10. Khalak, M. E. (2009), "The role of the level of psychological rehabilitation potential of a disabled person in the process of psychological support" ["Rol' urovnya psikhologicheskogo reabilitatsionnogo potentsiala invalida v protsesse psikhologicheskogo soprovozhdeniya"], Actual issues of restorative medicine and the rehabilitation of patients with movement disorders – Aktual'nyye voprosy vosstanovitel'noy meditsiny i reabilitatsii bol'nykh s dvigatel'nymi rassroystvami, p. 182–183.
 11. Kondryukova, V. V. (2011), "Adaptation to professional activity: socio-psychological aspect" ["Adaptatsiya do profesiyanoi diyal'nosti: sotsial'no-psykhologichnyy aspekt"], Legal bulletin of the University "KROK" – Yurydychnyy byuletten universytetu "KROK", Vol. 9, p. 139–143.
 12. Lomov, B. F. (1975), "On the system approach in psychology" ["O sistemnom podkhode v psikhologii"], Psychology issues – Voprosy psikhologii, Vol. 2.
 13. Maksimenko, S. D. (2013), "Features of prognostication of internal lines of mental health of personality" ["Osoblyvosti prohozuvannya vnutrishnikh liniy psikhichnogo zdorovya osobystosti"], Problems of modern psychology – Problemy suchasnoyi psykhologii, Vol. 2, p. 4–14.
 14. Maksimenko, S. D., Koval, V. V., Maksymenko, K. S. & Papucha, M. V. (2008), Medical psychology [Medychna psykhologiya], The New Book, Vinnitsa.
 15. Maksymenko, S. D. & Shevchenko, N. F. (2007), "Psychological help for serious somatic patients: a manual" ["Psykhologichna dopomoha tyazhkyim somatichno khvorym: navchal'nyy posibnyk"], Institute of Psychology named after G.S. Kostyuk of the Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine – Instytut psykhologii imeni H.S. Kostyuka Akademiyi pedahohichnykh nauk Ukrainy, p. 115.
 16. Nosenko, E. L. & Arshava, I. F. (2006), "System approach to the study of human resistance in the light of the newest researches of emotional and mental states" ["Systemnyy pidkhid do vyvchennya stiykosti lyudyny u svitli novitnikh doslidzhen emotsiynykh i psikhichnykh stani"], Institute of Psychology named after G.S. Kostyuk of the Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine – Instytut psykhologii imeni H.S. Kostyuka Akademiyi pedahohichnykh nauk Ukrainy, Vol. 8, No. 5, p. 229–243.
 17. Pogodaev, K. I. (1996), "To the biological basis of "stress" and "adaptation syndrome" ["K biologicheskim osnovam «stressa» i «adaptatsionnogo sindroma»"], Actual problems of stress – Aktualni problemy stresu, p. 211–229.
 18. Rogacheva, T. V. (2015), "Stages and tasks of comprehensive rehabilitation of a patient of a rehabilitation center (to the formulation of the problem)" ["Etapy i zadachi kompleksnoy reabilitatsii patsiyenta reabilitatsionnogo tsentra (k postanovke problemy)"], Medical psychology: electron. scientific journals – Meditsinskaya psikhologiya: elektron. nauchnyye zhurnaly, No. 6 (35).
 19. Shagrai, V. M. (2006), Technologies of social work [Tekhnolohiyi sotsial'noyi roboty], Center for Educational Literature, Kiev.
 20. Starobina, E. M., Svistunova, E. G. & Gordievskaya, E. O. (2008), Psychological Aspects of the Rehabilitation Potential of Disabled Persons [Psikhologicheskkiye aspekty reabilitatsionnogo potentsiala invalidov], Expert, St. Petersburg.
 21. Voloshin, P. V. & Maruta, N. O. (2015), "A strategy for the well-being of the psychiatric health of the population of Ukraine: modern citizens and pereskodi". ["Strategiya blagopoluchiya psikhiatricheskogo zdorov'ya naseleniya Ukrainy: sovremennyye grazhdane i pereskodi"], Ukrainian psychologist neuropsychiatry – Ukrayinska psykhologichna psykhonevrolohiya, Vol. 23, Issue 1 (82), p. 5–11.

Психологічна складова визначення маніпуляції у гуманітарних науках

Ж. В. Буць

Київський національний лінгвістичний університет
Corresponding author. E-mail: jeannette@ukr.net

Paper received 07.02.19; Accepted for publication 11.02.19.

<https://doi.org/10.31174/SEND-PP2019-188VII77-18>

Анотація. У статті висвітлено думки щодо психологічних властивостей маніпуляції. Надано визначення маніпуляції як психологічного явища. Висвітлено точки зору науковців-психологів щодо природи маніпулятивного впливу. Описано види та стратегії маніпуляції у психологічному її розумінні. Охарактеризовано ті складові маніпуляції, що набувають окремого значення при вивченні цього явища у різних напрямках гуманітарної парадигми. Особлива увага приділена специфіці прояву маніпуляції з урахуванням психологічних механізмів її функціонування.

Ключові слова: маніпуляція, психологічне явище, маніпулятивний вплив, психологічна природа, гуманітарна парадигма.

Вступ. Маніпулювання стало у наш час настільки повсякденним, що ми припинили це помічати. Таке перевтілення відбувається за рахунок психологічних процесів, які посідають головну позицію у маніпулюванні. У кожному з нас живе маніпулятор, який постійно застосовує будь-які фальшиві хитрощі аби досягти для себе якоїсь вигоди.

Маніпуляція по суті своєї є моральним насильством, оскільки її єдина мета полягає в тому, щоб, полишаючись невідомим, розірвати автономію індивіда примусом. У цьому розумінні маніпуляція полягає у «проникненні в чийсь розум аби змінити думку чи спровокувати необхідну поведінку, але при цьому, він має не здогадуватися про те, що відбулося вторгнення у його свідомість» [5, с. 26].

Аналіз останніх публікацій. Явище маніпулятивного впливу на свідомість людини бере свої витoki з психології (С.Л. Доценко, S. Handelman, K. Hogan та ін.). Маніпуляція передбачає особливу здатність комунікатора оперувати вибором реципієнта без його згоди – і в цьому найзагальнішому тлумаченні термін набув поширення в психології. Зокрема, увагу дослідників у психологічному аспекті привертало маніпулювання масовою свідомістю (С.Г. Кара-Мурза, Р. Чалдини та ін.). Деякі науковці наполягають на особливостях маніпуляції як виду психологічного впливу, ґрунтуючись на її властивостях впливати на емоційний стан людини, його світогляд чи поведінку (Т.С. Кабаченко, Е. Шостром та ін.).

Психологічний вимір маніпуляції з'явився у XVIII столітті. До цього моменту йшлося про хитрощі, а у стародавньому світі існувала концепція «змішаності», яка відповідала технічній майстерності та здатності долати проблеми, проте психологічний вимір цих практик був просто проігнорований [4, с. 7]. Звернення до маніпуляції як психологічного явища пояснюється природою маніпулювання, яке відбувається коли поодинокі сигнали провокують прийняття помилкових рішень, що вигідні маніпуляторів. Об'єкт маніпулювання у цьому випадку механічно реагує на сигнал, не очікуючи пастки чи підступності. У цьому випадку відбувається експлуатація схильності до схем спрощеної поведінки, що засновані на стереотипах [5, с. 107]. Таким чином, маніпулювання розглядають як вид психологічного впливу, вправне виконання якого веде до скритого збудження в іншій людині намірів,

що не співпадають з його актуально існуючими бажаннями.

Психічні маніпуляції використовуються у політичних іграх, силових структурах, і призводять до психічного контролю над людиною. Іншими словами, це «зміна психічного стану індивіда іншою людиною, аби змусити першого зробити будь-що бажане іншим або підроблена згода» [8, с. 51].

Загалом у психології маніпуляцію розглядають як метод, що свідомо реалізується задля контролю або впливу на думку, вибір, дії людини, через владу або вплив. Методи ментального маніпулювання (свідомістю) спотворюють або спрямовують сприйняття реальності співрозмовником, використовуючи при цьому засоби спокуси, припущення, переконання, підкорення чи-то добровільного або за згодою. У XIX столітті у соціальній психології з'являється термін, що асоціюється із маніпулюванням – «привичаювання», яке позначає «існування фізіологічних або психічних умов, необхідних для виконання певного завдання» [4, с. 65].

За мету у запропонованій статті ми ставимо окреслити та описати психологічну складову функціонування маніпуляції у сучасній гуманітарній парадигмі.

Виклад основного матеріалу. Основне визначення маніпулювання як психологічного явища, на нашу думку, належить С.Л. Доценко, який вважає, що «маніпуляція – це вид психологічного впливу, майстерне виконання якого призводить до прихованого збудження у іншого намірів, що не співпадають з його актуально існуючими бажаннями» [1, с.59]. Вчений наголошує на низці особливостей, що притаманні маніпуляції. 3-поміж ознак маніпулювання виокремлюють: родову прикмету або сам психологічний вплив; відношення маніпулятора до співрозмовника як до засобу досягнення своїх цілей; намагання отримати односторонній вииграш; прихований характер впливу (як самого факту впливу, так і його направлення); використання психологічної сили, гра на слабостях; спонукання, мотивація; майстерність і спритність у здійсненні маніпулятивних дій [1, с. 58].

За засобами психологічного впливу і характером внутрішньоособистісних процесів вирізняють: маніпуляцію образами; конвенціональну маніпуляцію, до якої відносять соціальні сценарії, правила та норми поведінки людини; операційно-предметна сфера включає способи поведінки, структуру діяльності;

маніпулювання умовиводами здійснюється завдяки когнітивним схемам та пізнавальним процесам; експлуатація особистості розуміється у процесах мотивування, імітації прийняття рішення; і, нарешті, маніпуляція духовністю передбачає переоцінку цінностей, імітацію пошуку смислу [1, с. 214]. Якщо ми звернемося до маніпуляції у повсякденності, то неодмінно помітимо, що у той чи іншій ситуації використовуємо майже усі процеси психологічного впливу аби досягти своєї мети.

Оскільки усі індивіди у тій чи іншій мірі є маніпуляторами, сучасна гуманістична психологія наполягає на розвитку позитивного потенціалу цього явища, яке виражається у «самоактуалізації» (за А.Маслоу і К.Гольдштейном) [10, с. 237]. Тому виникає необхідність у маніпулюванні у сучасному суспільстві з потреб психологічного характеру.

У взаємодії з іншими людьми чи-то суспільством відбувається зміна суб'єктивних характеристик індивіда, до яких відносять потреби, поведінку, стосунки, тощо. У цьому розумінні виокремлюють стратегії психологічного впливу: імперативна, маніпулятивна, розвиваюча [3, с. 27]. У нашому дослідженні особливої уваги набуває саме маніпулятивна стратегія психологічного впливу. Вона визначається науковцем як одномірна, об'єктивна, що відображає монологічний погляд на людську природу, де людина наділена пасивними ролями, а унікальність її ества знеособлюється.

У психологічній парадигмі перш за все цікавить вчених природа маніпуляції. Основною причиною маніпулювання на думку Ф.Перлза вважається споконвічний конфлікт людини із самим собою, оскільки у повсякденному житті вона вимушена розраховувати як на себе, так й на оточення [11]. Тоді як Е.Фром наголошує на недовірі до інших, нездатності любити. Вчений вважає, що нормальні стосунки між людьми, то є любов, яка передбачає пізнання людини такою яка вона є, а також вшанування його істота [9, с. 126]. Ще одну причину маніпулювання запропонував американський психолог Дж. Б'юдженталь. На його думку ризик й невизначеність оточують нас, і в будь-якому з нами може трапитися будь-що. Тому людина почувається безпорадною, коли опиняється проти екзистенціальною проблемою [6]. Іншу причину маніпулювання розкрито у працях Дж. Хейлі, Е. Берна і У. Гласера, що погоджуються із думкою, що маніпулятор – це особистість, яка відноситься до людей ритуально, намагаючись при цьому уникнути інтимності у стосунках і скрутних ситуацій, оскільки відчувають себе повністю безпорадними, бояться тісних міжособистісних контактів.

Також існує думка щодо некритичного прагнення отримувати схвалення усіх і кожного, яка належить А. Елісу. Вчений вважає, що кожен з нас проходить життєву школу й убирає деякі аксіоми, за якими згодом перевіряє свої дії. Однією з таких аксіом, на думку американського психолога, є те, що нам необхідно отримати згоду усіх і кожного [7, с. 63-65].

Під ситуацією маніпулювання (у психологічній парадигмі) розуміють відносно стійке у певний проміжок часу співвідношення інтенцій людини та умов їхнього втілення. Зміна психологічної ситуації відбу-

вається чи-то при зміні намірів індивідуума, чи-то при переміні умов, що викликані активністю людини, інших осіб або об'єктивними обставинами.

Ступінь успішності маніпулювання в значній мірі залежить від арсеналу засобів психологічного впливу, якими користується маніпулятор, і наскільки він гнучкий в їх використанні. Цим постулатом користуються вчені при вивченні дискурсивного матеріалу з метою виявлення засобів маніпулятивного впливу.

Психологічною темою маніпулювання вважається проблема мішеней маніпулятивного впливу. Мішенями психологічного впливу називають такі психічні структури, на які впливає ініціатор, і що змінюються відповідно до мети. Так, деякі вчені пропонують розрізнати три групи мішеней впливу («психічних утворень» – термін за Т.С. Кабаченко): збудники активності, регулятори активності і психічні стани [2, с. 173-178]. Задля розширення класифікації мішеней психологічного впливу включають також когнітивні структури та операційний склад діяльності, до якої відносяться як внутрішні, так і зовнішні характеристики. Таким чином, загалом класифікація мішеней психологічного впливу складається з п'яти складових. Збудники активності, які розуміються як потреби, інтереси, схильність до чогось, ідеали. Регулятори активності, до яких включено смислові, цільові та операціональні настанови, групові норми, самооцінка, світогляд, переконання, вірування. Когнітивні (інформаційні) структури охоплюють знання про світ, людей, свідоцтва, що інформують людську активність. До операціонального складу діяльності входять засіб мислення, стиль поведінки, звички, вміння, навички, кваліфікація. З-поміж психологічних станів розрізняють фонові, функціональні, емоційні, тощо. Емоційний контакт полягає у співпереживанні, сприйнятті емоцій партнера як істотний елемент ситуації, входженні в емоційний резонанс із співрозмовником. Знакові форми контакту надбудовуються над сенсорними, але не співпадають із ними. Операціональний контакт передбачає розуміння змісту роботи, що виконує інша людина, значення засобів, які використовуються при спілкуванні, подання ефективного зворотного зв'язку [2, с. 231-246]. Така класифікація дає можливість пояснити маніпулятивний вплив окремих мовних елементів, що набуває значення у дослідженнях гуманітарного напрямлення.

Висновки і перспективи подальших досліджень.

Отже, підсумовуючи усе вищевикладене, можна зробити висновок, що все ж таки науковці вважають маніпулювання системою ігор, стилем життя. З одного боку, маніпулятивний вплив сприймають як окрему гру, мета якої уникнути скрутного становища, з іншого – сценарій життя, який регламентує усю систему взаємодії зі світом. Саме тому психологічна природа явища маніпуляції сприяє усебічному його аналізу у різних напрямках гуманітарної парадигми, з метою виявлення особливостей прихованого впливу у різних типах дискурсу зокрема.

Перспективним для подальших досліджень вважаємо вивчення художнього нарративного простору з метою виявлення у ньому маніпулятивних стратегій з урахуванням психологічної природи явища прихованого впливу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Доценко Е.Л. Психология манипуляции: феномены, механизмы и защита. Москва: ЧеРо; Юрайт, 2000. 334 с.
2. Кабаченко Т.С. Психология в управлении человеческими ресурсами. Санкт-Петербург: Питер, 2003. 400 с.
3. Ковалев Г.А. Три парадигмы в психологии – три стратегии психологического воздействия. *Межличностное общение: невербальная коммуникация, мужской и женский стили общения, манипуляции в межличностном общении, аксиомы межличностной коммуникации, речь в межличностном общении.* / сост. Н.В. Казаринова, В.М. Погольши. Санкт-Петербург: Питер, 2001. С. 26-38.
4. Almeida F. de La manipulation. Paris : Presses Universitaires de France, coll. « Que sais-je ? », 2011. 127 p.
5. Breton P. La parole manipulée. Paris: La Découverte, Nouvelle, 2004. 220 p.
6. Bugental J. Psychotherapy Isn't What You Think: Bringing the Psychotherapeutic Engagement into the Living Moment. URL: <http://www.psychotherapy.net/article/bugental>. (дата звернения: 06.12.2018).
7. Ellis A. How to Control your Anxiety before it Controls you. Citadel Press, 2000. 260 p.
8. Esquerre A. La manipulation mentale : Sociologie des sectes en France. Fayard, coll. « Histoire de la pensée », 2009. 376 p.
9. Fromm E. The Heart of Man, its genius for good and evil. Lantern Books, 2010. 144 p.
10. Maslow A.H., Frager R. Motivation and Personality. New York: Harper and Row, 1987. 411 p.
11. Perls F. Gestalt Therapy: A nearly forgotten interview with Fritz Perls (the co-founder of Gestalt Therapy) by Adelaide Bry. URL: http://www.gestalt.de/english/fritz_perls.html. (дата звернения: 01.11.2018).

REFERENCES

1. Dotsenko E.L. Psychology of manipulation: phenomenons, mechanisms and protection. Moscow: TcheRo; Urite, 2000. 334 p.
2. Kabatchenko T.S. Psychology in human resource management. St. Petersburg: Peter, 2003. 400 p.
3. Kovaliov G.A. Three Paradigms in Psychology – Three Strategies for Psychological Impact. Interpersonal communication: non-verbal communication, male and female communication styles, manipulation in interpersonal communication, axioms of interpersonal communication, speech in interpersonal communication. / comp. N.V. Kazarinova, V.M. Pogolshy. St. Petersburg: Peter, 2001. P. 26-38.

Psychological component of the manipulation's definition in the humanities**Zh. V. Buts**

Abstract. The article gives an overview of the psychological properties of manipulation. The manipulation's definition as a psychological phenomenon is given. There are presented some scientists-psychologists points of view. Their ideas concern the nature of manipulative influence. This paper describes the types and strategies of manipulation in the psychological sense. It's highlighted the components of manipulation that are of particular importance in the study of this phenomenon in different directions of humanities. Particular attention is paid to the specificity of the manipulation's manifestation, taking into account the psychological mechanisms of its functioning.

Keywords: *manipulation, psychological phenomenon, manipulative influence, psychological nature, humanities.*

Історико-психологічний аналіз ключових уявлень представників кийвської школи філософської психології про психіку людини кінця XIX- початку XX століття

О. А. Мельник

Кийвський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Кийв, Україна
Corresponding author. E-mail: melnyk.phd@gmail.com

Paper received 27.01.19; Accepted for publication 02.02.19.

<https://doi.org/10.31174/SEND-PP2019-188VII77-19>

Анотація. В статті представлені результати історико-психологічного дослідження ключових уявлень про психіку людини представниками кийвської школи філософської психології кінця XIX-поч. XX ст. Наголошується на проблематизації розвитку психологічних знань у означений період. Виявлені провідні принципи пізнання психічних проявів людини, а саме - антропологічний, субстанційний, кардіоцентричний, саморозвитку та етизму. Головними функціями психіки називані функції регуляції, відображення, пристосування і збереження цілісності.

Ключові слова: філософська психологія, психіка, розвиток, саморозвиток, регуляція, пристосування.

Вступ. Нерідко у науковій сфері ми можемо спостерігати кардинально протилежні точки зору вчених стосовно визначеної проблематики у певний історичний період. Не є виключенням і розвиток уявлень про природу психіки людини. Наприкінці XIX сторіччя сформувались дві антагоністичні психології, одну з яких звинувачували в тому, що вона не визнає дійсної неповторності людської психіки, зводить людину до рівня тваринного існування; другий напрям звинувачували в тому, що він утрачає у своєму підкреслюванні неповторного принципи та вимоги науковості. В таких акцентах була своя історично обмежена правда.

У XIX столітті починає активно розвиватись принципний, філософський підхід до вирішення питання про методологічні засади становлення предмета психології. Саме філософський напрям стає провідним у творенні психологічного знання викладачами курсу психології, вченими в Кийвському університеті Св. Володимира з моменту його відкриття у 1834р.

Особливість й унікальність психологічної науки визначається представниками кийвської школи філософської психології у її об'єкті, предметі і завданнях та можливостях використання отриманих знань, які нею виробляються. Досить серйозний робиться акцент на важливості психологічних знань для інтелекції, громадських діячів і тих, хто має бажання та намір впливати на державні справи і життя людей, на творення знань взагалі. Наприкінці XIX – поч. XX ст. психологія представниками кийвської школи філософської психології визнається наукою, котра вивчає душевні або психічні явища і закони душевного або психічного життя [1; 2; 3]. До психічних явищ відносяться думки, почуття, вольові рішення, психічні стани, стани свідомості – бачити, відчувати, переживати, прийти до будь-якого рішення. Г.І. Челпанов переконаний у тім, що описання психічних явищ і їх об'єднання, в разі схожості дозволяє здійснити об'єднання цих явищ у один загальний клас. Психічні явища визнаються досить складними явищами і для визначення їх природи необхідно здійснити розумову операцію розкладання на складові частини або здійснювати над ними аналіз. Наприклад, “споглядання будь-якої трагедії викликає складний психічний стан. Розкрити, які саме думки і почуття супроводжують цей стан означає й сам аналіз цього стану” [3, с. 6]. І

саме завдяки наявності психіки уможливилось виникнення будь-яких психічних станів людини [там само].

Стислий огляд публікацій за темою. Вітчизняна філософська психологія кінця XIX –поч. XX ст. розглядала і вирішувала питання, які і на сьогодні залишаються актуальними й далекими до їх остаточного вирішення. Ми можемо спостерігати, що в останні роки усе більш активно утверджується ідея самодіяльності людини як господаря свого психічного життя, що володіє визначеним ступенем свободи управління ним, творця свого життя, дій і вчинків (Г.О. Балл, О.І. Власова, В.О. Моляко, В.О. Татенко, Т.М. Титаренко, Н.В. Чепелєва та ін.). Тому сьогодні у цьому контексті логічно постає питання щодо правомірності більш глибокого розгляду ролі й впливу внутрішнього духовного стану людини на її зовнішні, як фізичні так і поведінкові прояви.

Мета дослідження визначена як з'ясування ключових уявлень про психіку людини у кийвській філософсько-психологічній школі кінця XIX – початку XX століття.

Методи дослідження. В якості загального підходу при проведенні дослідження і представлені результатів дослідження застосовувався метод іманентної інтерпретації досліджуваної творчості. Загальнометодологічним принципом стала додатковість історичного й логічного підходів до розкриття ключової проблематики дослідження. Для аналізу й інтерпретації першоджерел використовувалися методи феноменологічно-описового аналізу і герменевтичного тлумачення текстів. Провідним методом дослідження виступив метод історико-психологічної реконструкції.

Результати та їх обговорення. Наприкінці XIX століття представниками кийвської школи філософської психології замість слова “душа” починає активно використовуватись слово “психіка”. Пояснити це можна доволі просто. Душа – це річ невидима, яка не піддається прямому спостереженню і вимірюванню. А психологія, на переконання вчених, – наука чітка, серйозна і точна. Тому було вирішено вивчати щось-небудь таке, що можна було б і спостерігати, і заміряти. І саме тому в означений період у вітчизняній психологічній науці відбувається заміна в позначенні щодо предмету психологічної науки. Поняття “душа”

і поняття “психіка” визнавались фактично тотожними але не зводились і не виводились одне з одного.

Українська філософсько-психологічна думка до кінця XIX ст. накопила цікаве, глибоке за змістом раціональне знання про людину, її психічний світ, шляхи її морального розвитку і вдосконалення. Підтвердженням цьому виступає розвиток психологічних ідей та аналіз історії розвитку філософських поглядів у XVIII-XIX ст. – період, що характеризується серйозними змінами у науковому світогляді і суспільній думці в Україні. Головними інноваційними моментами в даний історичний період був розвиток в Україні ідей Нового часу, формування науки, проникнення в українську філософію раціоналістичних європейських ідей, становлення основ природничонаукового розуміння людини. Але не дивлячись на прийняття природничонаукових ідей на відміну від європейської філософії в центрі уваги вітчизняних мисленників стояли метафізичні проблеми – про природу душі і її зв'язок з тілом, про сенс життя і смерті, про особливості людини як духовної істоти.

Формування, становлення та розвиток психологічних ідей представниками київської школи філософської психології кінця XIX- поч. XX ст. здійснювалось на прийнятті розроблених наукових психологічних ідей попередниками. Розвиток психологічних ідей відбувався у процесі конвергенції природничонаукового і метафізичного знання з субстанціональною пронизливістю, ідеалістичних і матеріалістичних ідей.

Одним з ключових уявлень про психіку людини у представників київської школи філософської психології кінця XIX –поч. XX ст. виявляється ідея щодо її розвитку. Вченими підкреслюється, що усі явища оточуючого світу знаходяться у безперервному русі, чередуванні протилежних станів, а припинення руху означає зупинку буття. З цих позицій вченими розглядається взагалі уся динаміка психічного життя людини [1; 2; 3].

Надзвичайно важливою є думка представників київської школи філософської психології кінця XIX – поч. XX ст. стосовно важливості будь-якого зовнішнього впливу на творення характеру людини, так, як цей вплив опосередковується її індивідуальним психічним станом. Вказане положення перекликається з положеннями принципу детермінізму, згідно якого, будь-який зовнішній вплив опосередковується внутрішнім психічним станом і властивостями суб'єкта.

Індивідуальність людської психіки уособлює цілісність, але може бути розкладена, за умови, що з розкладанням вона не втрачає свою сутність [1]. Розвиток індивідуальності, його повнота і хід виражається трьома ступенями, з яких кожна існує взаємно одна в одній: загальність, особливість і поодинокість. З'єднання загальності та особливості в поодинокому і є тим, що С.С. Гогоцький називає *індивідуальністю*.

Психічне життя людини знаходить свій прояв у психічних явищах, при цьому вивчення останніх здійснюється переважно в межах наступних принципів пізнання: 1) *антропологічного*, 2) *субстанційного*, 3) *кардіоцентричного*, 4) *саморозвитку* та 5) *етизму*.

В означений період до психічних явищ застосовувались певні класифікації. Наприклад, професори С.С. Гогоцький і Г.І. Челпанов психічні явища поділяли на

три класи: I клас - пізнання; II клас – почуття і III клас - воля.

Пізнаючи зовнішній світ людина і сама зазнає впливу від нього. Цей вплив, переконаний Г.І. Челпанов, викликає у неї певний психічний стан, а результатом виступає власне пізнання. Почуття виконують функцію оцінки, надають людині інформацію про позитивний або негативний вплив. Вольові якості проявляються у бажаннях, хотіннях, потягах, рішеннях. Характерними ознаками вольових явищ є діяльність, активність і здатність впливати як на внутрішній, так і на зовнішній світ. При цьому включення вольових якостей допомагає певним здійсненням [1; 3].

До ключових уявлень про психіку людини у київській школі філософської психології XIX – поч. XX ст. відноситься і розуміння нерозривної пов'язаності, невід'ємності психічних явищ один від одного; відокремлення можливе лише у свідомості. Вченими стверджується, що психічна діяльність людини стає можливою і залежить від нормальної роботи головного мозку і злагодженій роботі його відділів. У регуляції психічних процесів суттєвого значення відіграє кора головного мозку, а півкулі головного мозку впливають на вольові та інтелектуальні процеси. Психічне проявляється у відчуттях, сприйманнях, пам'яті, уяві, уявленнях, увазі, мисленні, мовленні, мові, емоціях, почуттях, вольових особливостях, темпераменті, прояві характеру. Завдяки психіці людина має уявлення про своє “Я” і може сформулювати уявлення про “Я” іншого. Свідомість визнається як вищий прояв психіки, а самосвідомість є здатністю до усвідомлення.

Представниками київської школи філософської психології означеного періоду визнається вплив спадковості на психічні здібності, про те не останню роль у цьому відіграє виховання, вплив зовнішніх умов, оточуюче середовище. Підґрунтям для розвитку психічних здібностей визнається темперамент. Органічною основою темпераменту є нервова система та “процес накопичення енергії або її нестача” [3, с.203]. Зауважується, що унаслідуються не готові здібності, а “відомі” схильності до тих або інших психічних здібностей. Перехід схильності у здібність можливий лише завдяки виконанням вправ щодо їх розвитку та тренуванням, яке здатне призводити до їх вдосконалення. Але для розвитку вдосконалення здібностей існує певна межа. Ця межа обумовлена вродженими умовами – психофізіологічними умовами, тобто умовами, які в один і той самий момент мають як психологічний, так і фізіологічний характер [там само].

Провідною функцією психіки представниками київської школи філософської психології кінця XIX – поч. XX ст. називається функція *регуляції*. “Психіка впливає на дії, здійснює регуляцію” [1, с. 4]. Завдяки психіці людина має здатність до самовдосконалення і пристосування, а також усуває хаос і сприяє внутрішньому зростанню людини, тобто “завдяки психіці людина може свідомо і цілеспрямовано будувати своє життя, самостійно набувати знань” [там само, с. 4].

Розвиток психіки людини, переконані вчені, залежить від оточуючого середовища, і, це, по-перше, фізичні особливості – з боку фізичної природи, - клі-

мат, ґрунт і т. д. По-друге, моральні особливості – з боку оточуючих людей, суспільства, народних традицій та звичаїв. По-третє, культурні особливості – з боку більшої або меншої наявності витворів мистецтва, науки, різних видів техніки; при цьому не можна однозначно стверджувати, що розмаїття культурних засобів завжди призводить до відповідних успіхів у результатах. До внутрішніх умов рушійних сил розвитку психіки відносяться задатки, здібності та мотивація, які необхідно піддавати науковим дослідженням, використовувати методи спостереження і досвіду. При цьому особливо необхідно звертати увагу на особливість прояву, силу мотивації досягнення цілей. Адже справа не в межах, а у можливостях поступового вдосконалення кожної людини і людства, де свій вплив здійснюють як зовнішні фактори, так і внутрішні. Але акцентування уваги повинно бути спрямоване на мотивації і діях.

Проблема досягнення гармонії у розвитку розуму, почуттів і волі у поглядах представників київської школи філософської психології набуває також ключового значення. Результатом правильного виховання, на переконання вчених, мусить бути їхній синтез, що забезпечує моральну цілісність особистості, її гідність. Особистість визнається як унікальна комбінація волі, розуму та почуттів. Психіка є біоісторичним явищем. Відтак, у вищому психічному житті можна простежити психіку в усіх її проявах.

Психічний розвиток людини представниками філософської психології визнається залежним від особливостей свідомості та самосвідомості [1; 2; 3]. У свідомості містяться уявлення та поняття про оточуючий людину світ і речі. Зміст уявлень та понять залежить від віку людини і зовнішніх виховних впливів, які вона зазнає. Розвиток психічного життя людини здійснюється згідно визначених законів, має процесуальну природу, а до завдань психіки у цьому процесі відносяться забезпечення гармонії між свідомим і несвідомим, мисленням й емоціями та спрямованістю і знаннями.

Осенсовування доробку представників київської школи філософської психології дозволяє стверджувати про приділення певної уваги проблемі взаємообумовленості внутрішнього і зовнішнього. Зовнішня обумовленість психічного світу людини, зокрема, пояснюється за допомогою принципів відображення і діяльності. Однак відмітимо, що вивчення та пояснення психічного життя людини у філософській психології спиралось також і на принципи детермінізму, суб'єктного та особистісного підходів, при цьому акцентування уваги спрямовувалось на внутрішній світ людини як фактору організації її взаємодії зі світом.

Теоретичним фундаментом у розумінні людини як особистості та її психічних особливостей згідно поглядів представника київської школи філософської психології кінця XIX-поч. XX ст. В.В. Зеньковського стали *метафізичні* уявлення. Ключовими моментами у розумінні психічного як індивідуально-особистісної реальності у В.В. Зеньковського виступають твердження суб'єктно-опосередкованого характеру психіки (тобто, наявності в ній суб'єкта як первісно реального центру, що скеровує психічний розвиток особис-

тості) й опора на динамічне розуміння субстанції, яка є силою, що формує і пов'язує в єдність цей розвиток [2]. Розвиток особистості, за переконаннями вченого, не має меж і здійснюється на протязі усього життя людини, але залежить він від її волевиявлення. Глибини особистості, у розумінні В. В. Зеньковського, принципово невичерпні, тому перед особистістю завжди відкритий шлях безкінечного духовного розвитку, їй завжди відкрита ідеальна форма, яку вона ще може прийняти [там само].

У наукових поглядах представників київської філософсько-психологічної школи наприкінці XIX- поч. XX ст. людина визначалась як складноорганізована цілісність психічного і фізичного; психіка займала центральне місце у формуванні апарату рефлексії, самопізнання й саморегуляції, апарату корекції та управління відносинами з іншими людьми, впливала на творення стилю і характер поведінки людини, її дій по відношенню до інших; розгляд аспектів психічного життя людини дозволяє вивчити образ її думок і почуттів, намірів та дій; акцентування уваги на важливості забезпечення гармонійного розвитку фізичного і психічного; здатність до рефлексії визнається найважливішим механізмом саморозвитку людини; контроль морально-етичної сфери людини з боку інтелектуальних процесів, а при нівелюванні останніх можливе виникнення серйозних моральних деформацій особистості.

Висновки. Таким чином, ролі психіки в особистісному зростанні та самовдосконаленні у наукових поглядах представників київської школи філософської психології кінця XIX – поч. XX ст. надається достатньо вагоме значення. По-перше, особистісне зростання визнається висхідним процесом, що просуває людину до більш високих сходинок у розвитку її психічних властивостей. По-друге, особистісне зростання сприяє формуванню та розвитку регулюючих та контролюючих процесів. По-третє, допомагає реалізувати активну суб'єктну позицію щодо власних зусиль задля перетворення свого життя і внутрішнього психічного світу. І, по-четверте, вищі психічні прояви здатні скеровувати морально орієнтовані рухи людини у бік набуття вищих духовних цінностей і смислів життя. Розвиток психічного життя людини здійснюється згідно визначених законів, має процесуальну природу, а до завдань психіки у цьому процесі відносяться забезпечення гармонії між свідомим і несвідомим, мисленням й емоціями та спрямованістю і знаннями. Пояснення психічного життя людини у філософській психології спиралось на принципи генетичного аналізу, детермінізму, діяльнісного, суб'єктного та особистісного підходів, при цьому акцентування уваги спрямовувалось на внутрішній світ людини як фактору організації її взаємодії зі світом. Психіка визначається як біоісторичне явище та виконує провідну роль в особистісному зростанні та самовдосконаленні. Психічні явища є нерозривно пов'язані, невід'ємні один від одного; відокремлення можливе лише у свідомості. Головними функціями психіки людини представниками київської школи філософської психології кінця XIX – поч. XX ст. називаються функції регуляції, відображення, пристосування і збереження цілісності, а принципами пізнання людини - антропологіч-

ний, субстанційний, кардіоцентричний, саморозвитку та етизму.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гогоцкий С. С. Краткое обозрение педагогики или науки воспитательного образования / С. С. Гогоцкий . – К. : Типография Е. Я. Федорова, 1882. – 147 с.
2. Зеньковский В. В. История русской философии в 2-х т. – Ленинград : “ЭГО”, 1991. Т. 1. - 222 с.
3. Челпанов Г. Учебник психологии (для гимназий и самообразования) 12-ое издание / Г. Челпанов. – М. :Издание Т-ва “В. В. Думновъ”, 1915. – 224 с.

REFERENCES

1. Silvestr Gogotskiy, *Kratkoe obozrenie pedagogiki ili vospitatelnogo obrazovaniy*. Kiev . Izdanie E.Y. Fedorova, 1882. 147 p.
2. Vasiliy Zenkovskiy, *Istorij russkoy filosofii v 2 t*. Leningrad. . Izdanie “EGO”, 1991. T. 1. 222 p.
3. Georhiy Chelpanov, *Uchebnik psikhlogii (dlya himnaziy i samoobrazovaniya)* [A textbook of psychology (for gymnasiums and self-education)] 12-th edition. Moscow. Izdanie t-va Dumnov Publ., 1915. 224 p.

Historical and psychological analysis of key representations of representatives of the Kiev school of philosophical psychology about the human psyche of the end of the XIX - beginning of the XX century

O. A. Melnyk

Abstract. The article presents the results of a historical and psychological study of key ideas about the human psyche by representatives of the Kiev school of philosophical psychology at the end of the XIXth and early XXth centuries. The problematization of the development of psychological knowledge during this period is noted. Specified leading principles of knowledge of mental manifestations of man, namely - anthropological, substantive, cardiocentric, self-development and ethism. The leading functions of the psyche are the functions of regulation, reflection, adaptation and preservation of integrity.

Keywords: *philosophical psychology, psyche, development, self-development, regulation, adaptation.*

Editor-in-chief: Dr. Xénia Vámos

The journal is published by the support of
Society for Cultural and Scientific Progress in Central and Eastern Europe

Készült a Rózsadomb Contact Kft nyomdájában.
1022 Budapest, Balogvár u. 1.
www.rcontact.hu